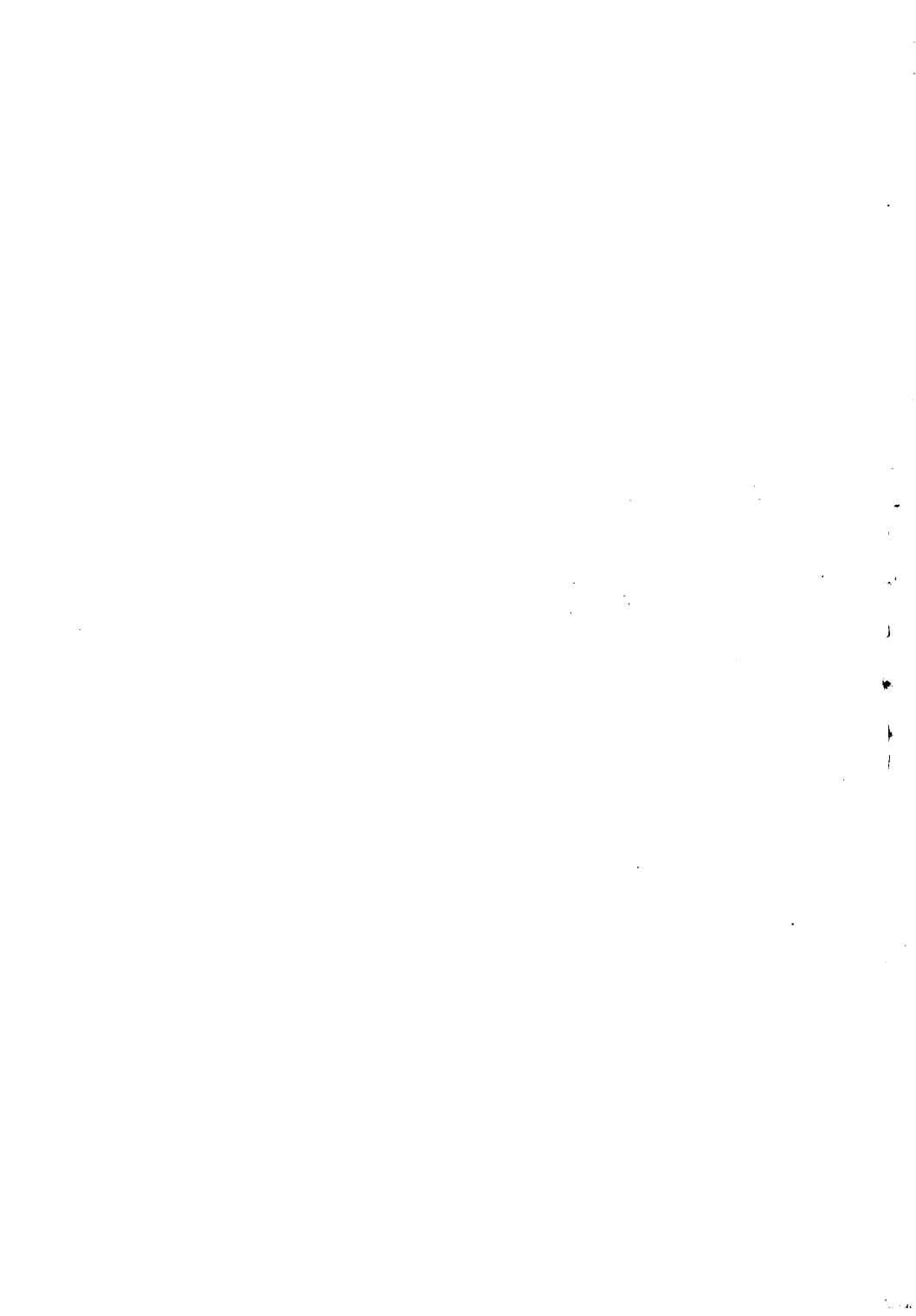

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

41

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT
A. PALLA

41

BUDAPEST, 1967

REDACTIO

Budapest, II., Török utca 12.

Az Orvostörténeti Könyvtár hivatalos kiadványa

A kiadásért felel a Medicina Könyvkiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Sellő Tiborné

Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér

Terjedelem: 14 (A/5) iv — Példányszám: 730 — MD 38.009-a-6700

66.1347 Egyetemi Nyomda, Budapest

TARTALOM

<i>Karasszon Dénes</i> : Artis medicinae historiographus hungaricus ...	13
<i>Karasszon Dénes</i> : Egy magyar orvostörténész	21
<i>Büky Béla</i> : A Calepinus-szótár magyar orvosi szókincse (1585, 1607)	29
<i>Migály Béla</i> : A bipédia törzsfejlődési kialakulásának fizikai magyarázata	133
<i>Migály Béla</i> : Erklärung der phylogenetischen Entfaltung der Bipedie von physischer Hinsicht	141
<i>Urbán Aladár</i> : 1848-as forradalmunk első áldozata	151
<i>Mann Miklós</i> : Fegyelmi vizsgálat Pólya Jenő ellen a Tanácsköztársaság bukása után	161
<i>Abádi Gyula</i> : Ismereteink a gyógyszerek hatásáról a múltban és jelenben	167
<i>Regöly-Mérei Gyula</i> : Az író és a szedőgép ördöge	177
<i>Bugyi Balázs</i> : A bolognai archigimnasium magyar orvostanhallgatói	185
<i>Molnár Endre</i> : Max von Pettenkofer	189
<i>Oláh Andor</i> : Az első Jenner-féle himlőoltások Békés megyében ...	193
<i>Szállási Árpád</i> : Relations medicales Hungaro-Polonaises au moyen-âge	201
<i>Adattár</i>	
<i>Andreas Vesalius</i> és kora — az 1964. évi bázeli XIX. nemzetközi orvostörténeti kongresszus tükrében	205
<i>Lazarus de Frigeis</i>	208
Az orvostörténet Olaszországban (<i>Bugyi Balázs</i>)	209
<i>Könyvismertetés</i>	
<i>Erwin H. Ackerknecht</i> : Kurze Geschichte der Medizin. Ferdinand Enke Verlag Stuttgart, 1959. 215. l. (<i>Szodoray Lajos</i>)	215
<i>M. Palkin, Odessza</i> : Das Sanitätswesen der Pariser Kommune 1871 (Az 1871-i párizsi közmű egészségügyi rendelkezései)	217

- Gerhard Freiherr van Swieten* : Rede über die Erhaltung der Gesundheit der Greise (Wien 1778) — Ins Deutsche übertragen und biographisch eingeleitet von Hugo Glaser. Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig 1964. 86. l. (*Vida Tivadar*) 218
- Th. Meyer-Steinig—K. Sudhoff* : Illustrierte Geschichte der Medizin. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage. Herausgegeben von R. Herrlinger und F. Kudlien. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart, 1965. 349. l. 227 ábra 219
- Adalberto Pazzini* : Saggi critici di Storia della Medicina. (Tudós kritikák az orvostörténelem köréből) A római orvostörténeti intézet kiadványa. I. köt. 284 l. (1959), a II. kötet 353 l. (1965) 219
- George Sarton* : Six wings, Men of Science in the Renaissance. Indiana University Press, Bloomington, 1963. 318 l. nagyszámú korabeli arcképpel 220
- E. R. N. Grigg* : The Trail of the Invisible Light. (A láthatatlan fény útja) Ch. C. Thomas. Springfield (USA) kiadása, 1965. 973 l. Nagyszámú ábra. Albumalak 221
- Roueché Berton* : Der Augenblick der Wahrheit in der Medizin. Eine Sammlung medizinischer Abhandlungen aus vier Jahrhunderten. (Az orvostudomány igazságának pillanata. Orvosi tanulmányok négy évszázadból.) Econ kiadása. Bécs—Düsseldorf, 1965. 290 l. 222
- Huszár György* : A magyar fogászat története. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványa. Budapest, 1966. 266 l. 183 ábra. Ára: 52,— Ft *Bugyi Balázs* 223

I N H A L T

<i>Dénes Karasszon</i> : Artis medicinae historiographus hungaricus	13
<i>Dénes Karasszon</i> : Ein ungarischer Medizinhistoriker	21
<i>Béla Büky</i> : Ungarischer ärztlicher Wortschatz des Calepinschen Wörterbuchs (1585, 1607)	29
<i>Béla Migály</i> : A bipédia törzsfejlődési kialakulásának fizikai magyarázata	133
<i>Béla Migály</i> : Erklärung der phylogenetischen Entfaltung der Bipedie von physischer Hinsicht	141
<i>Aladár Urbán</i> : Das erste Opfer unserer Revolution von 1848. . . .	151
<i>Miklós Mann</i> : Disziplinaruntersuchung gegen Jenő Pólya nach dem Sturz der Räterepublik	161
<i>Gyula Abádi</i> : Unsere Kenntnisse über die Wirkung der Medikamente jetzt und in der Vergangenheit	167
<i>Gyula Regöly-Mérei</i> : Der Autor und der Tafel des Setzkastens	177
<i>Balázs Bugyi</i> : Ungarische Medizinstudenten des Archigymnasiums in Bologna	185
<i>Endre Molnár</i> : Max von Pettenkofer	189
<i>Andor Oláh</i> : Die ersten Jennerschen Pockenimpfungen im Komitat Békés	193
<i>Árpád Szállási</i> : Relations médicales Hungaro-Polonaises au moyen-âge	201
 <i>Belege</i>	
Andreas Vesalius und sein Zeitalter — im Spiegel des im J. 1964 zu Basel abgehaltenen XIX. Internationalen Medizinhistorischen Kongresses	205
Lazarus de Frigeis	208
Die Medizingeschichte in Italien (<i>Balázs Bugyi</i>)	209
 <i>Buchbesprechungen</i>	
<i>Erwin H. Ackerknecht</i> : Kurze Geschichte der Medizin. Ferdinand Enke Verlag Stuttgart, 1959. 215 S. (<i>Lajos Szodoray</i>)	215

- M. Palkin, Odessa* : Das Sanitätswesen der Pariser Kommune 1871. 217
- Gerhard Freiherr van Swieten* : Rede über die Erhaltung der Gesundheit der Greise (Wien 1778) — Ins Deutsche übertragen und biographisch eingeleitet von Hugo Glaser. Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig 1964, 86 S. (*Tivadar Vida*) 218
- Th. Meyer-Steineg—K. Sudhoff* : Illustrierte Geschichte der Medizin. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage. Herausgegeben von R. Herrlinger und F. Kudlien. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1965. 349 S. 227 Abb. 219
- Adalberto Pazzini* : Saggi critici di Storia della Medicina. Ausgabe des Medizingeschichtlichen Instituts zu Rom. Band I. 284 S. (1959), Band II. 353 S. (1965) 219
- George Sarton* : Six wings, Men of Science in the Renaissance. Indiana University Press, Bloomington, 1963. 318 S. mit zahlreichen zeitgenössischen Bildnissen 220
- E. R. N. Grigg* : The Trail of the Invisible Light. Ch. C. Thomas. Springfield (USA) — Ausgabe, 1965. 973 S. Grosse Anzahl von Abbildungen. Albumformat 221
- Roueché Berton* : Der Augenblick der Wahrheit in der Medizin. Eine Sammlung medizinischer Abhandlungen aus vier Jahrhunderten. Ausgabe des Econ Verlags, Wien-Düsseldorf, 1965. 290 S. 222
- Cyőrj Huszár* : Die Geschichte der ungarischen Stomatologie. („A magyar fogászat története.“) Eine Ausgabe der Medizingeschichtlichen Landesbibliothek. Budapest, 1966. 266 S. 183 Abb. Preis: Ft 52,— *B. Bugyi* 223

S O M M A I R E

<i>Dénes Karasszon</i> : Artis medicinae historiographus hungaricus ...	13
<i>Dénes Karasszon</i> : Un historien de la médecine hongrois	21
<i>Béla Büky</i> : Le lexique médical hongrois du dictionnaire de Calepinus (1585, 1607)	29
<i>Béla Migály</i> : L'explication de l'évolution philogénétique de la bipédie sous aspect physique	133
<i>Béla Migály</i> : Erklärung der phylogenetischen Entfaltung der Bipédie von physischer Hinsicht	141
<i>Aladár Urbán</i> : Le premier victime de notre révolution de 1848. ..	151
<i>Miklós Mann</i> : Enquête disciplinaire contre Jenő Pólya après la chute de la République des Conseils	161
<i>Gyula Abádi</i> : Nos connaissances de l'action des remèdes au passé et à présent	167
<i>Gyula Regöly-Mérei</i> : L'Écrivain et le Diable de machine à composer	177
<i>Balázs Bugyi</i> : Les étudiants en médecine hongrois à l'archigymnase de Bologne	185
<i>Endre Molnár</i> : Max von Pettenkofer	189
<i>Andor Oláh</i> : Les premières vaccinations selon Jenner dans le comitat Békés	193
<i>Árpád Szállási</i> : Relations médicales Hungaro-Polonaises au moyen-âge	201
 <i>Documentation</i>	
Andreas Vesalius et son âge — dans le miroir du XIX ^e Congrès International de l'Histoire de la Médecine tenu en 1964 à Bâle ..	205
Lazarus de Frigeis	208
L'histoire de la médecine en Italie (<i>Balázs Bugyi</i>)	209
 <i>Compte rendu</i>	
<i>Erwin H. Ackerknecht</i> : Kurze Geschichte der Medizin. Ferdinand Enke Verlag Stuttgart, 1959. 215 p. (<i>Lajos Szodoray</i>)	215

<i>M. Palkin, Odessa (URSS) : Das Sanitätswesen der Pariser Kommune 1871</i>	217
<i>Gerhard Freiherr van Swieten : Rede über die Erhaltung der Gesundheit der Greise (Wien 1778) — Ins Deutsche übertragen und biographisch eingeleitet von Hugo Glaser. Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig 1964. 86 S. (Tivadar Vida)</i>	218
<i>Th. Meyer-Steinig—K. Sudhoff : Illustrierte Geschichte der Medizin. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage. Herausgegeben von R. Herrlinger und F. Kudlien. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart, 1965. 349 p. 227 planches.</i>	219
<i>Adalberto Pazzini : Saggi critici di Storia della Medicina. Une publication de l'Institut de l'Histoire de la Médecine à Rome. Tome I. 284 p. (1959), Tome II. 353 p. (1965)</i>	219
<i>George Sarton : Six wings, Men of Science in the Renaissance. Indiana University Press, Bloomington, 1963. 318 p. avec un grand nombre des portraits contemporains</i>	220
<i>E. R. N. Grigg : The Trail of the Invisible Light. Une édition de Ch. C. Thomas, Springfield (USA), 1965. 973. p. Grand nombre des planches. En format d'album</i>	221
<i>Roueché Berton : Der Augenblick der Wahrheit in der Medizin. Eine Sammlung medizinischer Abhandlungen aus vier Jahrhunderten. Édité par Econ, Vienne-Düsseldorf, 1965. 290. p.</i>	222
<i>György Huszár : L'histoire de la stomatologie hongroise. („A magyar fogászat története.") Une publication de la Bibliothèque Nationale de l'Histoire de la Médecine à Budapest, 1966. 266 p. 183 illustrations. Prix: Ft 52,—</i>	<i>B. Bugyi</i> 223

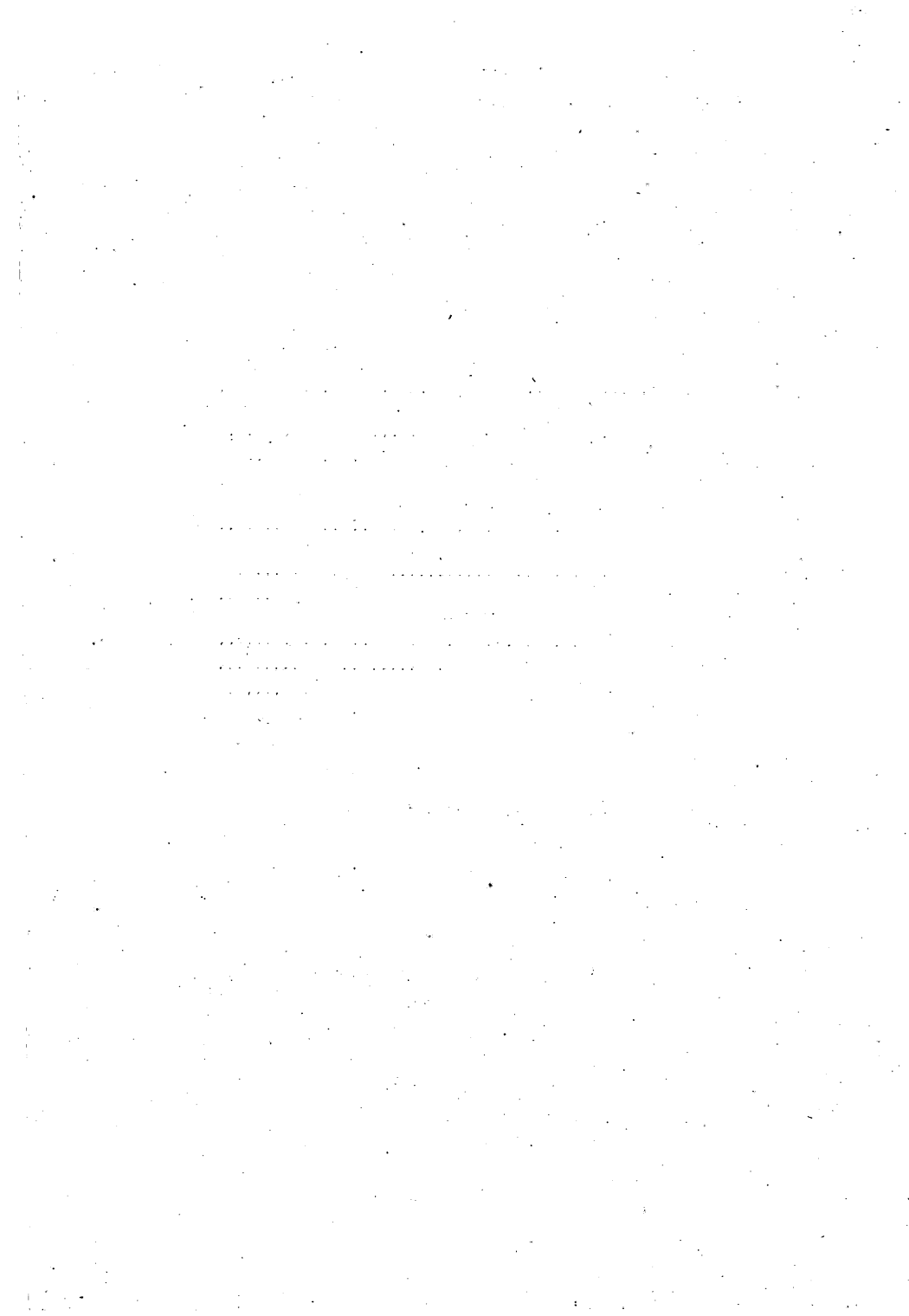
INDEX

<i>Dénes Karasszon</i> : Artis medicinae historiographus hungaricus ...	13
<i>Dénes Karasszon</i> : A Hungarian historian of medicine	21
<i>Béla Büky</i> : The Hungarian medical lexicon of Calepin's dictionary (1585, 1607)	29
<i>Béla Migály</i> : An elucidation of phylogenetic development of bipedy in physical respect	133
<i>Béla Migály</i> : Erklärung der phylogenetischen Entfaltung der Bipedie von physischer Hinsicht	141
<i>Aladár Urbán</i> : The first victim of our revolution of 1848	151
<i>Miklós Mann</i> : A departmental investigation into conduct of Jenő Pólya after the defeat of the Hungarian Soviet Republic	161
<i>Gyula Abádi</i> : Our knowledges of the influence of the medicaments in past and in today	167
<i>Gyula Regöly-Mérei</i> : The Author and the Devil of typesetting machine	177
<i>Balázs Bugyi</i> : Hungarian medical students in the archigymnasium of Bologna	185
<i>Endre Molnár</i> : Max von Pettenkofer	189
<i>Andor Oláh</i> : The first Jenner's vaccinations in Békés county	193
<i>Árpád Szállási</i> : Relations médicales Hungaro-Polonaises au mo- yen-age	201
 <i>Contributions</i>	
<i>Andreas Vesalius</i> and his age — at the mirror of 19th International Congress of the Medical History 1964 in Basel	205
<i>Lazarus de Frigeis</i>	208
The medical history in Italy (<i>Balázs Bugyi</i>)	209
 <i>Book-review</i>	
<i>Erwin H. Ackerknecht</i> : Kurze Geschichte der Medizin. Ferdinand Enke Verlag Stuttgart, 1959, 215 p. (<i>Lajos Szodoray</i>)	215

<i>M. Palkin, Odessa</i> : Das Sanitätswesen der Pariser Kommune 1871	217
<i>Gerhard Freiherr van Swieten</i> : Rede über die Erhaltung der Gesundheit der Greise (Wien 1778) — Ins Deutsche übertragen und biographisch eingeleitet von Hugo Glaser. Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig 1964 86 p. (<i>Tivadar Vida</i>)	218
<i>Th. Meyer-Steinig—K. Sudhoff</i> : Illustrierte Geschichte der Medizin. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage. Herausgegeben von R. Herrlinger und F. Kudlien. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1965. 349 p. 227 illustrations	219
<i>Adalberto Pazzini</i> : Saggi critici di Storia della Medicina. A publication of Institute for History of Medicine at Rome. Volume I. 284 p. (1959), volume II. 353 p. (1965)	219
<i>George Sarton</i> : Six wings, Men of Science in the Renaissance. Indiana University Press, Bloomington, 1963. 318 p. with numerous contemporary portraits	220
<i>E. R. N. Grigg</i> : The Trail of the Invisible Light. Edited by Ch. C. Thomas, Springfield (USA), 1965. 973 p. with numerous illustrations. Album format	221
<i>Roueché Berton</i> : Der Augenblick der Wahrheit in der Medizin. Eine Sammlung medizinischer Abhandlungen aus vier Jahrhunderten. Published by Econ, Vienna-Düsseldorf, 1965. 290 p.	222
<i>György Huszár</i> : The history of Hungarian odontology („A magyar fogászat története”). A publication of Hungarian Library of the Medical History. Budapest, 1966. 266. p. 183 illustr. Price: Ft 52.—	223

СО Д Е Р Ж А Н И Е

<i>Дэнэш Карасон</i> : Венгерский ученый, занимающийся историей медицины	13
<i>Бела Бюки</i> : Словарь — Calerpinus клад венгерских медицинских слов (1585, 1607)	29
<i>Бела Мигай</i> : Физическое объяснение развития	133
<i>Аладар Урбан</i> : Первая жертва революции 1848 года	151
<i>Миклош Манн</i> : Расследование по делу Енэ Пойя после падения Республики	161
<i>Дьюла Абади</i> : Наши знания о лекарственных действиях в прошлом и в настоящее время	167
<i>Дьюла Гегей-Мерей</i> : Писатель и чётр наборной машины	177
<i>Балаж Буди</i> : Бологнская архигимназия для венгерских студентов-медиков	185
<i>Эндрэ Молнар</i> : Макс фон Петтенкоффер	189
<i>Андор Ола</i> : Превые прививки Дженнера в районе Бэкэш	193
<i>Арпад Саллаши</i> : Relations medicales Hungaro-Polonaises au moyen-age	201

ARTIS MEDICINAE HISTORIOGRAPHUS HUNGARICUS

Memoria Julii MAGYARY-KOSSA anniversario centesimo
diei ejus natalis

(Auctore DIONYSIO KARASSZON, Budapestini)

„Mⁱhi auditori adhuc 4. anni artis medicinae historia medicorum Hungaricorum cordi esse coepit . . .” — scribit JULIUS MAGYARY-KOSSA in praefatione libri sui „Magyar Orvosi Emlékek” (Monumenta Medicorum Hungaricorum). Quod ingens opus in IV tomis digestum deinceps factum est fons eximius historiae artis medicinae Hungaricae, ex quo aetatis nostrae historici artis medicinae perabunde hauriunt, cujusque auctor nomen suum litteris nitidis catalogo Hungarorum immortalis memoriae inseruit.

Julius MAGYARY-KOSSA antehac centum annis, die scilicet VIII. Januarii MDCCCLXV Debrecini natus est. Doctoris Julii-KOSSA juvenis linguarum classicarum, rerum naturalium et pulchrarum artium aequae periti scientificae vitae curriculum ex instituto pharmacologico ÁRPÁDI BÓKAY se evolvere incipit. Muneri suo assistentis scientifici, quo hic fungebatur, valedicens ut adjunctus aggregatur Instituto Nationali Chemiae Forensis (Orsz. Bírósági Vegyészeti Intézet). Undetriginta annos natus habilis declaratur, qui in Universitate Budapestinensi a Petro Card. Pázmány denominata qua docens ex toxicologia praelegeret (MDCCCXCIV); duobus annis post renuntiatur professor publicus ordinarius pharmacologiae in Academia Regia Hungarica Veterinaria, quod munus usque ad annum MCMXXXVII, quo rude donatus est, fervida gessit promptitudine. Munus suum academicum anno MCMXXIV

oratione sollemni auspicatus est: „Adatok a Magyar Génius Biológiaiához” (8. Argumenta biologiam genii hungarici spectantia).

Abhinc annum MCMXXXIX, quando gradibus aedificii Archivi Nationalis (Orsz. Levéltár) lapsus fracturamque brachii passus est, fere numquam habitaculum suum relinquebat. Ultimos vitae suae annos in bibliotheca sua degebat et horas recreationis opera musicalia Wolfgangi Amadei Mozart et Ludovici de Beethoven clavicordio canens transigebat. Posteritati praeter pretiosam bibliothecam collectiones effigierum, imaginum photographicarum atque figurarum incisarum dereliquit [1, 2, 12, 13].

Indiciis biographicis parcissimis includuntur LXXX anni ejus vitae, quae mirifice abundabat variis tentaminibus, certaminibus, novitatibus, operibus. „Cathedra pharmacologiae — ait professor ALEXANDER KOTLÁN — tum in campo paedagogico, tum in campo laboris scientifici in forma moderna operari anno MDCCCXCVI inceptit, gubernaculis ejus a Dre JULIO MAGYAR-Y-KOSSA susceptis” [4].

Per sua experimenta (e quibus eminent: demonstratio calcii e sectionibus histologicis; diabetes-phlorizin; evocatio arthritidis alitis cohortalis; intoxicatio arsenica; mechanismus intoxicationis factae acido carbonico; intoxicatio morphio facta; calcinatio venenis effecta; demonstratio remediorum nimio stimulantium, sive sic dicti doping, etc.) semet ostendit virum eximie eruditum in experimentis faciendis [11]. A juvenili aetate praedilectione quadam versus artem botanicam ferebatur ejusdem institutionem quoque usque ad annum MCMXIII suscipiens. Tunc demum huic cessit muneri, ut totus pharmacologiae experimentalis alterique disciplinae sibi praedilectae, historiae nempe medicinae incumberet. Quemadmodum LINZBAUER sic et ipse summam diligentiam archiva perscrutabatur atque argumenta historiam medicorum Hungaricorum illustrantia colligebat. Quorum temporum memor „fuit — inquit — annus, quo octo menses in Archivo Nationali peragerem de die in diem laborans”. Quae perscrutatio uberrimam afferebat messem: „Numerus indiciorum ex historia medicinae Hungaricae a me haustorum jam in multa millia succrescit et si binam vitam haberem, ne illa quidem sufficeret ad ea omnia elaboranda” — scribit ad rem ipse [9].

Professor MAGYARY-KOSSA historiam non solum medicinae Hungaricae, sed etiam artis veterinariae Hungaricae alacriter perscrutatus est. Ab anno MDCCCXCVI usque ad annum MCMV praelectiones quoque de historia domestica artis veterinariae habebat et multis in articulis hujus disciplinae scientificae partes antea ignotas valdeque notabiles cognitatas reddebat. Moderatoris Bibliothecae Academiae Veterinariae munus anno MDCCCXCIX subiit, eandem in bibliothecam specialem gradus altioris, fini suo dignam evolvens. „Est quidem scopus optatissimus — scribit in praefatione sui operis anno MCMII in lucem editi 'A Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola Könyvtárának Katalógusa' (Catalogus Bibliothecae Regiae Academiae Veterinariae Hungaricae) — ut Bibliotheca Academiae plena evadat collectio rerum Hungaricarum veterinariarum, et vir quicunque litteratus posteritatis, e. c. futurus historiographus veterinariorum Hungaricorum certissime inveniat in hac bibliotheca omnia, quibus opus sit illi ad suum argumentum enucleandum” [6]. „Catalogus hic ait — praebet titulos 6352 librorum, etiam talium, qui neque in bibliographia SZINNEIANA neque in opere a cl. GYÖRY concinnato (Magyarország Orvosi Bibliográfiája = Bibliographia Medicorum Hungariae, prodiit anno MCM) inveniri possint.” Editionem Catalogi XI plagas continentis atque ordine alphabetico et secundum singulas disciplinas digesti inde ab anno academico MCMI/MCMII editiones subsequebantur additamentorum incrementum annum librorum adnotantium. „Summatim apparuere additamenta XVII, ultimum quidem in fastis Academiae de anno MCMXVII--MCMXVIII rationem reddentibus” [4].

Maxima contentione fere plenum numerum vetustarum editionum litteraturae veterinariae hungaricae collegit. Ast vehementer dolebat, quod non potuit procurare effigiem ALEXANDRI TOLLNAY, „... primi professoris scholae veterinariae Pestiensis, viri optime meriti, a cujus eruditione alacritateque imprimis dependit res veterinaria . . . in patria nostra in usum recipienda”.

Fere ex hoc tempore provenit ejus opus „Magyar Állatorvosi Könyvészet” (7. Bibliographia Veterinaria Hungarica). „Hoc libro index illorum omnium, quae ad medicinam veterinariam pertinent, operum publicatur, quae inde ab anno 1472. ad 1904. ab auctoribus

Hungaricae originis . . . referuntur" — scribit in libri hujus praefatione. Ex cujus libri proemio sermone Hungarico scripto resonat sapientia auctoris: „Ingratum sibi onus proponit, qui bibliographiam scribit. Defatigatione maxima librum concinnat, qui proprie characterem libri non habeat, nemo etenim legit illum”.

Liber hic fere CCCL paginarum non est solum collectio plurium indiciorum singulariter pretiosorum diligenti cum cura congestorum atque eminenter in ordinem redactorum, sed est etiam lectio delectabilis stylo puro conscripta, quae lectoris animum praeter quod amore artis etiam talento scriptoris commoveant.

Interea magna cum cura evolutioni quoque incumbit artis suae „officialis”, pharmacologiae nempe. Anno MCMI comparet ejus liber 379 paginarum, cui inscribitur „Gyógyszerrendelés” (Praescriptio pharmacorum), additis CXV imaginibus et CCCLVII praecipis medicinalibus [5]. Quo quidem eximio libro auditores nostri studio artis medicinae, veterinariae et pharmacologiae addicti vel adhuc hodie magno cum emolumento uti possent. JULIUS MAGYARY-KOSSA, vir perfectae humanitatis classicae, verba latina tum loquendo, tum scribendo commode absque mendo faciens jam hocce in libro, quod linguam Hungaricam attinet, firmiter se modo scribendi phonetico interponit. Mentem pandit omnino modernam: „Scribenti mihi hunc librum haud parvam difficultatem peperit id, quod semper tam magnam parat curam cuicumque scriptori scientifico Hungarico: genus videlicet scribendi atque orthographia. Quoad haec duo sumus nunc in aetate mutationis, et nostra cum calamitate partim a conservativis pertinacibus, partim a puristis nimis pressi nostro iudicio relinquimur, ut electionem faciamus sententiam inter vetustam et obsoletam atque hyperbolam quandam recentissime inventam.”

Annus MCMLXV abundat anniversariis historiae medicinae: Ante DC annos, anno nempe MCCCLXV condidit rex RUDOLPHUS IV. Universitatem Scientiarum Vindobonensem; CCC anni effluerunt ex quo HOOK primum usus est verbo „cellulae”, inde initia sumpsit doctrina de cellulis; eodem anno detexit MALPIGHI erythrocytas. Ante annis CL, anno scilicet MDCCCXV invenit LAËNNEC methodum auscultationis; eodem anno natus est LUDOVICUS MARKUSOVSKY, vir eminens et dux artis

medicinae et rei sanitariae Hungaricae, qui fundamenta jecit folio periodico „Orvosi Hetilap” (Hebdomadarium Medicorum). Abhinc C annos, a. MDCCCLXV mortuus est SEMMELWEIS et fere eodem tempore PAULUS BUGÁT; hocce anno publicavit MENDEL legem originis hybridum; eodem anno usus est LISTER acido carbolico ad disinficienda vulnera, quo fundamenta jecit doctrinae antisepticos.

In ipsa serie enumeratorum eventuum magni momenti historiae medicinae memoriam facimus centesimi anniversarii nativitatis JULII MAGYARY-KOSSA, viri historiae medicinae Hungaricae eximii ejusdemque cultoris aptissimi. In tabula marmorea, qua ostenduntur anniversaria memorabilia artis medicinae, nomen chronographi quoque litteris est insculptum deauratis.

„Et si omnia a veteribus inventa essent:
hoc tamen semper novum erit, usus et
inventorum ab aliis scientia et dispositio” —
ait LUCIUS ANNAEUS SENECA (epist. 64.).

Quae „inventorum ab aliis scientia et dispositio” post editionem Hungaricam lingua Germanica ipso jubileo CCC anniversarii Universitatis Scientiarum a Petro Card. Pázmány denominatae sub titulo „Ungarische Medizinische Erinnerungen” apparuit [10]. Editio operis Magyar Orvosi Emlékek lingua Germanica facta taliter limitibus linguae Hungaricae fractis totius mundi scrutatoribus pandit ditissimum thesaurum monumentorum historiae veterum medicorum Hungaricorum, vel per hoc demonstrans „in vervacto Hungarico non solum melonem regalem et plantaginem procreari”. „Ecce liberum! Liberum laetitiae tempore turbulento” — affirmavit de hoc opere CAROLUS SUDHOFF, celeberrimus historiae medicinae professor Lipsiensis [3]. Quae tamen editio Germanica plane displicuit JULIO MAGYARY-KOSSA, quippe qui fortem suum sensum antigermanisticum numquam sub modio abderet. Quam persuasionem suam pandebat, ubi poterat. In ejus sermone inaugurali initio anni academici MCMXXI („Institutio artis medicinae et vita academica in Hungaria vetere”) haec invenimus: „. . . multa verba facimus e. gr. de illo, quod cultura nostra plurimum debet Germaniae. Quod haud negabit homo quivis praëjudiciis minime obstric-

tus. Duas tamen habet nummus partes: jure possemus loqui et de illo, quod plurima amisimus ob nostram cum Germania necessitudinem culturalem." Ubicumque potuit, verbo et scripto dimicavit contra omnes, "... qui studia scientifica Germanica eorumque naturam et speciem ingenuam (imprimis autem *verbositatem*) in Hungaria divulgant". Praeterea autem in rebus quoque politici influxui Germanico se opposuit, etquidem modo suae naturae proprio: fortiter, aperte et firmissime. In sermone ejus inaugurali supra allegato haec legimus: "... influxus culturae Germanicae non solum transfusio fuit vim arteriis spiritualibus patriae nostrae afferens, sed etiam venaesectio, etquidem venaesectio nobis, nationi jam de caetero quoque sanguine egenti atque attenuatae maxime noxia . . ."

Quod est vera professio contra vim Germanicam. Insuper verba haec anno MCMXXIX prodire! Nec mirari possumus in JULIUM MAGYARY-KOSSA, sententiam hujusmodi profitentem multos factos esse impetus. Ipse autem, vir „integer vitae scelerisque purus”, constans permansit, impetibus minime obsequens et obtemperans, sed potius semet recipiens redditus est. „Immense amore solitudinis et libertatis ex urbe foras, in montanas solitudines est revocatus” — legimus de eo [13]. Revera fuit reservatus, immo saepe asper, postea vero, praepremis in aetate sua provecta in dies plus secedens. „Si bibliothecam habes, nihil deest” — dictitabat cum CICERONE, et ultimos vitae annos in bibliothecam suam decem millia voluminum se abdens agebat.

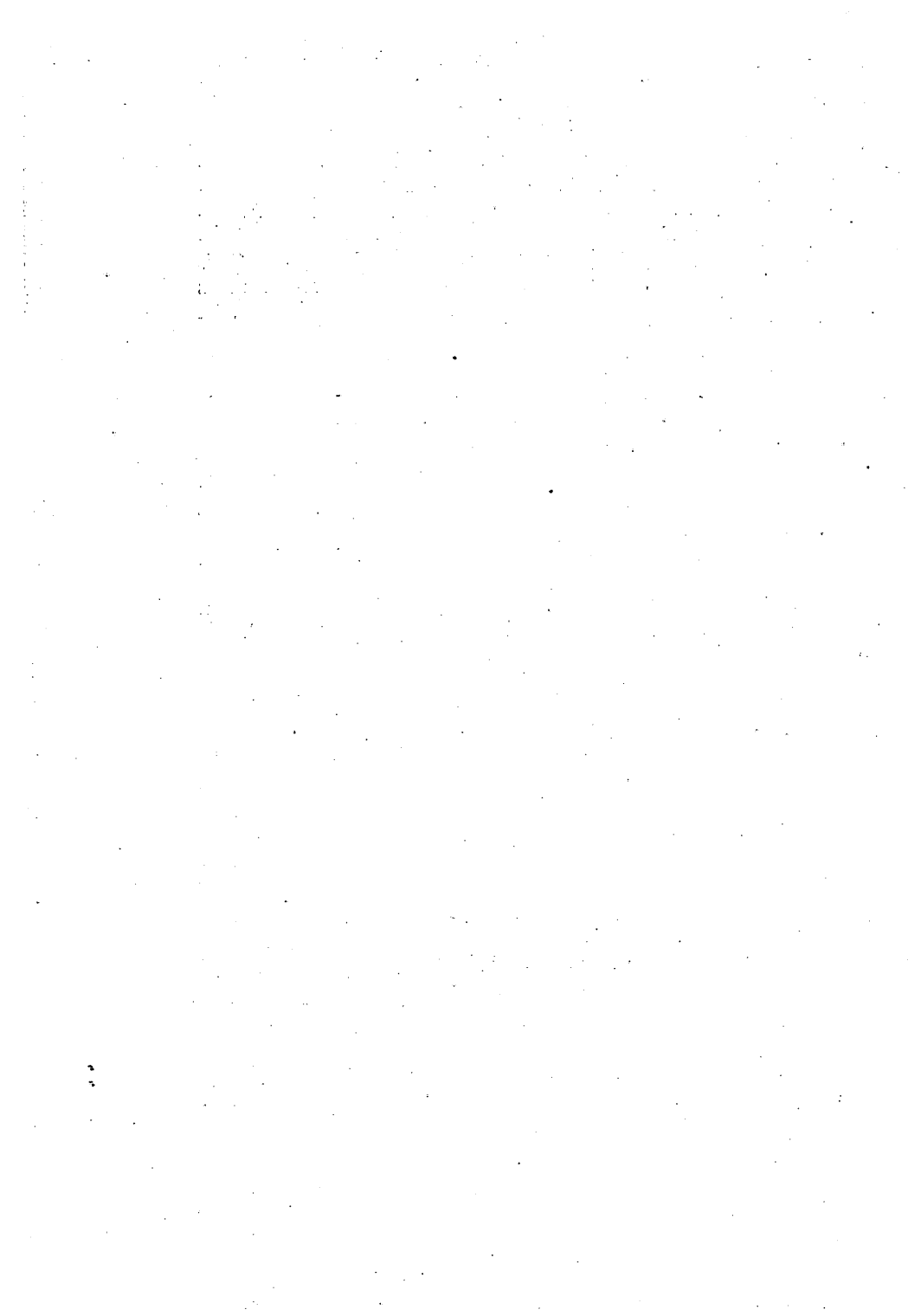
Opera ejus hodie quoque vivunt. Opus ejus Magyar Orvosi Em-lékek una cum Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia a cl. WESZPRÉMI conscripta et cum septem tomis Codicis LINZBAUERIANI in 7500 paginis conscripti inexhaustum constituunt fontem historiae artis medicinae in Hungaria, sed posset incitator esse etiam nonnullarum fabularum Romanensium atque operum historiae cultus humani.

Inter ejus opera ad historiam artis medicinae spectantia abunde invenitur biographia (de LUDOVICO ARÁNYI); historia cultus humani (de alchemistis Hungaricis, de praxi medicorum in Hungaria vetere, de veteribus medicamentis et pharmacopoliis in Hungaria); historia societatis (de historia prostitutionis feminarum in Hungaria);

superstitio (de serpente in homine, de fascinatione visu facta); thesaurus verborum artis (vetera medicamenta Hungarica, vetera nomina morborum Hung., vetera vocabula anatomica Hung.); immensum repertorium argumentorum curiosorum atque pretiosorum. Quae omnia splendida in elaboratione, lectionis delectabilis instar conspiciuntur. „Sat prata bibere” — dixit verbis utens WESZPRÉMII ultimum tomum magni sui operis publicans. At ipsi verba quoque ZRÍNYII convenissent:

„Exegi jam opus meum inclytum,
Quod nec tempore, nec aqua diluetur,
Sed nec corrumpet ferrum, neque ira coelorum,
Neque nocebit ei hostilis invidia.”

Per opus suum „Magyar Orvosi Emlékek” JULIUS MAGYARY-KOSSA non meram historiam medicorum conscripsit. Multo plus effecit: Omnibus nobis exemplum ostendit. „Longus post me ordo idem petentium decus” — praefixit primo tomo sui operis. Quod oraculum ipsius verum se praebuit. Hodie jam longus ordo indagatorum historiae artis medicinae Hungaricae vestigia sequitur „viri, qui unus est ex medicis integerrimis maximeque Hungaricis”.

EGY MAGYAR ORVOSTÖRTÉNÉS Z

Megemlékezés **MAGYARY-KOSSA GYULÁRÓL**,
születésének 100. évfordulója alkalmával

Írta: **KARASSZON DÉNES** (Budapest)

„Negyedéves medikus koromban kezdtem érdeklődni a magyar orvosok múltja iránt . . .” írja Magyar Orvosi Emlékek című könyvének előszavában **MAGYARY-KOSSA GYULA**. A négykötetes hatalmas mű azóta a magyar orvostörténelem egyik kiemelkedő forrásmunkájává vált, amelyből bőségesen merítenek a mai kor orvostörténészei, szerzője pedig fénylő betűkkel írta be nevét a magyar halhatatlanok névsorába.

MAGYARY-KOSSA GYULA száz évvel ezelőtt, 1865. jan. 8-án született Debrecenben. A klasszikus nyelvekben, természettudományokban és művészetekben egyaránt járatos ifjú **KOSSA GYULA** dr. tudományos pályája **BÓKAY ÁRPÁD** gyógyszerzeti intézetéből indult fejlődésnek. Itt betöltött tanársegédi állásából adjunktusként az Országos Bírósági Vegyészeti Intézetbe került; 29 éves, amikor a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen méregtanból magántanárrá habilitálják (1894); két évvel később a M. Kir. Állatorvosi Akadémián a gyógyszerzetan ny. r. tanára, ezt az állását 1937-ben bekövetkezett nyugalomba vonulásáig lelkes odaadással töltötte be. Akadémiai székfoglalóját 1924-ben tartotta „Adatok a Magyar Géníus Biológiájához” címmel [8].

1939 óta, midőn az Országos Levéltár lépcsőjén elcsúszott és karját törte, alig-alig mozdult ki otthonából. Életének utolsó éveit könyvtárában töltötte, pihenő idejében zongorájánál ült és kedvenceinek: Mozartnak és Beethovennek remekműveit játszotta. Értékes

könyvtárán kívül gazdag arckép-, fénykép- és metszetgyűjteményt hagyott az utódokra [1, 2, 12, 13].

A szűkszavú életrajzi adatok által 80 esztendő korlátai közé szorítva egy csodálatosan színes és gazdag élet próbálkozásai, küzdelmei, meglepetései és alkotásai tárulnak fel előttünk. *KOTLÁN SÁNDOR* szerint „A gyógyszertani tanszék működése mind az oktatás, mind pedig a tudományos munkásság tekintetében korszerű keretek között 1896-ban indult meg, amikor e tanszék vezetését *MAGYARY-KOSSA GYULA* vette át” [4].

Kísérletes vizsgálataival (mész kimutatása szövettani metszetekből; phlorizin-diabetes; baromfi-köszvény előidézése; arsen-mérgezés; szénsavmérgezés mechanizmusa; morphiium-mérgezés; mérgek okozta elmeszesedés; dopping-szerek kimutatása stb.), mint kitűnő kísérletező tudós mutatkozott be [11]. Előszeretettel foglalkozott fiatal kora óta botanikával, ennek tanítását is vállalta 1913-ig, amikor lemondott róla, hogy idejét teljesen a kísérletes és tudományos gyógyszerzettannak, valamint másik kedvencének, a medikohistoriának szentelhesse. *LINZBAUER*hoz hasonlóan hangyaszorgalmú levéltári kutatások során gyűjtögette a magyar orvosok múltjára vonatkozó adatokat. „Volt olyan év, hogy csak az országos levéltárban nyolc hónapot töltöttem, nap-nap után dolgozva” — emlékezik vissza. Ez a kutatás rendkívül bőséges termést hozott: „Magyar orvostörténelmi adataim száma ma már sok ezerre megy és ha kétszer annyi életem volna, akkor sem tudnám azokat feldolgozni” — írja [9].

MAGYARY-KOSSA nemcsak a magyar orvostörténelemnek, hanem a magyar állatorvostan történetének is lelkes kutatója volt. 1896-tól 1905-ig elő is adta a hazai állatorvoslás történetét és számos cikkben ismertette e tudomány korai szakának mindaddig ismeretlen, rendkívül érdekes részleteit. 1899-ben vette át az Állatorvosi Főiskola Könyvtárának igazgatását és neki köszönhető, hogy az nemes céljához méltó színvonalas szakkönyvtárrá fejlődött: „Mindenesetre kívánatos cél, hogy a Főiskola könyvtára az állatorvosi hungaricumoknak hiánytalan gyűjteménye legyen és egy későbbi kornak kutatója, például a magyar állatorvosi rend történetének jövődjő megírója mindazt, ami tárgyához szükséges, biztosan megtalálja a könyvtárban” — írja a „Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola

Könyvtárának Katalógusa" c. 1902-ben megjelent munkájának előszavában [6]. „E katalógus 6352 kötet címét adja, közöttük nem egy olyanét, amely sem a SZINNYEY-féle könyvészetben, sem a GYÓRY munkájában (Magyarország Orvosi Bibliográfiája 1900) nem található fel” — írja. A 11 ívnyi terjedelemben megjelent betűrendes és szakok szerinti katalógus megjelenését az 1901/1902 tanévtől kezdve az évi gyarapodást feltüntető pótlékok megjelenése követte. „Összesen 17 pótlék jelent meg, az utolsó az 1917/18 tanévről szóló főiskolai évkönyvben” [4].

Nagy utánajárás árán, szinte hiánytalanul összegyűjtötte a magyar állatorvosi irodalom legrégebb kiadványait. Nagy fájdmára volt azonban, hogy TOLNAY SÁNDORról a „. . . pesti állatorvosi iskola első, nagyérdemű tanáráról, kinek szakértelmén és buzgóságán fordult meg elsősorban, hogy az állatorvosi intézmény hazánkban . . . meghonosodott” . . . nem sikerült arcképet szereznie.

Ebből az időből származik „Magyar Állatorvosi Könyvészet” című munkája [7]. „Hoc libro index illorum omnium, quae ad medicinam veterinariam pertinent, operum publicatur, quae inde ab anno 1472. ad 1904 ab auctoribus Hungaricae originis . . . referuntur.” írja e könyvének „praefatio”-jában. A könyv magyar nyelvű előszavából kicseng írójának bölcs életszemlélete: „Hálátlan feladatra vállalkozik az, aki bibliografiát ír. Rengeteg fáradsággal olyan könyvet szerkeszt, amelynek tulajdonképpen nincsen is igazi könyv jellege, mert hiszen — nem olvassa senki.”

A majd' 350 oldalas könyv nemcsak szerető gonddal gyűjtött számos egyedülállóan értékes adat kiválón rendszerezett gyűjteménye, hanem egyúttal oly élvezetes olvasmány, amelynek tisztult nyelvezettel írt soraiból a szakma szeretetén kívül rendkívüli írói adottságok is megragadják az olvasót.

S közben gondosan ápolja és fejleszti „hivatalos” szakmáját, a gyógyszerterant is. 1901-ben jelenik meg 379 oldalas „Gyógyszerrendelés” c. könyve, 115 ábrával és 357 rendelvényvel [5]. A kitűnő könyvet akár ma is haszonnal forgathatnák orvos-, állatorvos- és gyógyszerész-hallgatóink. A tökéletes klasszikus műveltségű, latinul folyékonyan és hibátlanul író MAGYARY-KOSSA GYULA e könyvében már erősen kiáll a fonetikus írásmód mellett. Rendkívül modern felfogású: „Nem csekély nehézséget okozott a könyv írása

közben az, ami manapság a magyar nyelven tudományosan írónak mindenkor annyi gondot ad: a nyelvezet és a helyesírás. E kettő dolgában most éljük az átmenet korát és a mi szerencsétlenségünk, hogy egyrészt a konok maradiság, másrészt a sokszor túlzó purizmus küzdelmei közé szorulva, a magunk ítéletére marad a választás egy avult régi nézet és egy újdonsült hiperbola között."

Az 1965. év rendkívül gazdag orvostörténeti évfordulóiban: 600 éve, 1365-ben alapította *IV. RUDOLF HERCEG* a Bécsi Egyetemet; 300 éve, 1665-ben alkalmazta először *HOOK* a „cellula” kifejezést, innen számítja fennállását a sejttan; ugyanabban az esztendőben fedezte fel *MALPIGHI* a vörösvérsejteket; 150 éve, 1815-ben találta fel *LAËNNEC* a hallgatódzást; ugyanabban az esztendőben született *MARKUSOVSKY LAJOS*, az Orvosi Hetilap alapítója, a magyar orvostudomány és közegészségügy úttörője és kiemelkedő alakja. 100 éve, 1865-ben halt meg *SEMMELWEIS*, vele csaknem egyidőben *BUGÁT PÁL*; ebben az esztendőben ismertette *MENDEL* a hibridek keletkezésének törvényét; ugyanebben az évben alkalmazta *LISTER* a karbolsavat a sebek fertőtlenítésére, megteremtve ezzel az antisepsis tanának alapjait.

A felsorolt jelentős orvostörténeti események között emlékezünk meg éppen a magyar orvostörténet egy kimagasló alakja s hivatott művelője, *MAGYARY-KOSSA GYULA* születésének 100. évfordulójáról. Az orvostudomány nevezetes évfordulóit feltüntető márványtáblán a krónikás neve is aranybetűkkel áll.

„Et si omnia a veteribus inventa essent:
hoc tamen semper novum erit, usus et
inventorum ab aliis scientia et dispositio”
mondja *LUCIUS ANNAEUS SENECA* (epist. 64.).

„A mások által feltalált dolgok elrendezése” magyar nyelvű kiadás után idegen nyelven pontosan a Pázmány Péter Tudományegyetem 300 éves jubileumára jelent meg „Ungarische Medicinische Erinnerungen” címen, németül [10]. A Magyar Orvosi Emlékek német nyelvű kiadása a magyar nyelv szabta sorompók elszigeteltségéből a világ kutatói számára tárta fel a régi magyar orvosok kultúrtörténetéből való emlékek gazdag kincsesbányáját, bizonyítva ezzel is, hogy „a magyar ugaron nemcsak királydinnye és koldustetű terem”.

„Das ist ein Buch! Ein Buch der Freude in trüber Zeit” mondotta róla *SUDHOFF KÁROLY*, a világhírű lipcsei orvostörténész professzor [3]. Mégis, éppen a német nyelven történő kiadás nem volt inyére *MAGYARY-KOSSA GYULA* erős és nem is véka alá rejtett németellenességének. Ebbeli meggyőződésének, ahol tehetette, hangot is adott. 1921-ben tartott tanévnyitó beszédében (Orvosi szakoktatás és egyetemi élet a régi Magyarországon) a következőket találjuk: „. . . sokat beszélünk például arról, hogy kultúránk mennyit köszönhet Németországnak. Ezt nem is fogja tagadni az elfogulatlan ember. Csakhogy az éremnek két oldala van: arról is joggal beszélhetnénk, hogy mennyit veszítettünk a Németországgal való kulturális kapcsolatunk miatt?” Ahol csak tehetette, szóban és írásban egyaránt kiállt mindazok ellen, „. . . kik a német tudományosságot a maga eredeti mivoltában, eredeti színében (kivált pedig *terjengőségében*) terjesztik Magyarországon”. Ezen túlmenőleg azonban politikailag is állást foglalt a német befolyással szemben, mégpedig úgy, amint az ránézve általában jellemző volt: bátran és leplezetlenül. Ettől nem is lehetett eltántorítani. Fentebb idézett tanévnyitó beszédében a következők olvashatók: „. . . a német kultúra hatása nemcsak erőt adó perfuzió volt hazánk szellemi ereibe, hanem venaesectio is, mégpedig ránk nézve, a különben is vérefogyott, elgyöngült nemzetre nézve nagyon is kártékony érvágás . . .”

Valóságos hitvallás ez a német befolyással szemben. És ezek a sorok 1929-ben láttak napvilágot! Ilyen vélemény hangoztatása mellett nem csodálkozhatunk azon, ha *MAGYARY-KOSSA GYULÁT* számos támadás is érte. Ő azonban, mint „integer vitae scelerisque purus” tántoríthatatlan volt és a támadások nem megalkuvóvá és alkalmazkodóvá, hanem inkább visszahúzódnóvá tették. „A magány és a szabadság mérhetetlen szeretete vonzotta ki a városból a hegyek egyedülvalósága közé” olvassuk róla [13]. Valóban rezervált, sőt sokszor barátságtalan volt, majd, különösen kora előrehaladtával mindinkább elzárkózóvá vált. „Si bibliothecam habes, nihil deest” vallotta ő is *CICERO*val és életének utolsó éveit 10 000 kötetes könyvtárába húzódva töltötte.

Művei ma is élnek. Magyar Orvosi Emlékek c. munkája azóta is — *WESZPRÉMI Succinctájával* és *LINZBAUER* hétkötetes, hetedfélezer oldalas Codex-ével együtt — a magyar orvostudomány

történetének kiapadhatatlan forrása, de ihletője lehetne számos regénynek és kultúrtörténeti munkának is.

Orvostörténeti művei közt bőségben találunk életrajzot (*ARÁNYI LAJOS*ról); kultúrtörténetet (Magyar alkimisták; Orvosi gyakorlat a régi Magyarországon; Régi magyar gyógyszerekről és gyógyszer-tárakról); társadalomtörténetet (A magyarországi prostitúció múltjáról); babonát (Kígyó az emberben; Szemmelverés); műszótárt (Régi magyar gyógyszerek; Régi magyar betegségek; Régi magyar bonctani kifejezések); kuriozumokat és értékes adatok mérhetetlen tárházát. És mindez ragyogó feldolgozásban, élvezetes olvasmányként tárul elénk. „Sat prata bibere” — mondotta *WESZPRÉMI* szavaival, midőn nagy művének utolsó kötetét útjára bocsátotta, de *ZRINYI* szavai is illettek volna hozzá:

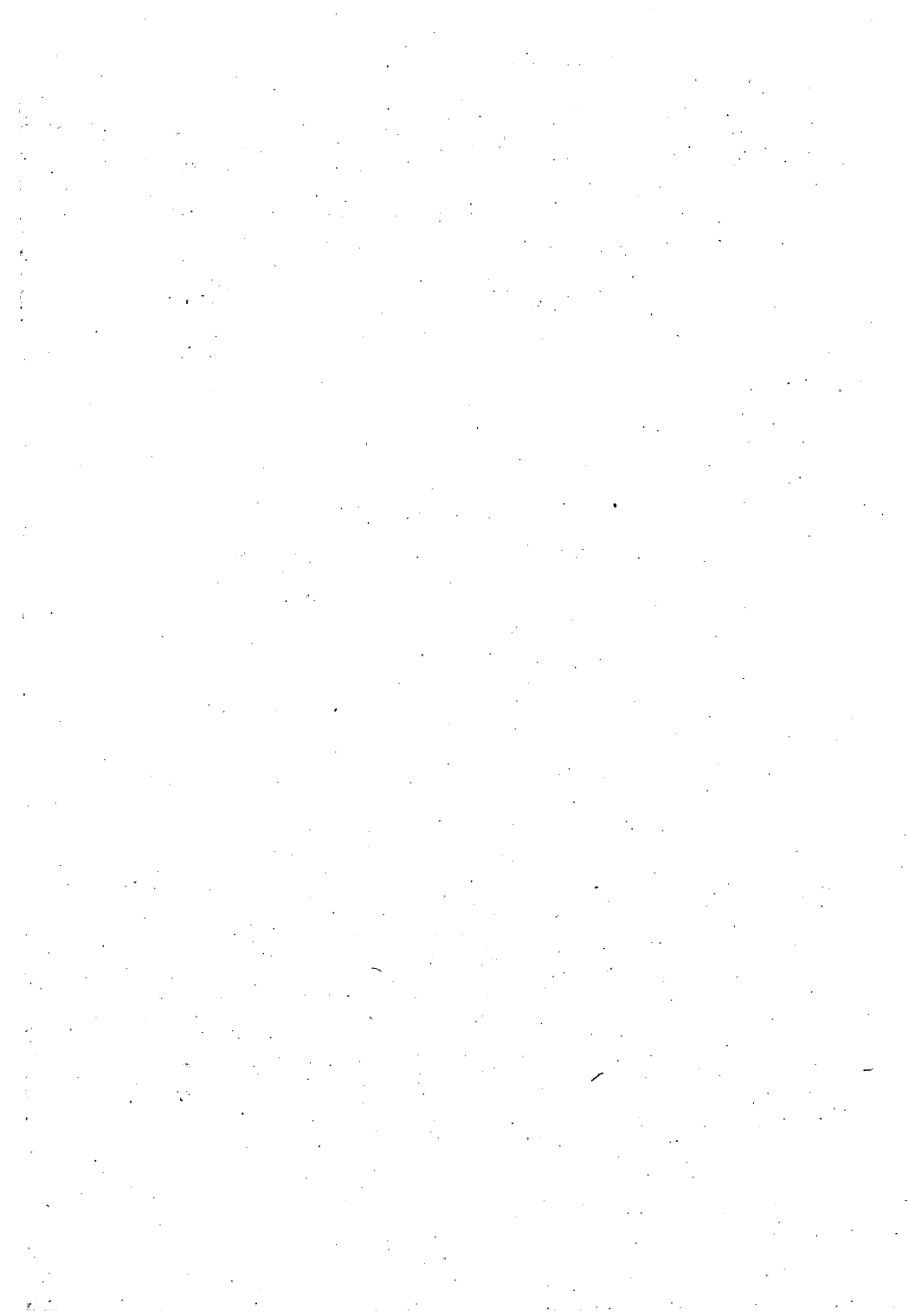
„Véghez vittem immár nagy hírű munkámat
Melyet irigy idő sem víz el nem moshat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.”

A „Magyar Orvosi Emlékekkel” *MAGYARY-KOSSA GYULA* nemcsak egyszerűen orvostörténelmet írt. Sokkal többet tett ennél: példát mutatott mindannyiunknak. „Longus post me ordo idem petentium decus” írta művének első kötete elé. Igaza lett. Ma már a Magyar Orvostörténelem kutatóinak hosszú sora jár a „legpuritánabb, a legmagyarabb orvosok egyikének” nyomdokain.

I R O D A L M I H I V A T K O Z Á S O K

- [1] *Deseő D.*: *Magyary-Kossa Gy.* Necrolog. Állatorv. Lapok 1944, 67:79.
- [2] *Elekes Gy.*: *Magyary-Kossa Gy.* Necrolog. Orv. Hetilap, 1944, 88:348.
- [3] *Gortvay Gy.*: Orsz. Orvostörténeti Könyvt. Közl. 1956, 2:5.
- [4] *Kotlán S.*: A magyar állatorvosképzés története, Bp. 1941.
- [5] *Magyary-Kossa Gy.*: Gyógyszerrendelés. Budapest, 1901.
- [6] *Magyary-Kossa Gy.*: A m. kr. Áo. Főisk. Könyvtárának Katalógusa, Budapest, 1902.

- [7] *Magyary-Kossa Gy.* : Állatorvosi Könyvészet. Budapest, 1904.
- [8] *Magyary-Kossa Gy.* : Állatorv. Lapok 1924, 47:140. — 1925, 48:67. — 1925, 48:79.
- [9] *Magyary-Kossa Gy.* : Magyar Orvosi Emlékek I—IV. Budapest 1929.
- [10] *Magyary-Kossa Gy.* : Ungarische med. Erinnerungen Budapest 1935.
- [11] *Magyary-Kossa Gy.* : szakirodalmi működése. Állatorv. Lapok 1944, 67:101.
- [12] *Vámosy Z.* : Magyary-Kossa Gy. Necrolog; Orv. Hetilap, 1944, 88:335.
- [13] *Zimmermann Á.* : Állatorvosi Lapok 1935, 58:230.

A CALEPINUS-SZÓTÁR MAGYAR ORVOSI SZÓKINCSE (1585, 1607) I. — ANATÓMAI SZAVAK

Írta: B Ü K Y B É L A (Budapest)

Az itt bemutatásra kerülő orvosi vonatkozású szóanyag két forrásból: az 1585-ben megjelent tíznyelvű, és nyomtatott magyar szómegfeleléseket tartalmazó Calepinus-szótárból, másrészt egy 1558-ban Bázelen megjelent, nyomtatott magyar szavakat nem tartalmazó, de rengeteg kézzel írott szóbejegyzést (1607 tájékaról) magába foglaló Calepinus-szótárból származik. Ez utóbbi kéziratos bejegyzések, a korábban nyomtatásban megjelent szóanyagra támaszkodnak, de ezeket a nyomtatott adatokat mindenkor kritikával fogadják. Az 1585-ben megjelent Calepinus-szótár adatait a Melich János gondozásában megjelent „Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből” (Budapest, 1902) című betűhű kiadásból vettük, de használtuk emellett az Országos Széchényi Könyvtárban meglevő eredetit is. A kéziratos bejegyzéseket tartalmazó Calepinus-szótár viszont a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában található, Ms 10.404 jelzetszám alatt. A kéziratos bejegyzések anyaga még kiadatlan, mikrofilm-felvétele sem áll rendelkezésre, így tehát adatainkat közvetlenül az eredetiből másoltuk ki. Úgy gondoljuk, hogy az itt következő, és egy részletben folyóiratban szinte meg sem jelentethető szóanyag összeállításával hozzájárultunk ahhoz, hogy a XVI. századi magyar orvostudomány történetéről hitelesebb képet nyerjünk. Egyben ez úton mondunk köszönetet dr. Daday Andrásnak és dr. Kontra Györgynek, akik kéziratunkat lektorálták, és számos értékes szakmai észrevétellel segítették annak jelen formába való kerülését.

A XVI. század — mint közismert — főleg a törökellenes harcok és a reformáció jegyében telt el, e nagy lekötöttséget jelentő mozgalmak ellenére meglepő a hazai orvostudománynak az a fejlettsége, melyre a feldolgozott szókincs alapján következtethetünk. E fejlettség természetesen csak viszonylagos, nem versenyezhet Európa számos más országának fejlett orvostudományával, hiszen sok más ország esetében a tudomány kifejlődésének lehetőségei kedvezőbbek voltak. A latin nyelvű tudományosság emellett, sokkal fejlettebb volt ekkoriban, mint a hazai nyelvű: az említett szótárak latin szócikkei között pl. nem egy olyant találunk (pl. a meninges és a porus szavak), melyeket a magyar tolmács lefordítatlanul hagyott. Mindezekkel szemben, valljuk korábbi állításunkat, hogy a hazai orvostudomány ebben az időszakban viszonylagosan fejlett volt: igen fejlettnek látszik a magyar növénytan, gyógynövényismeret (talán először a növényanatómiai kifejezések kristályosodtak ki, és csak ezután az ember- és állatanatómiaiak), de emellett fejlettnek látszik a fiziológiai vonatkozásokat mutató szókincs, (legalábbis ami ennek gazdagságát illeti), és az állatorvostani szókincs is.

Mivel magyarázhatjuk a hazai orvostudomány említett területeinek ezt a viszonylagos fejlettségét? Több tényező járult hozzá ezen állapot kialakításához. Az egyik magyarázó tényező az, hogy a XV. századi, valamint a XVI. század eleji magyar humanizmus nyomán lényegesen megnövekedett a tudományos igényesség, és ennek hatása alatt az egyes tudományok fogalmait, szaknyelvét illetően is fokozott pontosságra törekedtek. I. Mátyás jellegzetes renaissance uralkodó, számos tudományterület művelésére külföldről hív tudósokat. Itt működik tehát Galeotto, Regimontanus, Bonfini, Fontius Bartolommeo stb. E néhány külföldről behívott tudós mellett, akik viszonylag kevés tudományterületet képviseltek, a széleskörű tudományosság akkor indul meg, amikor, különösen a fejlődő protestantizmus hatására, rendkívüli mértékben megnövekszik a külföldi egyetemekre menő magyar diákok száma. (Laskai Csókás Péter, *De homine magno ... Vittenberg, 1585.* című művében ismerteti a vittenbergi egyetemen tanuló diákok névsorát.) E külföldön tanuló, Olaszországot, Franciaországot, ill. Németországot járt diákok befolyása a magyar tudományosságra csak a XVI. század folyamán érezte hatását, hiszen e diákok a

külföldön tanult ismereteket, természetesen csak bizonyos késéssel tudták honunkban gyümölcsöztetni. A tudományos igényesség, amely először a humán tudományok terén jelentkezett maradandó alkotások formájában (Bornemissza Péter, Erdősi Szilveszter János, Heltai Gáspár, Werbőczy István), hamarosan a természettudományok, például a növénytan és az orvostudomány területén is érezte hatását (Méliusz Herbariuma, Bejthe András Fűvész könyve, Frankovits Gergely Hasznos könyve, a Varjas Béla által kiadott XVI. századi magyar orvosi könyv kéziratanyaga bizonyítja ezt). A természettudományok és köztük az orvostudomány fejlettsége azonban nemcsak magyar nyelven mutatkozott meg hazánkban, hanem természetesen latin nyelven (Jordanus művének hazai kiadása, Menardus: Epistolae medicinales c. műve) és német nyelven is (Henisch György művei).

Volt azonban egy másik tényező is, ami hozzájárult az orvosi tudományok XVI. századi fejlődéséhez: mégpedig éppen a török háborúk, a harcokban bekövetkező számos sebesülés és az a tapasztalat, amit e téren a sebészet tehetett.

E két korban gyökerező tényező mellett voltak olyan tényezők is, melyek ősbibb keletűek: ilyen például a honfoglaláskori gyógyászat (vö. Anda Tibor könyvét a honfoglaláskori koponyalékelésekről) és baromorvoslás fejlett volta. Netán nevetségesnek tűnik, hogy egy bizonyos tudományág fejlődési állapotát, fejlettségi szintjét 500 évvel korábbi állapottal hozzuk kapcsolatba, ám ismerve a hagyomány szerepét éppen ezen a téren, nem lehetetlen a fejlettség bizonyos százalékát éppen ezzel a hagyománnyal magyarázni.

E megállapítások után, melyek érvényességét nem kívánjuk megdönthetetlennek tartani, sőt inkább feltevésnek szánjuk, térjünk most rá az említett két forrás kissé bővebb ismertetésére. Az első, az 1585-ben Lyon-ban megjelent tíznyelvű Calepinus-szótár mindíg LC. rövidítéssel fog szerepelni a továbbiakban, a kéziratoss szelvényzeteket tartalmazó 1558-as baseli kiadású Calepinus-szótári példány rövidítése pedig NC. lesz. Azért NC., mert ezzel a kéziratoss bejegyző nevét kívánjuk rövidíteni, akit Nagy Idoi Andrásnak hívtak. Ez 1570 táján születethett, 1590 táján fejezthette be tanulmányait és Füzér, Füzérkomlós, valamint Pusztafalu falvak prédikátora volt (már 1596-ban nyugdatványt ad a tizedszedőnek a neki járó

évi bér átvételéről). Nagy I dai széljegyzetei a szótárban szereplő latin szavak magyar megfelelői. Nem teljesen önálló szóbejegyzések ezek, hiszen nagyrészüket egy kölcsönbe kapott, már magyar nyomtatott szavakat is tartalmazó Calepinusból másolta ki, de mégis, sokhelyütt megváltoztatta, hangalakilag átalakította a másolandó szavakat, sőt sokszor új, magajónaklatta szavakkal helyettesítette őket. Ezek az eltérések és változtatások, ill. korrigálások (mivel a nyomtatott Calepinusi szókincs nemegyszer hibás) képezik a kézirat szövegegyezések valódi értékét.

Szóljunk néhány szót a dolgozatunk gerincét képező szójegyzékről magáról. Ennek adatai mai magyar nyelvi formában közölt szóalakkal kezdődnek, ezt követi a jelentés '...' jelek közé tett része, latin műszóval, ill. a megfelelő mai magyar műszóval kifejezve. Ez után találjuk a tulajdonképpeni adatokat korabeli betűhű szövegek közléssel. Az itt látható dőlt szedés arra utal, hogy ezt követően erre a dőlten szedett változatra vonatkozó adatok következnek. A zárójelbe tett rövidítéseket már említettük, a rövidítések utáni számadat: lapszám-utalás, az ezt követő latin szóadat pedig az illető szótárak szócikkének címszava. Először csaknem mindig az LC. adatát közöljük, majd ezután az NC.-ét. Ha az LC. adata megegyezik alakilag az NC.-ével akkor a következő jel fejezi ezt ki: ~. Ha NC.-ben nincs meg az LC. adatának megfelelő adat, ezt a tényt a — jellel jelöljük. A szócikkben foglalt adatokhoz fűződő megjegyzésünket → jellel vezetjük be.

Szóljunk néhány szót a szójegyzék készítése során követett módszerünkről, mivel ez igen fontos és kényes kérdés. Kétféle módszerrel lehet régi orvosi szavakat gyűjteni: 1. Egyrészt úgy, hogy előveszünk egy mai orvosi műszótárt (mondjuk a Torday félet) és ennek egyes latin szavait kikeressük a korabeli latin—magyar szótárakban, és kiírjuk mellőlük a megfelelő magyar szavakat. 2. A másik módszer az, hogy a korabeli szótárból, annak latin magyarázószövegéből, ill. a magyar jelentés-kontextusból indulunk ki, és ahol a korabeli szöveg orvosi vonatkozás mellett szól, onnan írjuk ki az illető adatokat. Mi ezt az utóbbi eljárást követtük, mivel a mai orvosi latin műszó többnyire újabb keletkezésű, melynek előzménye esetleg nem is orvosi vonatkozású, és így ki lehetnénk téve annak a veszélynek, hogy orvosi vonatkozást magyarazzunk bele olyan szavakba, melyeknek a XVI. században nem volt ilyen vonatkozásuk.

A módszer kérdéséhez kapcsolható a következő kétely: Érdemes volt-e mindkét említett forrásunkat feldolgozni? Szükség volt-e a kéziratos szöbejegyzések adataira? — Véleményünk szerint ez az utóbbi forrásanyag, amely a forrás végén levő kéziratos jegyzés tanúsága szerint 1607 előtt, abban a tudományos elmélyülést meglehetősen megnehezítő, zavaros időben készült „amikor a hajdúk Kassa megtámadásáról tárgyaltak”, nyelvészeti szempontból sok olyan adatot tartalmaz, amiért azt kell mondanunk: megérte a feldolgozás fáradsága. Ezzel szemben a kéziratos forrásból származó anyag orvostörténetileg kevesebb érdekességet tartalmaz, de még így is, e kisebb mérvű érdekesség sem jelenti azt, hogy itt-ott ne találjunk az adatok között más forrásból ki nem derülő újdonságokat, kuriozitásokat. Ilyesmi sajnos éppen az elsőnek közölt szókincsrész, az anatómiai vonatkozású szókincs anyagában a legkevesebb. Ám ha pusztán a nyelvészeti vonatkozást nézzük is, ez sem teljesen érdektelen az orvostörténész számára, hiszen ez vetít fényt arra, hogy milyen (hangalaki, morfológiai, esetleg ortográfiai) változatokon, milyen később elfelejtett próbálkozásokon keresztül fejlődött a magyar orvosi szókincs oda, ahol manapság tart. Mindkét forrás feldolgozását tehát, mint az orvosi szókincs két egymásra épülő fejlődési fokát bemutató metszetet, hasznosnak tartottuk.

Egy másik kétely súlyosabb az imént említetté: érdemes volt-e a XVI. századi orvosi szókincs felderítését egy általános szótárból kicédlázott szóanyag feldolgozásával kezdeni, hiszen ez a szóanyag esetleg a korabeli laikusok orvosi vonatkozású szavait, kifejezéseit tartalmazza, nem pedig a korabeli szakemberét? Calepinus szókincsének feldolgozása, véleményünk szerint, nem egyértelmű azzal, mintha manapság az Értelmező Szótár anyagából gyűjtenénk össze az orvosi vonatkozásokat, mert a XVI. században a szótárirás viszonylag fejlettebb szinten állott, mint az egyes szaktudományok, a szótárirók gondosan összegyűjtötték és közös nevezőre hozták a korabeli szak kifejezések anyagát, míg a szakírók szövegeiben ugyanezek a kifejezések sokszor heterogén alakban és következtelen használatmóddal fordulnak elő. Tehát a jelen típusú feldolgozásnak, és a korabeli szakmunkák szókincse feldolgozásának kölcsönösen ki kell egészítenie egymást ahhoz, hogy teljes képet nyerjünk.

Az imént említett mellett azonban van egy olyan érvünk is, ami

méginkább meggyőz bennünket arról, hogy igenis érdemes volt az orvosi szavak és kifejezések gyűjtését általános szótár anyagán kezdeni: Ismeretes, hogy Szily Kálmánnak a jelen század elején sikerült felderítenie a Calepinus-szótár magyar szómegfelelései szerzőjének a nevét. Szerinte Laskai Csókás Péter volt a magyar szómegfelelések szerzője, a Calepinus magyar tolmácsa, aki feltehetőleg külföldi magyar diákok segítségére támaszkodva végezte ezt a nagy tudást igénylő munkát. Azt is megtudjuk Szily kutatásaiból, hogy Laskai Csókás Péter még a latin szócikkek anyagát is helyenként átdolgozta, ill. új szócikkeket írt a régebbi kiadás latin szócikkei mellé. Vajon milyen volt Laskai Csókás Péter természettudományi műveltsége, mennyire érthetett az anatómiához, fiziológiához és az ezzel rokon területekhez?

Megvizsgáltuk Laskai ránkmaradt műveit, és meglepetésünkre azt tapasztaltuk, hogy a korabeli átlagos humanista műveltség kereteit messze túlhaladó mértékben találunk e művekben természettudományi képzettségre valló részeket. Itt van például Laskai Csókás Péter Vittembergben 1585-ben, tehát éppen a 10-nyelvű, általunk feldolgozott Calepinus-szótár évében kiadott híres „De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus” című munkája, ami arról tanúskodik, hogy Laskai Csókás Péter meglehetősen alaposan tisztában volt a korabeli természettudományos és orvosi vonatkozású magyar szókinccsel. Említett munkájában foglalkozott az emberi test és az emberi szervezet szépségével. Sorra veszi az összes testrészt, leírja ezek elhelyezkedési jellemzőit, arányait, más testrészekhez való funkcionális viszonyát stb. Ezen, főleg esztétikai szempontú leírás, természetesen, elkerülhetetlenül sok anatómiai, fiziológiai vonatkozású kifejezést tartalmaz (természetesen csak latin nyelven). Az a tudós, aki ilyen latin nyelvű leírást tudott adni a fejről, a szemről, a homlokról, a halántékról, a fülről, az orról, az állkapocsról, az ajkáról, az állról, a szájról, a fogakról stb., stb., az magyar nyelven is bizonyára könnyedén és hozzáértéssel tolmácsolhatta e szavakat. Itt van például a hasról, (=gyomorról) írott rész magyar fordításban: „A has, mely által a táplálék az egész testhez eljut, az isteni gondviselés valóban nagy dicséretére, a test középső részén nyert elhelyezést, persze azért, hogy a táplálék a felső és az alsó testrészekbe egyaránt eljuthasson. Valóban

csodálatos változékonysággal ruházta fel a teremtő ezt a testrészt. Azt akarta, hogy télvíz idején, meg kora tavasszal meleg legyen a hőmérséklete, ám nyáron hideg maradjon, tehát — amint ama híres orvos, Hippocrates tudósít — a meleget hideggel, a hideget meleggel mérsékelje. A has, sőt az egész test közepe, a köldök, innen veszi egyébként elnevezését is, mert valamiként a pajzson a középső, kiemelkedő rész neve pajzsköldök, ugyanúgy a köldök is, mintegy pajzsköldök, a testnek és a hasnak a közepén van elhelyezve. És mivel a köldökön keresztül a méhben vért szíva tápláltatik a csecsemő, így hát e szerv, bölcs belátással, inakból, vénákból és artériákból van felépítve.” (421—422. 1.)

Végül még egy idevágó szempont: a Manningер Vilmos és Bakay Lajos által közzétett *Onomatologia medica*, orvosi neveskönyv c. szakszógyűjtemény (1. kiad. Bp., 1907) talán az utolsó olyan szakszótár, amely az egyes szavaknál és kifejezéseknél régi nyelvi adatokra is utal. A XVI. századi orvosi nyelvre vonatkozó adatait a bevezetésben közölte szerint I. Murmelius F. latin—magyar szójegyzékéből (1533. Közzétette Szamota István. Bp., 1896), 2. Pesti Gábor „*Nomenclatura sex linguarum*” című Bécsben 1561-ben megjelent munkájából és 3. Verancsics Faustus „*Dictionarium pentaglottum*” c. szótárából (1595. Kiadta Ponori Thewrewk J. 1834-ben) merítette. Mint látjuk, e források között nem szerepel a kor legfontosabb és legerjedelmesebb szótári vállalkozása: Calepinus szótárának magyar szóanyagot is tartalmazó lyoni (1585), vagy esetleg baseli (1590, 1598, 1627 stb.) kiadása. A mi szógyűjtésünk tehát a Manningер—Bakay-ban foglalt régi orvosi nyelvi adatokat szervesen kiegészíti.

Ezután szóljunk néhány szót szógyűjteményünk első részéről: az anatómiai kifejezésekről, amit majd a fiziológiai szavak és kifejezések, majd a betegségnevek és végül — az előbbi háromtól valamelyest függetlenül — az állatorvosi kifejezések anyaga fog követni.

Az itt következő anatómiai szókincs magáért beszél, de emellett az egyes szócikkek adatközlő része után gyakran kifejtettük véleményünket az illető adatokkal, azok nyelvi vonatkozásaival kapcsolatban. Összefoglalóan, az egész szóanyagról azt mondhatjuk, hogy meglepő mértékben találunk ebben már elavult szavakat. A szavak elavulásának egyik oka az, hogy éppen az anatómiai szókincsben

sok az olyan szó és kifejezés, ami a szemérmert sértheti és az ilyen kifejezések, mivel a köznyelvben hatályon kívül helyeződtek, idővel az orvosi szaknyelvben is elavulttá válnak. Itt van például a segg szó, ami a mai magyar orvosi nyelvből már kiküszöbölődött, és a far, ill. ülep szóval helyettesítődött, ez a XVI. században, adataink tanúsága szerint (vö. segg 'clunis', segglyuk 'anus', seggpecsenye 'nates', seggvég, seggvégðurka 'rectum' kifejezéseket) a legtermészetesebb anatómiai kifejezésként szerepelt. De számos más példát is idézhetnénk. — Az elavulás egy másik oka a nyelvújítás. Ez a mozgalom igen sok, jól bevált régi szakszót hatályon kívül helyezett, újjal helyettesített (megszüntette pld. a törzsök szót, és helyébe a törzs szót tette). — A változás legnagyobb és legfőbb oka természetesen a megnevezendő anatómiai részek, szervek megismerésében bekövetkezett forradalmi változás. Nem szabad elfelejteni, hogy ez a XVI. századi magyar anatómiai vonatkozású szóanyag, amely itt közlésre kerül, még a Vesalius előtti állapotot tükrözi. Még hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a vesaliusi eredmények és az általa adott terminológia megtermékenyítően hasson a hazai anatómiai szaknyelvre. Comenius Amos János lesz az első, aki már tudatosan propagálja a vesaliusi tanokat, amint ezt Bakos József Comenius „Nagy oktatástanáról” írott kandidátusi értekezésében megállapítja. (Azok a metszetek, melyeket Comenius Janua c. munkájának egy részében megtalálunk, meglepő hasonlóságot mutatnak a Vesalius által közölt metszetekkel. Bakos összehasonlításul mind a comeniusi, mind a vesaliusi variánst közli egymás mellé téve.) Szóval az anatómiai szókincs, az anatómia tudományának rohamos fejlődése kapcsán rendkívül átalakul a XVII. század folyamán, és ez az átalakulás magyarázza legfőképpen az anyagunkban szereplő elavult szavak és kifejezések számának nagyságát.

Szóljunk néhány szót a szóbanforgó anatómiai szóanyagról a nyelvészeti szempont alapján is. Tudvalevő, hogy az egységes magyar irodalmi nyelv kialakulása a XVI. század második felében indult meg, mégpedig Északkelet-Magyarországon (Vö. Papp László Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában.) ugyanott, ahol egyik forrásunk, az 1607-es keletkezésű calepinusi szóbejegyzések szerzője: Nagy Idoi András működött. A XVI. századi magyar orvosi nyelvben, és ezen belül az anatómiai szaknyelv-

ben szereplő szavak és kifejezések hangalakja, morfológiai felépítése tulajdonképpen függvénye ennek a nagy egységesülési mozgalomnak: a magyar irodalmi nyelv megteremtődésének. Még számos szónak és kifejezésnek kettős változatát tartjuk számon, így pl. a csecs mellett megtaláljuk a csöcs, az ember mellett az embör, a fejr mellett a fejr, a gerinc mellett a gerenc, a kerek mellett a kereg és a körek, a könyök mellett a könyék, a lyuk mellett a lik, a potroh mellett a potrok, a ritka mellett a retka, a szegely mellett a szögölet, a széles mellett a szélös, a szem mellett a szöm, a szív mellett a szüv, a tenyér mellett a tenér, a tetem mellett a tetém, a tüdő mellett a tödő, a vörhönyő mellett a verhenyő stb. hangalaki változatot. De számos szóalaktani kettősség tanúi is vagyunk. Így például az arc szó mellett megvan az orca, a nyeldeklo mellett megvan a nyelvcsap szó is stb. Az egész szógyűjtemény tehát azt bizonyítja, hogy keretén belül, a szakkifejezések egységesülésére vonatkozó adatok viszonylag kis számúak, ez az egységesülési folyamat még éppen hogy elkezdődött.

Ha összehasonlítjuk LC.-t és NC.-t, a két feldolgozott forrást, az egységesülés szempontjából, akkor szinte semmi különbséget sem találunk a kettő között az egymásnak ellentmondó alakok használata mennyiségét illetőleg: a két forrás kb. egyforma mértékben következtelen. Am ha azt nézzük, hogy — a kettősségek és következtelenségek kérdésén túlmenőleg — melyik forrásban találunk a mai nyelvi gyakorlattal inkább megegyező alakokat, akkor határozottan az NC.-re kell mutatnunk. Nem azért tartalmaz ez az utóbbi több maihoz hasonló nyelvi alakot, mert ez kb. húsz évvel későbbi keletkezésű (húsz év az akkori magyar nyelvfejlődés történetében nem nagy idő!), hanem szerintünk azért, mert e forrás szerzője közelebb lakott ahhoz a nyelvi, vagy mondjuk így, nyelvjárási körzethez, ahonnan a magyar nyelv egységesülési folyamata elsősorban kiindult.

Az orvostörténész esetleg kifogásolhatja adatközlésünkkel kapcsolatban azt, hogy sok benne az orvostörténetileg érdektelen vonatkozás. Azt kérdezhetné például, hogy miféle orvostörténeti vonatkozása van pl. a „före valo fatiol Lengetek keskeno alias zellös (NC. 572. instita)” adatnak? Erre, és az ehhez hasonló kérdésekre az a feleletünk, hogy egy szó XVI—XVII. század eleji használatának

felderítéséhez nem elegendő e szó nominatívuszi alakját ismernünk (Manninger—Bakay és Magyary Kossa mindig csak kizárólag a nominatívuszi formát közlik), hanem ismernünk kell e szó lehetőleg minél több ragozott alakját, minél több származékának alakját, sőt a vele kapcsolatos szóösszetételek alakját (és hangalakját) is. Ha ezt elfogadjuk alapelveként, akkor a fenti példamondat adata már joggal került gyűjteményünkbe, mert megkapjuk általa a fej szó fő alakváltozatának egyik ragozott alakját. LC.-ben ugyanezen a helyen „fére valo fátyol...” áll, ez utóbbiból tehát a szóbanforgó ragozott alak egy másik változatát tudjuk meg. Valaki ezekután azt mondhatná még, újabb kifogásként, hogy az előbbiekkal egyetért, de akkor is, az egész fenti példamondatot nem kellett volna közölni, hiszen annak csak az első szava tartalmazza a szóbanforgó fontos ragozott alakot. Erre azt válaszoljuk, hogy az adatokat a szöveggörnyezetből sohasem emeltük ki, hanem mindig ezzel együtt közöltük, hiszen minden adatnak csak a szöveggörnyezetbe ágyazva van meg a jelzett jelentése, és nyelvészetileg is csak a szöveggörnyezettel együtt használható. (Ha kivételesen valami elmaradt a teljes szövegből, ezt ...-kal érzékeltetjük.)

Miután így magyarázatot kívántunk adni néhány, esetleg csak igen távolról orvostörténeti érdekességű szóadat gyűjteményünkbe való bekerülésére, nézzük meg, hogy milyen elrendezésben közöljük ezeket a már említett nominatívuszi formákat, ragozott alakokat, származékokat, szóösszetételeket. Legelőször mindig a nominatívuszi formát közöljük (egyes szavaknál nem találtunk nominatívuszi formát, ilyenkor nyomban a ragozott alakokkal kezdjük). A nominatívuszi formák sorrendje attól függött, hogy LC., ill. NC. lapszámlag hol közölte ezeket az adatokat (a lapszámok növekvő sorrendje szabta tehát meg a nominatívuszi, de egyéb alakok közlési sorrendjét is, amennyiben az alakok azonosak). A nominatívuszi alakok után közöltük a ragozott alakokat betűrendben (a ragok betűrendjében!). Így pl. a hajam alak előbb jön, mint a hajamat, viszont a hajhoz alak meg mindezek után kerül sorra, de megelőzi a hajra alakot stb. A ragozott alakok után ismét új betűrendi felsorolás következik: a származékok (melléknévi, igei, igenévi stb. összekeverve) betűrendje. Végül a szóösszetételek anyaga jön sorra, ez is betűrendben. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyezzük, hogy ide min-

den szóösszetételt nem vettünk fel, ami forrásainkban az illető szóval kapcsolatban szerepelt, csak azokat, melyek valamilyen módon orvosi vonatkozásúak. Mindezt az adatfelsorolási rendet megismételve látjuk az illető szó alakváltozatának, hangalaki változatának tárgyalásakor. A fej szónál például kétszer is megismétlődik az említett sorrend a fő alakban, ill. a fű alakban szereplő adatok felsorolásakor.

Orvostörténész számára hasznos szolgálatot tehet az adatközlő rész után következő index. Ez az adatokban való eligazodást megkönnyíti, de bizonyos szisztematizáló feladatot is ellát, mivel pl. az anatómiai rész végén levő index a dens szónál összehozza az egyes fogféleségek neveit, az os szónál az egyes csontok neveit, a regio szónál az egyes tájékok neveit stb. Mindez hasznos lehet a továbbiakban annak felderítésekor, hogy vajon mely anatómiai, patológiai, állatorvosi stb. fogalomkörök (csonttan, szem és részei, gyomor—bél traktus, gyulladások stb.) voltak ismertek e korban, és melyek voltak ekkor még részben vagy teljesen ismeretlenek. Az indexrész ()-be tett utalásait visszakeresve, ott adatközlést nem találunk, hanem csak újabb, további útbaigazítást nyújtó utalást. Nagyritkán → jelet találunk az index-rész adatai mellett, ez arra utal, hogy a szóbanforgó orvosi latin szót, vagy kifejezést a jelzett szócikk megjegyzés részében kell keresni.

RÖVIDÍTÉSEK:

a.m.	= annyi mint (a jelentésmegfelelés jele).
BNA.	= a bázeli anatómiai nomenclatura
BrOSz.	= Brencsán János: Orvosi szótár. Idegen orvosi kifejezések magyarázata. Bp., 1963. Terra. 646 p.
Com: Jan.	= Comenius Amos János: Janua linguae Latinae reserata aurea, in Hungaricam Lingvam translata per Stephanum Beniamin Szilagyí. Claudiopoli, 1673.
CzF.	= Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I—VI. köt. 1862—1874.
Donáth.	= Donáth Tibor: Anatómiai értelmező szótár. Bp. 1959.

- EtSz.** = Gombocz Zoltán—Melich János: Magyar etymologiai szótár. I. köt. A—érdem; II. köt. erdőgeburnus.
- Finaly.** = Finaly Henrik: A latin nyelv szótára. Budapest, 1884.
- h.** = helyesen, helyesen értelmezve, a sajtóhibát kiküszöbölve.
- Heltai: Bibl. I.** = Heltai Gáspár [id]: A biblianac első része, az az Mosesnek öt könyve. Colosvar, 1551.
- Herb,** = Melius Péter: Herbarium. Colosuar. 1578.
- Jna.** = a jénai anatómiai nomenclatura.
- LC.** = Calepinus, Ambrosius: Dictionarium decem linguarum . . . Ubi Latinis dictionibus Hebraeae, Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae, et Hispanicae, itemque nunc primo et Polonicae, Ungaricae, atque Anglicae adiectae sunt. Lugduni, 1585. — betűhű kiadásban a latin—magyar szavakat közzétette Melich János. Budapest, 1912. Eredetije megvan az OSZK-ban.
- MA.** = Szenci Molnár Albert: Dictionarium Ungarico-Latinum. Noribergae, 1604. — E műnek latin—magyar része ugyancsak Nürnbergben jelent meg 1604-ben. Az MA. melletti számindex mindenkor a kiadás számára utal.
- MBom.** = Manninger Vilmos—Bakay Lajos: Onomatologia medica. Budapest, 1907.
- MNy.** = Magyar Nyelv c. folyóirat
- Murm.,**
Murmelius. = A Murmelius-féle latin—magyar szójegyzék 1533-ból, kiadta Szamota István. 1896.
- NC.** = Calepinus Ambrosius: Dictionarium. Basileae, 1558. című egynyelvű értelmezőszótár lapszéleire Nagy Idai András füzérkomlói prédikátor által bejegyzett magyar szömegfelelések anyaga. Akadémia Könyvtári jelzete: Ms 10.404.
- NyK.** = Nyelvtudományi Közlemények c. folyóirat
- NySz.** = Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár. I—III. köt. Budapest, 1890—1893.
- NyŰSz.** = Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. I—II. köt. Budapest, 1902—1908.
- olv.** = olvasva.
- PNA.** = a párizsi anatómiai nomenclatura

- PPBL. = Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium Latino-Hungaricum és Hungarico-Latinum. 1708-ban megjelent szótárának Bod Péter általi átdolgozása. Szeben, 1767.
- Szikszai. = Szikszai Fabrícius Balázs: Nomenclatura seu Dictionarium Latino—Ungaricum... Editio auctior opera Emerici A. Sz. Ujfalvii. Debreceni, 1619.
- Torday. = Torday Ferenc: Orvosi műszótár. Sajtó alá rend. Barabás Zoltán. Budapest, 1948. 2. kiad.
- Vö.
[] = vesd össze!
= ezen zárójelbe tett szövegrészek saját kiegészítéseink.
- * = feltételezett alak.

ANATÓMIAI ÉS ANATÓMIAI VONATKOZÁSÚ SZAVAK

A

- Ábráz** 'facies, arc' Abrazatnélkwl valo ... (LC. 529. ineffigiatus); Abraznelkul valo (NC. 553. ineffigiatus).
- Ábrázat**¹ 'facies, arc, physiognomia, arckifejezés' Abrazat kep (LC. 351. effigies); ~ | Orcza, ábrázat (LC. 403. facies); ~ | Abrazat, forma (LC. 420. figura); ~ | Forma, kép, ábrázat (LC. 429. forma); — | Kép, Abrazat, hasonlatosság (LC. 506. imago); — | Abrazat, kep (LC. 982. simulacrum); ~ | Kep abrazat forma (LC. 995. species); kep forma abrazat (NC. 1085. species) | Abrazatianak [!] ki irasa (LC. 1017. subiecto); Abrazattianak ki iraja (LC. 1112. subiecto) | Abrazatiat viselem (LC. 981. similo); Abrazattiat vijelem (NC. 1069. similo) | Abrazatnélkwl valo, formátlan (LC. 529. ineffigiatus); Abraznelkul valo (NC. 553. ineffigiatus) | Rut, forma ábrázat nekwl valo (LC. 534. informis); ~. Lásd még: arc, orca.
- Ábrázat**² 'typus, jelleg' Kep abrazat peldazat (LC. 1097. typus); ~.
- Ádám almája** 'pomum Adami, ádámcsutka, prominentia laryngea, a gége pajzsporcának kiemelkedése' Ádám almáia (LC.

437. frumen); ~. → Az ádámcsutka egészen új keletkezésű szó, Marmelius, Szikszai, NySz., sőt még a CzF. sem ismeri. Ádámcsutka 'pomum Adami, prominentia laryngea' Lásd az előző szócikket.

Agg¹ 'senex, veter, veteranus, idős, koros, vén' Ag, vén, wdős (LC. 73. annilis); — | Ag, wdős (LC. 73. annosus); Idős Regy Agh (NC. 68. annosus) | Ag ô régi (LC. 168. cascus); — | Vén, ag (LC. 168. casnar); — | Vén, agh (LC. 967. senex); ~ | Regi, ag (LC. 1118. veter); ~ | Regi, ag (LC. 1119. veteranus);. ~ | Venhez, aghoz valo (LC. 967. senilis); Venhöz es aghhoz valo (NC. 1053. senilis) | Felig meg aggot (LC. 966. semisenex); ~ | Ki aghot (LC. 359. emeritus); — | Ki aggot, regi ki auült (LC. 390. exoletus); ki aggot (NC. 305. exoletus) | Ki aggot, ki auult (LC. 717. obsoletus); ~ | Meg aggot fő[fáiás] (LC. 181. cephalea); Meg aggot fwfajas (NC. 171. cephalea) | Meg venhodet, meg aggot (LC. 967. senectus); Megh venhödöt aggot (NC. 1053. senectus) | Vénség agság (LC. 79. anilitas); Vensegh (NC. 74. anilitas) | Agság, regiség (LC. 559. inveteratio); Aghÿag (NC. 588. inveteratio) | Venseg, agsag (LC. 967. senectus); ~ | → Az agg szó ekkoriban mindig „ag” alakban fordult elő, csak melléknévi igenévi származékában fordul elő a g kettőzése. Érdekes az 'idült, krónikus' jelentésű „meg aggot” kifejezés. Vö. még: idős, koros, vén.

Agg² 'veterator, ravasz' Nincs anatómiai, antropológiai vonatkozása.

Aggik¹, aggik² Lásd a fiziológiai részben.

Aggkor 'aetas senilis' Nincs adat.

Aggott Lásd az „agg” szócikkben.

Agy 'mens, ész, értelem' Igön eszössen agyassan (LC. 93. argutissime); — | Haragos, vizza fordult agyú (LC. 182. cerebrosus); Hangos, vißafordult agiw (NC. 173. cerebrosus); → Az agy szó önmagában nem anatómiai vonatkozású adatainak tanúsága szerint. Az NySz. közöl korábbról anatómiai vonatkozású jelentés-adatokat e szóra. Apáczáinál (1655) már ismét anatómiai vonatkozású e szó, bizonyítja a Magyar encyclopaedia következő agyanatómiai részlete: „Az agy állattya egy kiváltkeppen valo hus, mely a' lagy és egybe fűzhető 's ô magokat a' menedekek

- tagaságain meg érő rojtotskákból füzetet öbve, és minden felől két hartyával öltöztetvén fel, nagyob reße berent (az az, a' mi magát az agyat és az agyatskát nézi) a' káponyában foglaltatot; a' töb reßei pedig a' Baglo inakon kívül az inaknak hét bokrára, és a' hát gerentz velejére, 's az onnan eredt inakra az ötöt tarto meg vájott hartyák tsöivel, az egeß testen el ößtatik." (153. l.)
- Ágyék¹** 'inguen, lágyék' Agyék (LC. 412. femen, 617. lumbus); ~ | Agyek hayléka (LC. 536. inguina); ~ | Agyék szakadás (LC. 617. lumbrifragium); ~ | Ágyékotska (LC. 617. lumbulus); ~.
- Ágyék²** 'femur, comb, csípő' Agyék czom (LC. 412. femur); Agiek czomb (NC. 421. femur). → Az adatok esetleg ágyékcomb szóösszetételnek is felfoghatók.
- Ágyékhardtya** 'diaphragma, rekeszizom' Agyékhardtya (LC. 318. diaphragma); ~ | Közhardtya, agyékhardtya (LC. 332. disseptum); —.
- Agyhardtya** 'meninx' E szó meninges változatban mind LC-ben, mind pedig NC.-ben megtalálható, ám a magyar fordítás mindkét helyen hiányzik. A latin értelmezés modern magyar fordítása a következő: „Két agyat övezőhardtya van, melyek közül a külső, amelyik arrófelől van, ahol a koponya nyomja, az agynak mintegy pajzsa és betakarója, ezt bő, ill. kemény meninx-nek nevezik, népiesen dura mater-nek. Ez a koponyát belülről veszi körül, alig hagyva valami kis közt maga és a másik meninx közt (annyit, amennyi az agy lökéseinek elég). Át van luggatva, mint valami szita, meg van kettőzve, hogy kényelmesebben megerősítesse a fejtető felé haladó vénákat. — A másik az aggyal belülről áll kapcsolatban, amely nagyon hasonlít ahhoz az igen vékonyhardtya-hoz (amelyet a magzattal kapcsolatban *χωριουμ*-nak, ill. *secundae*-nak neveznek) *χωρειγκς*-nak, ill. népiesen Pia mater-nek neveztetik." (NC. 688. meninges).
- Agykaponya** 'cranium, koponya' Agykaponya (LC. 138. bregma, 266. cranium); ~. Ld. még: főkaponya.
- Agyvelő** 'cerebrum, nagyagy' Agyvelő (LC. 182. cerebrum); ~ | Agya velejét ky vágom (LC. 383. excerebro); Agya velejét kiveßé (NC. 386. excerebro. → Agyvelő, de agya velejét, agya velejével stb. A rogzott alakoknál tehát birtokragot kap.

- Agyvelőcske** 'cerebellum, kisagy' Agy velőtske (LC. 182. cerebellum); ~. → Apáczaínál (1653) e szónak agyacska felel meg.
- Ajak** 'labium' Aiak (LC. 574. labium, labrum); ~ | Hajakatska [h. ajakatska] (LC. 575. labellum); — | Ayakas, nagy ayaku (LC. 188. chilonos); ~ | Aiakas (LC. 575. labrosus); ~ | Száy tserepellés, aiak dagadás (LC. 80. aphthae); Saj czerepezet, ajak darabas [értsd: darabosodás] (NC. 76. aphthae).
- Alak** 'forma' E jelentésre nincs adat, a mai 'alakítás' jelentésnek megfelelően viszont többször előfordul, ugyanígy az alakos a mai 'alakoskodó' jelentésben. Vö.: forma, termet, állapot.
- Áll** 'mentum' Al, ál tsont, al kapcza (LC. 644. maxilla, 653. mentum); All allczont all kapcza (NC. 679. maxilla, 689. mentum).
- Állapat**¹ 'status' Allapat, test allasa (LC. 1003. statura); ~ | Allapat (LC. 1007. status); ~ | Testnek állapatya (LC. 262. corporatura); ~ | Vy es iob állapatra valo allatas . . . (LC. 904. reformatio); — | Alhatatlan állapat (LC. 108. asystatos); ~.
- Állapat**² 'habitus, testalkat' Allapat, forma, állás (LC. 469. habitus); ~ | Allapat, termet (LC. 469. habitudo); ~.
- Állapat**³ 'conditio, körülményektől függő állapot' Lásd a fiziológiai részben.
- Állás** 'status' Allapat, test allasa (LC. 1003. statura); ~.
- Állat**¹ 'status' Nincs adat.
- Állat**² 'substantia, állomány' Nincs adat. Apáczaínál (1655) már megvan e jelentés: „Az agy állattyá egy kiváltképpen való hus, . . .” (Magyar encyclopaedia, 153. l.)
- Állat**³ 'ens, essentia, natura, substantia, lényeg, lényegiség' Allat (LC. 364. ens, entia); ~ | Allat, valósággal valo letel (LC. 374. essentia); Allat valo fagh (NC. 377. essentia) | Allat, természet, valóság (LC. 1021. substantia); ~ | Allatu (LC. 1022. substantinus); —.
- Állat**⁴ 'ens vitalis, animates, animalia, élőlény' Elő állat (LC. 70. animal); ~ | Elő állatból valo, testi természet szerent valo eletw (LC. 70. animalis); ~ | Elő állatság (LC. 71. animalitas); — | Elő állat [értsd: élő állat] (LC. 71. animans); ~ | Terömtót állat (LC. 268. creatura); Teremtet állat (NC. 262. creatura). Lásd még külön: asszonyállat, lelkes állat.

Állat⁵ 'animal, állat' Vad kert, eleuen állat tarto hely (LC. 1131. vivarium); — | Lelketlen állat (LC. 381. exanimalis); ~ | Negy labu állat (LC. 883. quadrupes); Negi labu- (NC. 956. quadrupes) | Oktalan állat (LC. 85. apschon); ~ | Az okenlã [h. oktalan] állatoknak utoso ki horgat ina (LC. 1026. suffrago); Az oktalã állatnak utoljõ kihorgat ina (NC. 1123. suffrago).

Állat⁶ 'elementum, elemek: föld, tûz, víz, levegõ' Eltetõ állatok, letelnek kezdeti (auagy) Alomotõ [h. Alomontom, értsd: elementum] (LC. 355. elementa); —.

Állcsont 'os maxillare, os mandubulare, felsõ és alsó állcsont' Al, ál tsont, al kapcza (LC. 644. maxilla); All allczont all kapcza (NC. 679. maxilla). → E korban még semmi jele a maxilla kizárólagos 'felsõ állcsont' jelentésû használatának. Maxilla ekkoriban a 'fogakat tartó csont' akár a felsõ fogsor fogairól, akár az alsó fogsor fogairól van szó.

Állkapca 'mandibula, állkapocs' Al, ál tsont, al kapcza (LC. 644. maxilla); All allczont all kapcza (NC. 679. maxilla) | Allkapcza (LC. 634. mandibula); all kapcza (NC. 668. mandibula).

Anyaméh 'uterus' Lásd: méh.

Arc 'facies' Arczal (LC. 860. pronus); ~ | Arczal fel dõlt (LC. 919. resupinus); Arczal fel fojtott (NC. 1000. resupinus) | Arczal fel forditom (LC. 1034. supino); ~ | Arczal fel fordulok (LC. 1034. supinor); ~ | Orczul tsápás, ököl (LC. 213. colaphus); Arczul czapas, ököl (NC. 204. colaphus) | Orczúl tsapdosom, ököllet verõm (LC. 213. colaphizo); Arczul czjapom öklõdõzõm (NC. 204. colapizo) | Arczul tsapni, tenyérrel verni (LC. 82. depalmare); —. → E korban az arc még csak ragozott alakokban fordul elõ, alanyesetben mindig *orca*. Lásd ott.

Árok 'fossa' Anatómiai, atropológiai vonatkozására nincs adat.

Asszonyállat 'femina, nõ' Azzony állat, nõstény (LC. 427. foemina); Aßonállat, Noßten (NC. 439. foemina) | Az azzonijemberõk szõmére le haylo wstõk (LC. 75. antiae); Az aßonj állat Bõmere kehajlot wßtõkõk (NC. 72. antiae) | Azzonyallati (LC. 427. foemineus); Aßonj allati (NC. 439. foemineus). → Látható a következõ szócikk hosszúsága és kifejezésgazdagsága alapján, hogy a mai nõ szavunknak megfelelõ XVI—XVII. századi asszonyállat, asszonyember szavak közül az elsõnek említett már

ebben a korban ritkulóban volt. A nő szó ugyanekkor még csak összetételekben fordul elő.

Asszonyember 'femina, nő' Gyenge azzonyember moggyara (LC. 351. effoeminate); Genge aßonj ember termeßetwék (NC. 351. effoeminati) | Azzoni ember moggyara, lagian (LC. 677. muliebriter); ~ | Az azzonijemberök szömére le haylo wstok (LC. 75. antiae); Az aßonj allat Bömere kehajlot wßtökök (NC. 72. antiae) | Azzony emberek lako háza, ... (LC. 467. gynaeceum); Aßonj embernek lakohaza, ... (NC. 486. gynaeceum) | Azzoni emberekhez valo zerelem (LC. 677. mulierositas); ~ | Azzoni emberes (LC. 677. mulierarius); ~ | Azzonyemberi lagysagra, gyengésegre forditom (LC. 351. effoemino); Aßonj ember lagi/agara ... forditom (NC. 351. effoemino) | Azzoni emberi ekesseg (LC. 679. mundus); Aßonj ember eke]segh (NC. 721. mundus) | ... , azzonyember fwy [értsd: asszonyemberfői] ekesseg (LC. 902. redimiculum); — | Palast asszony ember köntös (LC. 747. palla); ~ | Azzony ember zereses [értsd: asszonyemberszeretés] (LC. 800. philogynia); ~ | Azzoni ember zeretó (LC. 677. mulierosus); ~ | Meg giengitem, azzoni ember természetwe teszem (LC. 677. muliero); Meg gengitöm, Aßonj ember termeßetu leßek (NC. 718. muliero). → A kifejezés még nem állandósult: asszonyember mellett van asszonyi ember, asszonyemberi mellett van asszonyi emberi alak is. Vö.: asszony-állat.

B

Babug 'mamilla, emlőbimbó, csecsbimbó' Tsöts babuggianak formaiara valo (LC. 225. papillatus); Czöcz bimbojanak formajara valo (NC. 809. papillatus).

Babud alakban: Tsöts bimbo, (auagy) babud (LC. 752. papilla); ~. → A babud alak lehetne sajtóhiba is, de mivel LC. is és NC. is használja ezt, valószínűleg egy, a korban meglevő, élő alakról van szó. Egyébként erdélyi tájszó. Vö.: MTsz. I, 75.

Balkéz 'manus laeva' Lásd: kéz.

Barna Lásd: szeg¹.

Befeléhajlott 'inclinus' Lásd: horgas.

Bél 'intestinum' Bél (LC. 364. enteron); — | öreg, ki tecző bél (LC. 396. exta); Öreg, ki tecző (NC. 402. exta) | Wres bél (LC. 501. ieinum intestinum); ~ | Bél (LC. 503. ilia); ~ | Bél fáio (LC. 503. iliosus); Belfajo (NC. 503. iliosus) | Bél (LC. 549. interanea); — | Bél (LC. 556. intestina); ~ | Vékony gyenge bét [h. bél]. (LC. 575. lactes); — | Az belit ki vezöm, veleiét ki vaiom (LC. 359. emedullo); Az belit es velejet ki vajom (NC. 359. emedullo | Bélit ki vetöm (LC. 377. eviscero); Zöldellek (NC. 381. eviscero) ? | Bélit ki vetöm (LC. 386. exentero); —. → E szó írásformája — mint látjuk — semmi ingadozást, bizonytalanságot sem mutat. Egyre jobban terjed szinonimája, a hurka szó hátrányára. Vö.: belső részek, gyenge bél, hurka, öregbél, öreghurka, seggvéghurka, üresbél, vékonybél.

Bél-lantorna 'omentum, cseplesz' Bel lantorna (LC. 729. omentum); ~. → NC. a következő meghatározást adja a latin szövegrészben: „Vékony és zsíros hártályk, melyek a gyomor alsó részét befedik.”

Belső 'internus' Belső (LC. 551. interior, 557. interus, interius, 772. penitus); ~ | Leg belső (LC. 556. intestinus); ~ | Beyő [h. belső] oldal tagok (LC. 831. praecordia); Ez első oldaltagok (NC. 897. praecordia). → MA³ szerint praecordia a.m. 'szívnek hálója', praecordium pedig a.m. 'szívnek lábaja'. Vö.: oldal.

Belsőrészek 'viscera, zsígerek' Az testnek belső rezey (LC. 1129. viscus); Az testnek belső reße, bel (NC. 1125. viscus). Ld. még: bél.

Bendő Lásd: böndő.

Boka 'malleolus' Boka, tswd (LC. 107. astragalus); koczka (NC. 101. astragalus) → Meglepő, hogy NC. már nem tartotta nyilván az astragalus szó 'boka, csüd' jelentését. | Bokaig valo (LC. 1045. talaris); ~ | Bokához (LC. 1045. talarius); bokához valo (NC. 1145. talarius). → A fenti adatok, valamint a következő szócikk adatainak megtekintése meggyőz bennünket arról, hogy e korban még bizonytalanság uralkodott a talus és a malleolus, tehát az 'ugrócsont' (két nyúlvány és egy ízület) és a 'boka' megkülönböztetése terén: az ugrócsontot is egyszerűen bokának, vagy — immár pontosabb meghatározásra törekedve — bokacsontnak nevezték.

Bokacsont 'talus, ugrócsont' Bokatsont (LC. 1045. talus); boka czont (NC. 1144. talus). → Vö. az előző szócikk megjegyzését.

Borda 'costa' Nincs adat. → A borda szót e korban nagyon ritkán használták anatómiai értelemben, ez elsősorban a takácsmesterség műszava volt. Először Meliusnál (1578) jelentkezik e szó a mai értelemben: „Ha meg töröd a gyökerét a fordulo fűnec . . . háta bordánac fayassát enyhíti.” (Herb. 130. l.) Ekkoriban a 'costa' jelentésű mai borda szónak elsősorban oldalcsont felelt meg. Lásd ennél.

Borzas 'hispidus, merevszórú' Borzás, sertés (LC. 485. hispidus, hispidosus); ~ | borzas, kin wló zemöldekw (LC. 980. silo); Borzas kin wló bömöldökü (NC. 1068. silo). → Az utóbbi két adat bizonyítja, hogy a fenti szónak nemcsak állatanatómiai, hanem emberanatómiai, antropológiai vonatkozása is volt.

Böndő 'epigastrium, a has felső része' Böndő (LC. 367. epigastrium); —. → Számos korabeli adat szerint a böndő a gyomor tréfás megnevezése, de ugyanakkor egyes adatok e tréfás mellékszínzet hiányát látszanak bizonyítani, és pusztán anatómiai vonatkozásra utalnak. Ilyen értelemben, dr. Daday András szóban közölt feltevése alapján, jelentése esetleg a.m. 'cardia, gyomorszáj'. Vö.: NySz. I, 311. l., és a jelen dolgozat gyomor címszavát.

Bőr¹ 'derma' Bőr (LC. 281. cutis); ~ | Bőr (LC. 1056. tergum); Hat, alias bőr, alias pajs, quoniã [cutario tegi solent [= amilyent a testörök hordani szoktak] (NC. 1155. tergum) | Pesti bőre, körniwl meteletlenség (LC. 250. praeputium); Peczi büre (NC. 905. praeputium) | Bőri (LC. 281. cuticularis); — | Kemény bőrw (LC. 345. duricoria); ~ | Bőrötske (LC. 281. cuticula); bőrözke [h. bőröczke] (NC. 275. cuticula).

Bőr alakban: Peczi büre (NC. 905. praeputium).

Bőr² 'bursa, nyálkatömlő' Bőr (LC. 144. byrsa); ~. → Meglepő, hogy LC. és NC. szerint a bursa szó jelentése 'börtömlő, erszény' helyett egyszerűen 'bőr'. Igen kétes, hogy a mai 'nyálkatömlő' jelentésű bursa szó korábbi jelentése lehetett-e bőr, vagy esetleg bőrtömlő? Tény azonban az, hogy az ízületek, ill. ahogy akkor mondták: „ízek” szerepével, anatómiájával viszonylag tisztában voltak.

Bőr alatti Lásd a következő szócikket.

Bőr alatt való 'subcutaneus, bőr alatti' Bőr alatt való (LC. 550. intercutaneus); ~. → E korban még nincs éles különbségtétel intercutaneus és subcutaneus között, bizonyítja ezt MA., amelyben a 'bőr alatt való' kifejezés latin megfelelőiül a következő jelentéseket találjuk: subcutaneus, subtercutaneus, intercus, intercutaneus. A cutis és subcutis szétválasztása sem történt még meg.

Bötök 'nodus, articulatio, csomó, izület' Tsomo, Bötök (LC. 701. nodus); Czomo czutak (NC. 748. nodus) | Tsomoitul és bötökéwł megirtom . . . (LC. 363. enodo); Czjomotul meg irtom . . . (NC. 365. enodo) | Bötökönélkwłvalo, tsomonelkwł valo (LC. 363. enodis); cziomonelkül valo (NC. 365. enodis) | Bötökönként izenként (LC. 450. geniculatim); ~ | Bötökös, izés (LC. 450. geniculatus); ~ | Tsomos, bötökös (LC. 701. nodosus); Czomos (NC. 748. nodosus) | Tsomotska bötökötske (LC. 701. nodulus); Czomoczka (NC. 748. nodulus). → Elsősorban növényteni, faipari értelemben használatos a 'fa csomója' jelentésben, a kötélben, zsinóron levő csomót is jelenti, de anatómiai használata is lehetett: bizonyítja ezt az, hogy a szoros anatómiai vonatkozású iz szóval együtt szerepel sok helyen. A bötök szó patológiai vonatkozását lásd a patológiai részben. Vö.: csomó, könyék, térd.

Burok 'uterus, anyaméh' Burok (LC. 496. hystera); Bwürök (NC. 516. hystera). → A burok mellett figyelemreméltó a *bürök* alakváltozat.

Bürök 'uterus, anyaméh' Lásd az előbbi szócikket.

Bütyök Lásd bötök.

C

Comb 'femur' Agyék czom [!] (LC. 412. femur); Agiek czomb (NC. 421. femur). Vö. még: ágyék.

Combsont 'os femoris' Nincs adat.

Csatorna 'canalis, tubus' Tsatorna. Lelökzet vévő torok (auagy) gége (LC. 156. canalis); Czatorna (NC. 145. canalis) → NC. a canalis 'légcső' jelentését elhagyja! | Tsatorna (LC. 317. diabetes); ~. → E szónak patológiai vonatkozásáról ld. a patológiai részben. | Viz hozó tseu, tsatorna (LC. 1091. tubus); Czw

czatorna (NC. 1188. tubus) | Asot, váiot, tsatornas (LC. 156. canaliculus); — | Tsatornátska (LC. 156. canaliculus, canalicula); ~ | Viz hozó tseu etske [értsd: csövecske], tsatorna tska (LC. 1091. tubulus); ~ | Tsatorna moggyára meg vájatott (LC. 156. canaliculatus); Czatorna modgyára meg vájatott (NC. 145. canaliculatus). → Határozott anatómiai vonatkozása kevés, metaforikus anatómiai vonatkozású használatára egyre több adat a XVII. században. Pl. Com: Jan. 47. 1.: „Az orr lyukakon mint . . . csatornákon a penészes takony ala szarmazic”.

Csatorna alakú 'canaliformis' Lásd az előző szócikkben: csatorna módjára vájatott.

Csavarodott Lásd: horgas, horgas-borgas, tekergős.

Csecs 'mamma, emlő' Bw, teniztó, köver tsets, tölgy (LC. 490. huber); — | Tsets, emlő (LC. 633. mamma); Czöcz, emlő (NC. 667. mamma) | Tsetsetke, emlőtske (LC. 633. mamilla); czococzke [értsd: csöcsöcske], emlőczke (NC. 633. mamilla) | Tsetsős (LC. 633. mammosus); czöczös (NC. 667. mammosus).

Csöcs alakban: Tsets, emlő (LC. 633. mamma); Czöcz, emlő (NC. 667. mamma) | Tsöts (LC. 931. ruma, 932. rumis); ~ | Mind az kotséig [h. tsötséig] meg meztelenítöm (LC. 391. expapillo)-Palastiat le vonbom (NC. 397. expapillo) | Az tsötstwl el szakasztom (LC. 5. ablacto); — | Tsetsetke, emlőtske (LC. 633. mamilla); czococzke [olv. csöcsöcske], emlőczke (NC. 667. mamilla) | Tsetsős (LC. 633. mammosus); czöczös (NC. 667. mammosus). → Figyelemreméltó az utolsónak közölt adatpárban levő „csecsös” vegyes hangrendű alak. Lásd még: emlő.

Csecsbimbó Lásd: csöcsbimbó.

Csecsemő Lásd: csöcsömő.

Csecsszopó 'infans, csecsemő' Tsets zopo (LC. 1020. subrumi); czöcz Bopo (NC. 115. subrumi) | Czecz Bopo gyermek (NC. 555. infans); —. Csöcsszopó alakban: Tsets zopo (LC. 1020. subrumi); czöczBopo (NC. 115. subrumi).

Cseplesz 'omentum' Lásd: béllantorna.

Csiga 'columna vertebralis, gerincoszlop' Az cziga alat való czont[ra ülök] (NC. 546. incox).

Csiga alatt való csont 'os coxae, medencecsont' Lásd a következő szócikkben.

Csigalat csont 'os coxae, medencecsont' Az tsigalat, tsonra [h. az tsigalat tsontra] wlóm (LC. 523. incoxo); Az cziga alat valo czont[ra ülök] (NC. 546. incoxo). → A „csigalat csont”-ra ez az egyetlen ismert adat. Korábban denominalis képződménynek tartották, így ír pl. e szóról Gombocz: NyK. XLV, 6–7, 10. 1. és az arculat, közület képződményekhez hasonlítja. Pais Dezső a belső keletkezés lehetőségét kiküszöbölhetőnek tartja „A magyar ly hang kérdéséhez” c. gyűjteményes kötetben (Bp., 1955) a 10. és 40. lapon, szerint a tör. eredetű 'fonadék' jelentésű szóval hozható kapcsolatba. Az NC. szerző-másolója teljesen félreértette a „csigalat” szót és „csiga alatt” helyetti sajtóhibának tartotta, ezért javította ki tévesen „csiga alatt való csont”-ra.

Csíkszemű Lásd: szem.

Csípő 'coxa' Nincs adat. → A NySz. szerint a csípő szó már a XVI. században közismert volt. Vö. Gombocz: NyK. XLV, 6 és alább.

Csípőcsont 'os ilium' Tspíotsont (LC. 266. coxa, coxendix); czipő czont, forgo czont (NC. 260. coxa, coxendix) | Tspíó esont [h. Tspíó tsont] (LC. 565. ischia); —. Lásd, még: forgó csont.

Csomó 'nodus' Két tsomo közti, (auagy) izek közti (LC. 552. internodium); ~ | Tsomo, Bötök (LC. 701. nodus); Czomo czutak (NC. 748. nodus) | Tsomo (LC. 1091. tuber); — | Tsomoitul és bötékéwl megirtom . . . (LC. 363. enodo); Czjomotul megirtom . . . (NC. 365. enodo) | Tsomos, bötökös (LC. 701. nodosus); Czomos (NC. 748. nodosus) | Tsomotska bötököske (LC. 701. nodulus); Czomoczka (NC. 748. nodulus) | Tsomotska (LC. 1091. tuberculum); ~ | Bötökök nélkwlvalo, tsomonelkwl valo (LC. 363. enodis); cziomonelkül valo (NC. 365. enodis). → NC. a „csomó” mellől a „bötök” jelentésmegfeleléseket következetesen elhagyja. Vö.: bötök, könyék, térd.

Csont 'os' Tsont (LC. 741. os, -ossis); ~ | Tsontyát ki szedöm (LC. 391. exosso); ~ | Tson ton kent (LC. 741. ossiculatim); ~ | Tsontaelan [h. tsontatlan], tsent [h. tsont] nélkwl valo (LC. 391. exos); czontalan, czont nélkwl valo (NC. 396. exos) | Tsontos (LC. 741. osseus); — | Tsonrotska [h. tsontotska] (LC. 741. ossiculum); ~. Az egyes csontokat lásd külön.

Csőcs Lásd. csecs.

- Csöcsbimbó** 'mamilla' Tsöts bimbo (auagy) babud (LC. 752. papilla); czocz [h. czöcz] bimbo (NC. 809. papilla) | Tsöts babbugianak formaiara valo (LC. 752. papillatus); czöcz bimbojanak formajara valo (NC. 809. papillatus). → Apáczai ehelyett a „csecsmakkocska” kifejezést használja: „A tej a tsetsek makkotskaiba vezetettet verből leszen.” (Encyclopaedia. 150. l.)
- Csöcsömő gyerek** 'infans, csecsemő' Tsötsömő gyermek (LC. 531. infans); Czech Bopo gyermek (NC. 555. infans) | Tsötsömő gyermekség (LC. 531. infantia); —.

D

- Derék** 'pars inferior dorsi, a hát alsó része' Hátát le torom, derekái [h. derekát] le szegöm (LC. 386. exdorsuo); ~.

E

- Élesfog** 'dens incisiva, metszőfog' Négy első éles fog (LC. 274. ctenes); Negi első elősfogh (NC. 267. ctenes).
- Éhjom** 'jejunum, éhbél' Ehiomra valo (LC. 501. iejunus); Ehiomra valo (NC. 520. iejunus). → Melich megkérdőjelezi az „ehiom” alakot és „ehom” helyetti téves alaknak tartja, ez ellen szól az, hogy NC. is „ehjom”-ot ír. Vö. még: üres bél.
- Élő állat** 'animal, élőlény' Elő állat (LC. 70. animal, 71. animans); ~ | Elő állatból valo, testi természet szerent valo eletw (LC. 70. animalis); Elő állatság (LC. 71. animalitas); —. → Az „állat” szó ezen 'élőlény' jelentése hosszú ideig fennmaradt a XVI. század után is, bizonyítja a múlt században gyakran használt állati delejesség kifejezés. Vö.: CzF. I, 1198. l. és állat, lelkes állat.
- Elő szárcsont** 'tibia, sípcsont' Lásd a következő szócikket.
- Első szárcsont** 'tibia, sípcsont' Első zar tsont (LC. 1068. tibia); Elő bar czont, alias billegető bip tatogato sip (NC. 1164. tibia).
- Ember**¹ 'homo' Oly vékony bársony ruha, az ki által ember teste meg laczik (LC. 208. coavestis); Olj vekonj barsonj ruha ki által embereknek teste me laczik (LC. 199. coavestis) | Ember (LC. 486. homo) — | Az mit iol ember eszébe nem vehet (LC. 511. imper-

ceptus); Az mit az ember jól eßebē nē veßen (NC. 531. imperceptus) | Az kiből ember ki nē hatolhat (LC. 529. ineluctabilis); ~ | Hozza ember [h. hosszú ember] (LC. 612. longurio); ~ | Halando ember (LC. 674. mortalis); Halando Ember (NC. 719. mortalis) | Eb feiw emberek (LC. 284. cynocephali); — | El törődöt ven emberek (LC. 296. defloccati senes); ~ | Hallalélő emberek (LC. 499. ichthyophagi); — | Hitvan... emberek (LC. 692. nebulones); Hitvan... ember (NC. 737. nebulones) | Keskeny vekony emberek (LC. 1116. vesculi); ~ | ... emberekből löt istenek (LC. 527. indigetes); ~ | Két embernek való szék (LC. 132. bisellium); Két embernek való hej (NC. 123. bisellium) | Eszes embernek gond viselése (LC. 279. curatoria); — | Tíz embernek való ágy (LC. 289. decaphoron); ~ | Kigyo azkinek marása utána embernek minden testéből vérfoly. Vér korsag (LC. 469. haemorrhais); ~ | Ioueuény embernek adott aiándék... (LC. 587. lautia); ~ | ... az megh holt emberekné a lolkek (LC. 635. manes); ~ | Szetczel, az mibe embert hordozzak, lektika (LC. 454. gestatorium); ~ | Fő modra, emberwl, nemessen (LC. 451. generose); Fő modra, nemesen (NC. 467. generose) | *Ember* alakban: Oly hely, az mellyön tolyongua sok embör ki vagy be megyön (LC. 1140. vomitoria); —.

Ember² 'vir, férfi' Szás [h. száz] ember (LC. 180. centumviri); Szás emberek (NC. 170. centumviri) | Ezer ember elöt iáro... (LC. 188. chiliarchus); ~ | Konsulag viselt ember (LC. 247. consularis); ~ | Két ember tisztí... (LC. 345. duumvir); ~ | Erössen, ember modra... (LC. 431. fortiter); — | Ert erköltsw öreg ember (LC. 465. gravastellus); ~ | Vr, fwember, méltosagos ember (LC. 480. heros); Melto jagos ember (NC. 498. heros) | Tíz tisztbeli emberek... (LC. 290. decemviri); — | ... méltoságos emberek feleségi (LC. 480. heroides, heroina); ... ~ | ... szövetnek hordozo emberek (LC. 622. lychnuchus); ... Bövetnek tarto emberek (NC. 656. lychnuchus) | ... tizt beli emberhez való (LC. 844. praetorius); ... tißt beli eberjeghez való (NC. 911. praetorius) | Ket embernek bay viadallia (LC. 672. monomachia); Ket embernek az viadallia (NC. 712. monomachia) | Idős ember, tanito (LC. 847. presbyter); Igaz biro tanito (NC. 914. presbyter).

- Embör** alakban: Embö rwl [1], erőssen (LC. 1127. viriliter); Ferfiuj (NC. 1224. virilis) | Igen embörwl, serényön (LC. 387. exertissime); —. Lásd még: asszonyember.
- Embrio** 'embryo' Lásd: mag, magzat.
- Emlő** 'mamma' Tsets, emlő (LC. 633, mamma); czöcz, emlő (NC. 667. mamma) | → Az „emlő” szóra sokkal kevesebb adatunk van, mint az ugyanilyen jelentésű „csecs” szóra. A gyakori használat ez utóbbit közönséges hangulati hatásúvá tette, ezért mostanra a használatból kikopott. Hasonló szóhasználatbeli változásra példa: Dornseiff, F.: Bezeichnungswandel unseres Wortschatzes. Lahr in Baden, 1955. 27, 66, 150. 1.
- Emlőcske** 'mamilla, csecsbimbó' Tsetsetke[1], emlőtske (LC. 633. mamilla); ~. Lásd még: babug, csöcsbimbó.
- Epe** 'bilis, fel' Epe (LC. 412. fel); ~ | Epes (LC. 412. felleus); ~ | Meg azok, meg epedök (LC. 21. adareo); —.
- Epevadás** 'bilis' Lásd: sár!
- Élőlény** Lásd: állat⁴, élő állat, lelkes állat.
- ÉR** 'vas, arteria, vena, ér, verőér, vivőér' Eer gége (LC. 99. arteria); ~ | ér (LC. 1107. vena); ~ | Lassu ér leuegés (LC. 430. formicans pulsus); — | Torokbtn [h. Torokban] valo erek LC. 167. carotides venae); ~ | Dagadot erek (LC. 1102. varices); ~ | Eres (LC. 1107. venosus); — | Dagadot eres (LC. 1102. varicosus); ~. → MBom. nyilvántart számos kifejezést az arteria megjelölésére és a vena jelentésétől való elkülönítésére. Vö. a következő szócikket.
- Érgége** ? 'artéria, verőér' Eer gége (LC. 99. arteria); ~. → Melich (Calepinus Ambrosius latin-magyar szótára 1585-ből, 366. l.) és az NySz. I, 1077. l. szerint létezett a XVI. században egy „érgége” szó, tehát megvolt az ér és a gége szavak összekapcsolt használata 'arteria' jelentésben. Szerintünk LC. adatát nem így kell olvasni: „érgége”, hanem vesszőt téve a két szó közé, így: „ér, gége”. A gége szónak tehát úgylátszik önmagában volt 'arteria' jelentése. Támogatni látszik ezt MA., ahol „Artéria = Elő ér, Pul[us nevé] Er, Gége.” Lásd még: gége.
- Értelem** 'mens' Lásd: agy.
- Érzékenység** 'sensus' Lásd a fiziológiai részben.

Érzékenység hozó 'sensifer' Ersekenseg hozo (LC. 968. sensifer); ~.

Érzékenység szerző 'sensificus' Erzekenseg zerzo (LC. 968. sensificus); Erzekenjegyh Börző (NC. 1054. sensificus).

Érzékönységes 'sensibilis, érzékeny' Erzók, erzekönsegösök (LC. 968. sensualia); —.

Érzékszervek 'organa sensuum' Nincs adat.

Érző 'sensibilis, érzékeny' Erzók, erzekönsegösök (LC. 968. sensualia); —.

Ész 'mens' Lásd: agy.

F

Faggyú 'sebum' Faggiu (LC. 959. sebum, 975. sebum); ~ | Faggias (LC. 976. sevosus); Fadgias (NC. 1063. sevosus) | Faggiazok (LC. 976. sevo); Fadgiazok (NC. 1063. sevo) | Meg faggiazom (LC. 959. sebare); Meg faggiazas (NC. 1044. sebare). → NC. bizonytalan az írásmódban: hol „faggyu”, hol pedig „fagyu” alakot használ. LC. állandóan „faggyu”-t ír.

Faj¹ 'sexus' Azkinek az természet mind két féle fayt adot, (az az) Azzonférfi (LC. 69. androgynus); Az kinek az bive mind ketfele hajtatot (NC. 64. androgynus). Lásd még: különböztető természet, megválasztó természet.

Faj² 'genus' Egy nemből valo, azon faybel [h. faybol] valo (LC. 240. congener); ~ |

Faj³ 'proles, ivadék' Fayzat, fay (LC. 455. genimen); Fayzas fay (NC. 472. genimen).

Fajzás¹ 'proles, ivadék' Lásd a fenti szócikkben.

Fajzás² 'generatio, nemzetség' Nemsetseg faizas (LC. 1007. stirps); ~. → Pejorativ értelemben, ill. állatra vonatkoztatva.

Fajzás³ 'coitus, közösülés' Lásd a fiziológiai részben.

Fajzat 'proles, ivadék' Fayzat, fay (LC. 455. genimen); Fayzas fay (NC. 472. genimen). → Pejorativ értelemben, ill. állatra vonatkoztatva.

Fan Lásd: fon.

Far 'natis, clunis' Far (LC. 208. clunis); ~ | Seggh, far (LC.

816. podex); Segh far (NC. 881. podex) | Farotska (LC. 208. clun-
niculus); ~. Lásd még: segg.

Farcsik 'os coccygis, farkcsont, farokcsont, farcsíkcson't Fartsik
(LC. 1143. vropygium); Farczok (NC. 1231. vropygium). →
A farcsik mellett figyelemreméltó a *farcso*k alakváltozat.

Farcsok Lásd az előbbi szócikkben.

Fark¹ 'penis, hímvessző' Fark (LC. 772. penis); ~ | Mony, fark
(LC. 1112. veretrum); ~ | Farkas auagy farku (LC. 772. penitus);
~. Lásd még: férfi szeméremtest, mony.

Fark² 'cauda, fark' Lásd az állatorvostani részben.

Farkcsont Lásd: farcsik.

Farok Lásd az állatorvostani részben.

Fehér 'albus' Feiér (LC. 49. albus); — | Feiér, világos (LC. 157.
candidus); — | Feier (LC. 381. exalbidus); Feier (NC. 383. exal-
bidus) | Szép feiér, sima mint a béem [h. tém] so (LC. 381. exalu-
minatus); — | Feiér, (auagy) el holtzinno [h. el holtzinw] (LC.
399. extrilidus); — | Igen feier (LC. 775. percandidus); — | Há-
lyag. item Szömfeiéri et tyukmony feiéri (LC. 49. albugo); Tik-
monj feire (NC. 46. albumen) | Feiérötske (LC. 157. candiculus);
— | Feiéreslöm, feiérölöm (LC. 157. candico); Feierejlem (NC.
147. candico) | Feiereslem (LC. 1014. subalbico); Feiredem (NC.
1109. subalbico) | Feieres (LC. 1014. subalbidus): Feires (NC.
1109. subalbidus) | Feieres (LC. 1015. sucandidus); Fejrös
[értsd: fejrös] (NC. 1109. subcandibus) | Feiérség (LC. 49. al-
bedo, albor); Feirjeg (NC. 46. albedo, albor) | Feiérség (LC. 157.
candor, candicantia); Feirjegh (NC. 146—147. candor, candi-
tantia) | Feiér vagyok (LC. 49. albeo); feir vagiok (NC. 46. albeo)
| Feiér vagyok. Tűzes vagyok (LC. 157. candeo); Feir vagiok
(NC. 146. candeo) | Feiérre leszök (LC. 49. albesco); Feire leűlek
(NC. 46. albesco). → LC. állandóan a *fejér* nyelvjárási változatot,
NC. pedig következetesen a *fejir* változatot használja.

Fej 'caput' Az kinek feie el nehezedik (LC. 464. gravedo); ~ |
Reá köüetkezöm, feie fölöt vagyok (LC. 508. immineo); — |
Feie delöm feie orzó [!] vitezök (LC. 1006. stipatores); ~ | Feie
heült (LC. 798. phanaticus); Feje hiült (NC. 861. phanaticus) |
Feiem le haytö (LC. 243. conquinisco); ~ | Feiet veszem [értsd:
fejét veszem] (LC. 291. decollo); ~ | Lengeteg kezkenyö, fére

[értsd: fejre] valo fátyol (LC. 545. instita); Före valo fatiol Lengetek keskeno alias zellös (NC. 572. instita) | Feietske (LC. 163. capitellum, capitulum); ~ | Feies (LC. 163. capitulatus, capitulatum); ~ | Feietlen (LC. 15. acephalus); ~ | Eb feiw emberek [értsd: ebféjú emberek] (LC. 284. cynocephali); — | Három feyw (LC. 1085. triceps); Harom Begü (NC. 1181. triceps) | Hozzu feiw, kin wló homlokú (LC. 193. cilones); ~ | Két feiw (LC. 130. biceps); Ket fejö (NC. 121. biceps) | Nagy feiw (LC. 163. capito-sus); — | Eztelen zeles, feie furt kegyetlen (LC. 1116. vesanus); ~. → Látható, hogy a fej szó mai formájában csak ragozott alakokban, származékokban és összetételekben fordul elő, egyébként alanyesetben: fő, fű. Még a búzafej is: Buza fw (LC. 998. spicilegium).

Fő alakban: Fő vel fw. Derék summa (LC. 163. caput); — | Fő fáias (LC. 181. cephalgia); ~ | Főbe iáro vetek (LC. 163. capital); — | Főből le folio neduesseg natha (LC. 923. rheuma); ~ | Főnek meg hiulása, balyokázás (LC. 301. delirium); Főnek meg hiulása, vagi hagimaz [értsd: hagymáz] (NC. 296. delirium) | Borcza [h. orcza] as főnek első reze (LC. 982. sinciput); orcza az fwnek aljo reße (NC. 1070. sinciput) | Vö. még a fű alakhoz tartozó adatok közül: főben járó dolog, főnehezedés.

Fű alakban: Fő vel fw. Derék summa (LC. 163. caput); — | Bor italtul valo fw fáias, szedelgés (LC. 167. caros); Bor italtul valo főfajas (NC. 157. caros) | Fw kozmosság [h. fw kozmóság] (LC. 823. porrigo); Fw kozo[sagh] [értsd: fejkoszosság] (NC. 888. porrigo) | Fwbe iáro dolog (LC. 163. capitalis); foben jaro dologh (NC. 153. capitalis) | Niátatul [h. Náthátul] valo nehez fwfaias, fw nehezedés (LC. 464. gravedo); Nathatul valo nehez fw = főnehezedés (NC. 483. gravedo).

Fejkoponya Lásd: főkoponya.

Fekete 'niger' Fekete (LC. 75. anthracinus); — | Homályos, fekete (LC. 109. ater); ~ | Fekete (LC. 259. coracinus); ~ | Fekete, kormos (LC. 444. furvus); — | Fekete (LC. 698. niger); ~ | Fekete (LC. 715. obniger); ~ | Igen fekete (LC. 786. perniger); — | Fekete zeg, feketes [h. feketés] (LC. 1019. subniger); Feketejegh, feketes (NC. 1114. subniger) | Feketés (LC. 535. infuscus); ~ | Feketes, fekete zinw (LC. 712. obater); ~ | Feketeség (LC.

109. atritas, atror); ~ | Feketeseg (LC. 698. nigredo, nigror); ~ | Barna Fekete . . . [az első e-betű fordítva] (LC. 594. leucophaeus); ~ | Szwrke feketés barna feketezég (LC. 444. fuscus); Szürke feketes barna feketeszen (NC. 460. fuscus) | Fe szetteszin [h. feketeszin] (LC. 87. aquilus color); — | Fekete szín (LC. 121. beaticus); — | Fekete, szwrkezin (LC. 512. impluviatus color); ~ | Fekete zin (LC. 874. pulligo); ~ | Fekete, fekete zinw (LC. 712. obater); ~ | Fekete zine [h. feketeszinw] (LC. 874. pullus); — Fekete zinw (LC. 1015. subaquilus); Fekete Binö (NC. 1109. subaquilus) | Fekete tarka (LC. 1014. suasus); ~.
- Félig férfi** 'castratus, kasztrált' Félig ferfi, meg herelt (LC. 965. semimas); Félig ferfi felig herelt (NC. 1051) | Félig ferfi, herelt (LC. 966. semivir); ~.
- Feneké** 'anus, clunis, far, ülep' Nincs adat, noha e szó e korban ilyen jelentésben már használatos volt, főleg „alfenek” alakban. Vö.: NySz. I, 814.
- Fenyőmakkocsk**a 'glandula pinealis, epiphysis, tobozmirigy' Erre az Apáczaival (1653) többször előforduló agyanatómiai fogalomra LC. és NC. nem közöl adatot.
- Férfi** 'vir' Ferfi szwuŵ aszzony (LC. 61. andrago); Ferfi Bivw aßonj (NC. 64. andrago) | Ferfi (LC. 641. mas); ~ | Ferfi ala feközöm (LC. 1025. succubo); ~ | Ferfi ala fekuó . . . (LC. 1025. succuba); ~ | Ferfiu (LC. 1127. vir); ~ | Ferfiakent, feiakent (LC. 1127. viritim); ~ | Ferfiui (LC. 641. masculinus); — | Ferfiui zwuet viselők (LC. 641. masculo); Ferfiuj Bivw vißök avagi vißelek (NC. 676. masculo) | Ferfiui (LC. 1127. virilis); ~.
- Férfiacska** Lásd a következő szócikkben.
- Férfi-gyermek** 'puer maiusculus in pubertate, pubertás korban levő' Ferticatska [h. Ferfiatska] ferfi gyermek (LC. 641.) masculus); Ferfi gyermek (NC. 676. masculus).
- Férfi szeméremtest** 'partes genitales externae masculinae' Ferfi zómeröm teste (LC. 1127. virilitas, virilia); —. Lásd még: fark¹, mony, szeméremtest.
- Feszítettett** 'tensus, feszített' Ki teriesztetöt, feszitetöt . . . (LC. 548. intentus); ~. Lásd még: kifeszült, vonatott.
- Feszült** 'tensus' Lásd: kifeszült.
- Fiatal** 'iuvenis, iuvenilis' Nincs adat, lásd: ifjú.

Fityma 'praeputium' Nincs adat. Lásd azonban: pecsi bőre.

Fog 'dens' **Fog** (LC. 305. dens); ~ | Fóg [!] kelés, fogzás (LC. 306. dentitio); — | Fog tsikorgato (LC. 434. frenden s); ~ | Az első fogak kik az neuetésbe ki latczanak (LC. 448. gelasini); Az első fogak kik az mevetesben ki laczanak (NC. 464. gelasini) | Meg töröm. Fogamat tsikorgatom (LC. 434. frendeo); Meg törő, alias fogá czikorgatom (NC. 448. frendeo) | Fogam kél, (auagy) fogzom (LC. 306. dentio); Fogam kel, fogazok (NC. 299. dentio) | Fogam tsikorgatom (LC. 535. infrendo); ~ | Meg harapom, meg szkasztő fogamma le taárom [h. fogammal leharapom] (LC. 304. demordeo); —. Fogát ki törni (LC. 348. edentare); Fogat ki wtnj [értsd: fogát kiütni] (NC. 348. edentare) | Fogas, nagy fogú (LC. 306. dentatus); ~ | Fogas, fogasos (LC. 306. denticulatus); ~ | Fogassan (LC. 306. dentatim); ~ | Fogatlan (LC. 348. edentatus); ~ | Fogatlá giermek (NC. 559. infrendens); — | ki tört fogu (LC. 348. edentatus); ~ | Fogas, nagy fogú (LC. 306. dentatus); ~ | Negy fogu (LC. 882. quadridens); ~ | Fog törő, taszito (LC. 306. dentifrangibulum); ~ | Fog tisztito (LC. 306. dentificium); ~ | Fog váio (LC. 306. dentiscalpium); ~ | Fog vonó (LC. 306. dentarpaga); —. Lásd még: élesfog, hegyesfog, zápfog.

Fogantatott forma nélkül való mag 'embryo' Lásd külön: forma nélkül való és mag szócikkek alatt.

Fon 'pubes, szeméremtájék, fantájék' Zómeröm test mellett való mohozas (LC. 871. pubes); Szemerē tejt mellet való mohozas, Bőr, fon (NC. 942. pubes). → Minden bizonyval a „fon” ige családjába tartozik.

Fonál 'filum' Tzérna, fonál (LC. 419. filum); ~. → Elsősorban a takácsmesterség műszava, csak átvitt értelemben volt használatos néha anatómiai vonatkozásban.

Forgó csont 'os ilium, csípőcsont' Tshipőtsont (LC. 266. coxa, coxendix); czipőmczont, forgo czont (NC. 260. coxa, conexdix). → NC. itt nyilvánvalóan a csípőcsontra utal, nem pedig a forgóizületekre, vagy a forgócsigolyára, az epistropheus-ra.

Forma¹ 'forma, alak' Abrázat, forma (LC. 420. figura); ~ | Forma, kép, ábrázat (LC. 429. forma); ~ | Kep abrazat forma (LC. 995. species); ~ | Az minek kerekded formaia vagyon (LC. 283. cylindraceus); Az kinek keregded formaja vagion (NC. 276.

cylindraceus) | Tyuk mony form aira [!] valo (LC. 743. ovatus);
 — | Tsöts babug gianak [!] formaira valo (LC. 752. papillatus);
 Czöcz bimbojanak formajara valo (NC. 809. papillatus) | Tsga
 formaira valo tormozas [h. tornyozás] (LC. 1094. turbinatio);
 cziga modgiara valo tornjozas (NC. 1191. turbinatio) | Hal fogo
 [formaira] tsinalt (LC. 1113. verriculatus); — | Ki formalom, for-
 maiat el vegezöm (LC. 779. performo); ~ | Hasonlatos, egy
 formaiú (LC. 239. conformis); ~ | Egyformaiu, egyarantualo
 egyfele (LC. 1137. uniformis); — | Harom formaiu (LC. 1086.
 triformis); ~ | Két formaiú (LC. 131. biformis, biformatus);
 ~ | Mindön formaiu, mindön felé [h. mindön féle] (LC. 729.
 omniformis); — Sok formaiu (LC. 678. multiformis); ~ | ki
 ábrázoltatot, formáltatot (LC. 351. effectus); — | Abrazoltatot,
 formáltatot (LC. 420. figuratus); ~ | Formáltatot abrazoltatot
 (LC. 430. formatus); ~ | Felig formáltatot (LC. 965. semiformis);
 ~ | Tekergös kerek formaas [!] ki özue nem zakad (LC. 999.
 spirae); Tekergös kerekforma az ki ößve nem bakad (NC. 1090.
 spirae).

Forma² 'habitus, testalkat' Allapat, forma, állas (LC. 469.
 habitus); ~. Lásd még: alak, állapot², állás, termet.

Forma nélkül való 'amorphus, alaktalan, formátlan' Foganta-
 tot forma nélkwl valo mag (LC. 359. embryo); ~ | Rut, forma
 ábrázat nélkwl valo (LC. 534. informis); ~ | Abrázatnélkwl valo,
 formátlan (LC. 529. ineffigatus); Abraz nélkül valo (NC. 553.
 ineffigatus).

Fő 'caput' Lásd: fej.

Főkaponya 'cranium cerebrale, agykaponya' Fő kaponya (LC.
 153. calva); Fw kaponja (NC. 143. calva). → E szó elsősorban a
 mai agykaponya jelentésének értelmében volt használatos, ezzel
 szemben a zsigerkaponyának megfelelő korabeli szóról, vagy kife-
 jezésről LC. és NC. alapján nincs tudomásunk.

Fü 'caput' Lásd: fej.

Fül 'auris' Fwl (LC. 116. auris); — | Fwlbe valo násfa (LC. 517.
 inauris); ~ | Fwlebe suggok, suttogok (LC. 547. insurro); Fulebē
 fjugok (NC. 574. insurro) | Fwlhöz tartozo (LC. 117. auricularis);
 ~ | Fwles (LC. 117. auritus); — | Fwletlen (LC. 517. inauratus);
 ~ (NC. 538. inauritus) | → A „fülü” származékra nincs anatómi-

ai, ill. antropológiai vonatkozású adat. | Fwl heggiel halgatom (LC. 1015. subausculto); Felheggiel halgatom (NC. 1109. subausculto) | Fwl tó mirigy, fwl meg keles [h. fwlmegkelés] (LC. 757. parotis); — | Fwl váio (LC. 117. auriscalpium); Fwlvajo (NC. 110. auriscalpium) |

Fél alakban: Felheggiel halgatom (NC. 1109. subausculto); Fwl heggiel halgatom (LC. 1015. subausculto).

Fültőmirigy 'parotis' Fwl tó mirigy, fwl meg keles (LC. 757. parotis); —. → E szón tulajdonképpen nem magát a fültőmirigyet értették, hanem a parotitis-t, a fültőmirigygyulladást, mivel e korban a mirigy szó sohasem biológiai rendeltetésű szerv neve, hanem kórosan megduzzadt, vagy gyulladásban levő bóralatti csomót jelent.

Fűrész szabású 'serratus, fűrészés' Fogas, fwrez zobasu [értsd: fűrészszabású] (LC. 973. serratus); Fogas fwrés Babaşu (NC. 1060. serratus).

G

Gané 'faeces, bélsár' Lásd a fiziológiai részben.

Gége¹ 'larynx' Gége, torok (LC. 139. bronchus); —.

Gége² 'canalis, tubus, csatorna' Tsatorna. Lelőkzet véuó torok (auagy) gége (LC. 156. canalis); Czatorna (NC. 145. canalis). → Lásd még: csatorna, lelekzetvevő gége.

Gége³ 'arteria, verőér' Eer gége (LC. 99. arteria); —. → A gége szónak, úgylátszik, önmagában volt 'arteria' jelentése. Bővebben lásd az érgége szócikkben.

Gerinc 'columna vertebralis, gerincoszlop' Hatagerincz (LC. 1115. vertebrae); Hata gerencz (NC. 1213. vertebrae) | Gerinczes (LC. 1115. vertebratus); gerenczes (NC. 1213. vertebratus).

Gerenc vagy *gerénc* alakban: Hata gerencz (NC. 1213. vertebrae); Hatagerincz (LC. 1115. vertebrae) | gerenczes (NC. 1213. vertebratus); Gerinczes (LC. 1115. vertebratus)

→ A „gerinc” szó önálló szóként való használatát NC. adata bizonyítja. Az adatok egyébként jól tükrözik a hátgerinc szó kialakulását: adatainknál a második tag már elveszítette birtokragját

(t.i. nincs adatunk a „háta gerince” változatra), de az első tag még őrzi: hátagerinc.

Gömbölyeg 'rotundus, gömbölyű' Gömbölig (LC. 458. globosus); Gömböliegh (NC. 475. globosus) | Gömbelig, kórek (LC. 929. rotundus); Gömbölieg kereked (NC. 1011. rotundus). Vö.: MA³ „Rotundus – Gömbölyeg kerekes, kerec, kerekéd.”
Lásd még: gömbölyű.

Gömbölyeség 'rotunditas, gömbölyűség' Gömbeligseg [!] kerekseg (LC. 929. rotunditas); Gömböljűsegh kerekjűsegh (NC. 1011. rotunditas). Lásd még: gömbölyűség.

Gömbölyű 'rotundus' Gömbölyű kerek (LC. 997. sphaeralis);
–. Lásd még: hosszúgömbölyű, gömbölyeg.

Gömbölyűség 'rotunditas' Gömbeligseg [!] kerekseg (LC. 929. rotunditas); Gömböljűsegh kerekjűsegh (NC. 1011. rotunditas).
Lásd még: gömbölyeség.

Görbe¹ 'inclinus, hajlott' A szó ilyen jelentésére nincs adatunk. E korban a mai görbe szó jelentését a horgas, a horgadt, a hajlott, valamint a meredek szavakkal fejezték ki. Az adatokat lásd ezeknél.

Görbe², gibbus, púpos' Lásd a patológiai részben.

Görbedt 'inclinus, hajlott' Lásd: horgas, horgadt, hajlott, meredek.

Görbült 'inclinus, hajlott' Lásd: horgas, horgadt, hajlott, meredek.

Gulács 'calvus, kopasz, tar' Kopaz, gulacz, szór nékwl valo (LC. 307. depiles); Kopaß börnelkül valo (NC. 301. depiles). → NC. elhagyja a „gulács” megfelelést, mint számára ismeretlen.

Gyengebél 'intestinum tenue, vékonybél' Vékony gyenge bét [h. gyenge bél] (LC. 575. lactes); –.

Gyermek 'puer' Gyermek (LC. 872. puer); ~ | Kitsin gyermek ... (LC. 878. pusio); ~ | Enekes gyermekek ... (LC. 1040. symphoniaci); Az ky gyermeket vezthet, ... (LC. 7. abortivus); ~ | Giermekke [értsd: gyermekké] lezek (LC. 915. repuerasco); ~ | Az mely gyermekkel természet ellen élnek ... (LC. 193. cinaedus); ~ | ... gyer mekeskődni (LC. 13. accisso); ... giermekeskedni (NC. 14. accisso) | Gyermekeskedőm (LC. 530. ineptio); Giermekeskedem (NC. 554. ineptio) | ... gyermekeskedés

(LC. 530. ineptia et ineptitudo); ~ | Gyermeki (LC. 531. infantile, 873. puerilis); ~ → Metaforikus értelemben: Gyermekiwdő (LC. 38. aetatula); Giermeki idő (NC. 36. aetatula) | Gyermekwl (LC. 873. puerlitter); Giermekul (NC. 944. pueriliter) | Gyermeketske (LC. 873. puerulus, puellus): ~ | Kitsin gyermek gyermeketske (LC. 878. pusio); ~ | Gyermekseg (LC. 873. puerilitas, pueritia); ~ | Tsótsómó gyermek (LC. 531. infans); czeçz Bopo giermek (NC. 555. infans) | Tsótsómó gyermekseg (LC. 531. infantia); —. Ferficatska [h. Ferfiatska] ferfi gyermek (LC. 641. masculus); Ferfi giermek (NC. 676. masculus) | Gyermek el veztés (LC. 7. abortio); ~ | Gyermek tanito zolga, gyermek tanito mester (LC. 745. paedagogus); ~ | Az kettős gyermekek közzwl az ki meg el (LC. 1140. vopiscus); Az kettős gyermekek közzul az ki megh ell (NC. 1230. vopiscus) | ... sodomai gyermek (LC. 193. cinaedus); ~ | ... veztót gyermek (LC. 7. abortivus); ~ |

Gyermök alakban: Kitsin gyermek (LC. 877. pupus); kiczin gyermek (NC. 949. pupus) | Zolghaz gyer mökök haza [értsd: szolgaház, gyermekök háza] (LC. 745. paedagogium); szolga haz, giermek haza (NC. 801. paedagogium) | Gyermökded (LC. 309. depuber); Giermekded (NC. 303. depuber) | Sodomai gyrmökötske [h. gyermekötske] (LC. 193. cinaedulus); Sodomaj giermekeczke (NC. 185. cinaedicus) | Gyermök gauéual be kenek [h. Gyermökganéual be kenek] (LC. 142. bulbito); ~ | Gyermök játék ... (LC. 269. crepundia); Giermek játék (NC. 262. crepundia) | Gyermök szarral bé. këni (LC. 507. imbulbitare); Giermekjarral be kenni (NC. 526. imbulbitare) | Gyermök szeretó (LC. 358. emasculator) —. → A fiúgyermek, leánygyermek kifejezésekre nincs adat. Ő-zó alakot csak LC.-ben találunk. A „gyerek, gyerök” változatra sem LC.-ben, sem NC.-ben nincs adat. Vö. még: férfigyermek.

Gyermektartó lantorna 'secundae, secundinae, magzatburok, méhlepény + magzatburok' Giermek tarto lantorna, hartika [h. hartyika] (LC. 961. secundae); Giermektarto lantorna hartia. (NC. 1046. a két hasáb közé beírva).

Gyomor 'ventriculus' Nierrség, mikor az gyomor nem emeszt (LC. 272. cruditas); Nierfseg mikor az gyomor emest (NC. 265.

cruditas) | Gyomor (LC. 1008. stomachus); ~ | Giomor (LC. 1110. ventriculus); ~ | → A gyomros származékra nincs adat. | Gyenge gyomrú (LC. 145. cacostomachos); genge giomor (NC. 135. cacostomachos) | Gyomor fáias (LC. 165. cardiogmus); ~ | Gonoz es nehezen valo gyomor főzés (auagy) gyomorgás [h. gyomorrágás] (LC. 346. dyspepsia); Gonoß es nehezen valo giomor (NC. 345. dyspepsia).

Gyomorszáj 'cardia' Nincs adat. Vö. a böndő szócikkben levő jegyzetet.

Gyűrű 'anulus' Anatómiai vonatkozású használatára nincs adat.

H

Haj¹ 'capillus' Hay, szakál el hullás, kopás, ollotság (LC. 56. alopecia); Haj, Bakal, koppadas, el hullas (NC. 52. alopecia) | Bé font hay, kítában szorítot hay (LC. 137. bostrychus); — | ósz hay (LC. 160. cani); — | Hay (LC. 160. capillus); ~ | Hay szabásu (LC. 161. capillaceus); — | Hay (LC. 161. capillamenta); — | Szömrre le fvggő wstök, homlokön alá fvggő fwrt hay (LC. 162. capronae); Szörön [értsd: szörösen] le fuggő wßtök, Homlokön ala fuggo haj (NC. 152. capronae) meg fodorítot hay (LC. 201. cirri); ~ | Etsellöt hay, be fout [h. font] hay (LC. 219. coma); ~ | Hay ékestő azzony népek (LC. 225. comotriae); Haj ekejsito aßzoni allatok (NC. 217. comotriae) | Hay ékesítő szerszám (LC. 225. comotriion); ~ | Háy [valószínűleg íráshiba] (LC. 270. crines); haj (NC. 263. crines) | Hayamat szépegetöm, ékösítöm (LC. 225. como); Hajamat Bepengetē Ekejsitom (NC. 217. como) | Háyhoz valo [valószínűleg íráshiba] (LC. 270. crinalis); Haj hoz valo (NC. 263. crinalis) | wstökös haias (LC. 15. acersecomes); Űßtökös [olv. üsztökös] hajas (NC. 16. acersecomes) | Haias (LC. 161. capillatus); — | wstökös, haias (LC. 219. comatus); wßtökös (NC. 210. comans) | Haias, hay viselő (LC. 270. criniger); ~ | Arany haiú (LC. 117. auricomus, 192. chrysocomus); Bé font haiú, fodorítot haiu (LC. 194. cincinnatus); — | Fodorítot haiuk [értsd: hajúak] (LC. 195. ciniflones); Fodorito hajak [valószínűleg íráshiba] (NC. 186. ciniflones) | Bé font haiu (LC. 201. cirratus);

~ | Kemény haiuk [értsd: hajúak] (LC. 484. hircipili); ~ | Wstökösötske, haiasotska (LC. 219. comatulus); wstököcske [olv.: üstököcske] (NC. 210. comatulus) | Meg haiasitom (LC. 161. capillo); — | Meg haiasodni (LC. 270. crinire); Meg hajajulni (NC. 294. crinire) | Arua leány hay (LC. 23. adiantum, 161. capillus veneris); Arva leanj haja (NC. 23. adiantum, 150. capillus veneris), | Szömre le fvggő wstök, homlokon alá fvggő fwrt hay (LC. 162. capronae); szörön [értsd: szörösen] le fvggő wstök, Homlokon ala fuggo haj (NC. 152. capronae) → „Hajfür”-re nincs adat, de „fürthaj”-ra van! | Hay fodorító vas (LC. 150. calamister); ~ | Hay szabásu (LC. 161. capillaceus); ~ | Hay valasztas Viadal. Veszedelöm (LC. 329. discrimen); külömbözes (NC. 325. discrimen) | Hay választo tő [értsd: hajválasztó tű], fwsű (LC. 329. discriminale); Haj feű megvalasztó (NC. 325. discriminale) | Hay választo őszer szam [értsd: hajválasztó tűszerzám] (LC. 329. discerniculum); Haj valasztó Ber[sam] (NC. 325. discerniculum) | Haias, hay viselő (LC. 270. criniger); ~ → Gyakran szerepel állatanatómiai értelemben a mai héj szó jelentésében. Lásd az állatorvostani részben.

Hajlás 'flexura, curvatura' A kar és kéz közt valo haylás . . . (LC. 1:38. brachiale); Az kar es kez között valo hajtás (NC. 129. brachiale) | Haylás (LC. 520. inclinatio); — Haylás (LC. 893. sinus); kebel, item haytás. (NC. 1072. sinus). Lásd még: hajlék, hajtás, horgasság, meghajlás, meghorgasztás, meredekség.

Hajlat 'flexura, curvatura' Lásd: Hajlás, hajlék, hajtás.

Hajlék 'sinus, hajlat' Erez, haylek (LC. 840. praestega); Erősz hajlek (NC. 907. praestega) | Agyek hayléka (LC. 536. inguina); ~. Lásd még: hajlás, hajtás.

Hajló 'flexus' Hayló (LC. 423. flexilis); ~.

Hajlott 'curvatus, flexus' Horgas, haylot (LC. 97. arquatus); Horgat hajlot (NC. 92. arquatus) | Alá haylot, meredök (LC. 315. devexus); ~ | El nem haylot (LC. 525. indeflexus); ~ | El hailott (LC. 851. proclinatus); ~ | Meg haylot, horgas (LC. 156. camurus); ~ | Meghaylot, meredök (LC. 291. declivis); Meg hajlot meredek (NC. 284. declivis) | Zeles [értsd: széles], meg haylot (LC. 751). pandus); ~ | Vizza hailot (LC. 905. refugus); ~. Lásd még: hajtott, horgas, meredek.

Hajtás 'flexura, hajlat' A kar és kéz közt való haylas . . . (LC. 138. branchiale); Az kar es kez között való hajtas (NC. 129. branchiale) | Haylas (LC. 893. sinus); kebel, item haytas (NC. 1072. sinus). → Érdekes, hogy a ma használatos hajlat szóra nincs adat; ennek megfelelője LC.-nél: hajlás, hajlék; NC.-nél: hajlék, hajtás. Elképzelhető, hogy volt e körban „könyök hajtása, térd hajtása, nyak hajtása”, stb. ill. „könyök hajléka, térd hajléka, nyak hajléka”, stb. Ezek közül azonban adatot csak a „térdhajtás”-ra találtunk.

Hajtott 'curvatus, flexus, hajlott' Horgas, haytot (LC. 533. inflexus); horgas hajlot (NC. 558. inflexus). Lásd még: hajlott, horgas, meredek.

Halánték 'tempora' Lásd: vakszem.

Hályag¹ 'slera, inhártya' Hályag. item Szõmfeiéri et tyukmony feiéri (LC. 49. albugo); —.

Hályag² 'glaukoma, katarakta' Lásd a patológiai részben.

Hályog Lásd: hályag.

Hártya 'membrana' Lantorna, hartya (LC. 650. membrana); ~ | Giermek tarto lantorna hartia (NC. 1046. a két hasáb közé írva) | Lantornához, auag hartyahoz hasonlatos (LC. 650. membranaceus) ~ | Lantonatska [!], hartyatska (LC. 650. membranula); ~. Lásd még: ágyékhártya, közhártya, lantorna.

Hártyika 'secundae, secundinae, magzatburok, magzatburok + méhlepény' Giermek tarto lantorna, hartika [h. hartyika] (LC. 961. secundae); Giermek tarto lantorna hartia (NC. 1046. a két hasáb közé írva).

Has¹ 'abdomen, ventriculus' Has, auagy potrok (LC. 3. abdomen); — | Has (LC. 57. alvus, 1110. venter); ~ | Has be fedő ruha (LC. 1110. ventrale); Has be fődő ruha (NC. 1207. ventrale) | Has fáio, az kinek az hasa megyõn (LC. 57. alvinus); Has fajok (NC. 54. alvini) | Nehezkes, hasáz [h. hasas] (LC. 833. praegnans); Nezekfjwles hařařsagh (NC. 901. praegnans) | Hasas, potrohos (LC. 1110. ventriosus); ~ | Nehezkeswles hasassag (LC. 833. praegnatio); lásd feljebb! | Elõ hasu (LC. 848. primipara); Elřõ hařu (NC. 916. primiparae) | Has faias (LC. 1011. strophos); ~ | Has fáio, . . . (LC. 57. alvinus); Has fajok [értsd: hasfájók] (NC. 54. alvini) | Has folyás (LC. 602. lienteria); ~ |

- Has ménes [h. Has menés] (LC. 318. diarrhoea); ~ | Has tekerés, bél fáias (LC. 190. chordapsus); ~.
- Has²** 'uterus, anyaméh' Has, meh (LC. 1145. uter); Meh Has (NC. 1232. uter) | Terhes, hasas tölgyelő (LC. 428. foetus); Terhes, hałas, tölgies (NC. 440. foetus) | Hasas, fias (LC. 428. foetus); Hałas fias tölges (NC. 440. foetus) | Hasas aszzonepek kéuánsága (LC. 202. citta); Hałas aßõj kivanşaga (NC. 193. citta) | Hasatska, vehetske [h. mehetske] (LC. 1145. uterculus); Hasaczka Tõmlõczke Meheccke (NC. 1232. uterculus) | Terheség, hasasság (LC. 465. graviditas); ~ | Meg hasasitom, terhésitom . . . (LC. 465. gravido); ~.
- Hát** 'dorsum' Hát (LC. 341. dorsum); ~ | Hat (LC. 1056. tergum); Hat, alias bör, alias Paijs, quonia şcuario tegi solent [=amilyent a testõrõk hordani szoktak] (NC. 1155. tergum) | Hátát le tõrõm, derekái[!] le szegõm (LC. 386. exdorso); ~ | Vtannom, Hat mege (LC. 820. pone); Utanna hatmege (NC. 885. pone) | Hat mege (LC. 921. retrorsus); Hatmege (NC. 1002. retrorsus) |
- Hátahatáros** 'ingens, hatalmas' Hátahatáros (LC. 73. anormis); —. Lásd még a következõ szócikket.
- Hatalmas** 'ingens' Igen hatalmas, vastag (LC. 844. praevalidus); ~. → A „hatalmas” szó jelentése e korban csak ritkán vonatkozott térfogatra, kiterjedésre, fõleg 'hatalommal bírõ, hatalommal rendelkezõ' értelemben volt használatos. Vö.: hátahatáros.
- Hátgerinc** 'columna vertebralis, gerincoszlop' Lásd: gerinc.
- Hegy** 'cuspis' Tetõ, vég, hegy (LC. 262. coronis); ~ | Valaminek azéli, hegi (LC. 281. cuspis); ~ | Fwl heggiel halgatom (LC. 1015. subausculto); Felheggiel [olv. valószínûleg: filheggyel] halgatom (NC. 1109. subausculto) | Eles, hegyõs (LC. 281. cuspidatus); Eles, hegies (NC. 275. cuspidatus) | Hegyõség, Elõség . . . (LC. 20. acumen); hegieşseg eleşsegh (NC. 19. acumen).
- Hegyefog** 'dens angularis, szemfog' Hegyõs foguk [h. Hegyõs fogak] (LC. 284. cynodontes); ~. → MA³ ugyanerre a fogalomra az „ebfog” szõt is közli.
- Héj** 'cortex, kéreg' Hey (auagy) hay (LC. 264. cortex); ~ | Szõm héa, szõm szõr (LC. 194. cilium); Szem haja (NC. 184. cilium) | Szõm heia (LC. 450. gena); ~ | Fõlsõ szõm heianak fõl sugo-

rodása (LC. 579. lagophthalmos); feljő jē hajanak fel jügorodaja (NC. 609. lagophthalmos) | Haias, héias (LC. 264. corticosus, 264. corticatus); — | Haiatska, héatska (LC. 264. corticula); Heaczka (NC. 258. corticula).

Haj alakban: Szem haja (NC. 184. cilium); Szóm heá, szóm szór (LC. 194. cilium) | feljő jē hajanak fel jügorodaja (NC. 609. lagophthalmos); Fölső szóm heíanak föl jügorodása (LC. 579. lagophthalmos).

Here 'testis' → Magára az alapszóra nincs adat, csak származé-
kaira: Herélés (LC. 170. castratio, 170. castratura, 377. eviratio);
~ | Herélők, meg herélöm (LC. 170. castro); ~ | Meg herélöm
(LC. 358. emasculo, 377. eviro, eunuchizo, eunucho); Megh he-
relem (NC. 359. emasculo) | Heréltek (LC. 81. apocopi); — |
Felig ferfi, herelt (LC. 966. semivir); ~ | Herelt (LC. 995. spado);
~ | Felig ferfi, meg herelt (LC. 965. semimas); felig ferfi felig
herelt (NC. 1051. semimas) | Hereltetet (LC. 377. eviratus); — |
Herelt basa (LC. 377. eunuchus); Herelt Baja (NC. 381. eunu-
chus). → NC. szerint a basa szónak önmagában is volt 'herélt' je-
lentése.

Hím 'masculus, hímnemű' E szóra nincs adat, vö.: férfi.

Hímnemű 'masculus' Vö.: férfi.

Hím vessző 'penis' Nincs adat. Vö.: fark, mony, férfi szemérem-
test.

Hólyag 'vescia urinaria, húgyhólyag' Hoiag (LC. 1117. vesica);
~ | Hoiagbau [h. Hoiagban] valo kó termés (LC. 609. lithiasis);
~ | Hoiagotska (LC. 1117. vesicula); ~.

Homlok 'frons' Homlok (LC. 436. frons); — | Az homlokomat
meg komoritom (LC. 160. capero); — | Szómre le fuggó wstók,
homlokon alá fuggó fwrt hay (LC. 162. capronae); szörön [értsd:
szörösen] le fuggó wstók, Homlokon ala fuggo haj (NC. 152.
capronae) | Homlokós[!] (LC. 436. frontatus); Homlokos (NC.
450. frontatus) | Horgas homlokú (LC. 281. curvifrons; -- | Két
homloku (LC. 131. bifrons); ~ | Hozzu feiw, kin wló homlokú
(LC. 194. cilones); ~ | Széles [h. széles] homloku (LC. 436.
fronto); —.

Homorú 'concau' Lásd a „meredek¹” szócikkben: mind két felé
meredők.

Hónalja 'axilla' Szárny. Kón allya [h. Hón allya]. Had, sereg szárnya (LC. 47. ala); szarnj, holnaallia az Embernek (NC. 49. ala) | Hón allya (LC. 119. axilla); Honallia (NC. 113. axilla) | Honya aly ala valo (LC. 1014. subalaris); Honalj alat valo (NC. 1109. subalaris). Lásd még: térdhónalj.

Horgas¹ 'curvatus, flexus, inclinus, görbült, hajlott, sarlóalakú' Horgas (LC. 29. aduncus); ~ | Horgas, haylot (LC. 97. arquatus); Horgat hajlot (NC. 92. arquatus) | Meg haylot, horgas (LC. 156. camurus); ~ | Horgas (LC. 280. curvus); ~ | Kasza formáiu, horgas (LC. 406. falcatus); ~ | Horgas (LC. 524. incurvus); ~ | Horgas. Gonoz (LC. 846. pravus); ~ | Horgas, zelles (LC. 912. repandus); Horgas Beles (NC. 992. repandus) | Horgas, keresztvíl valo (LC. 1081. transversus); Horgas köröstül valo (NC. 1178. transversus) | kobeles [!], horgasos (LC. 983. sinuosus); kebeles horgas (NC. 1072. sinuosus) | Horgasság (LC. 280. curvatura, curvamen); ~ | Kerengő, horgassag (LC. 423. flexio); — | Horgassag. Gonosság (LC. 846. pravitas) ~.

Horgas² 'contortus, csavarodott, csavart, tekeredett' Horgas, tekergős (LC. 543. insinuatus, 605. limus); ~ | Horgason, tsauaritua, tekergetue (LC. 253. contorte); Horgajã tekergetve (NC. 247. contorte) | Tekerkössen, horgassan, homalyosan (LC. 983. sinuose); —. Lásd még: horgas borgas, tekergős.

Horgas³ 'obliquus, ferde' Horgas (LC. 714. obliquus, 720. obuncus); ~ | Horgassag (LC. 714. obliquitas); —.

Horgas borgas 'contortus, csavarodott, csavart, tekeredett' Horgas borgas, tekergős (LC. 423. flexuosus); ~. Lásd még: horgas².

Horgas homlokú Lásd: homlok.

Horgas in 'tendo calcaneus, Achilles in' Terd hon allia, horgas in (LC. 822. poples); Terd hajtas horgas inj (NC. 886. poples) *Horgat in* alakban: Az okenlã [h. oktalan] allatoknak utoso ki horgat ina (LC. 1026. suffrago); Az oktalã allatnak utoljo kihorgat ina (NC. 1123. suffrago). → Ma a térdhajlat és az Achilles-in semmiképpen sem szinonimák, a fenti adat szerint azonban a XVI. században a „poples” szó még mindkettőt jelentette. Lásd még: in, térdhajlat, térdhónalj.

Horgas lábú Lásd: láb.

Horgas orrú Lásd: orr.

Horgat in Lásd a „horgas in” szócikkben és az állatorvostani részben.

Hosszú 'longus' Tíz tényérni hozzu [olv. hosszú] (LC. 289. decadorus); Tíz terenni hoβu [?] (NC. 281. decadorus) | Hozza [h. hozzu] ember (LC. 612. longurio); ~ | Hozzu (LC. 714. oblongus); ~ | Igen hozzu (LC. 784. perlongus, 835. praelongus); Igenhoβan (NC. 846. perlonge) → Feltűnő az igen és a hosszan szó egybeírása! | Magass hozzu (LC. 851. procerus); Magas (NC. 919. procerus) | Hozzu zelles bó (LC. 857. prolixus); Hoβu Beles bŵ (NC. 927. prolixus) | Hozzuság (LC. 612. longitudo); ~ | Hozzuság (LC. 858. prolixitas); — | Hozzu feiw, [olv. hosszú fejű] kin wlo homloku (LC. 194. cilones); ~ | Hozzu lábú (LC. 612. longipes); ~.

Hosszúgömbölyű 'ovalis, hosszukásan kerekded, tojásdad' Hozzu sgömbölym [h. hozzu gömbölyw?] (LC. 1056. teres); ~.

Húgycső 'urethra' Nincs adat.

Húgyhólyag 'vescia urinaria' Lásd: hólyag.

Hurka 'intestinum, bél' Kolika hurkabeli (LC. 217. colicus); Kolica hurkabeli (NC. 208. colicus) | öreg hurka azkiben a kólíka kezdetik (LC. 217. colon); Eöreg hurka az kiben kolika kezdetik (NC. 208. colon) | Seguég hurka (LC. 612. longano); Segh vegh hurka (NC. 644. longano). → A 'bél' jelentésű „hurka” szót ebben az időben már mind jobban kiszorítja a használatból az ekkor már igen elterjedt „bél” szó. Lásd még: bél, belső részek, öregbél, vékonybél.

Hús 'caro' Hus (LC. 166. caro); -- | Itus [h. hus] és bőr között való. Viz korság (LC. 550. intercus); Hus bőr között való. Vízkorjagh (NC. 578. intercus) | Husos, husból való (LC. 166. carneus); — | Hushoz való (LC. 166. carnarius); ~ | Husságo [h. husrágo] hussal élő (LC. 167. carnivorus); Hus rago (NC. 156. carnivorus) | Husotska (LC. 167. caruncula); ~ | Husos (LC. 166. carneus, 167. carnosus, carnulentus); ~ | Husos, inas (LC. 576. lacertosus); | Husos kar (LC. 576. lacertus); ~ | Husosság (LC. 167. carnositas); —. → A lacertus és lacertosus megfelelőinél, az utolsóelőtti két adatnál, a húsos szót esetleg izmos-sal helyettesíthetjük a mai értelemnek megfelelően.

Húsos ín 'musculus, izom' Husos in (LC. 682. musculi); Egerczke alias huřos (NC. 725. musculus) | Husos in, Item az almanak hia es magua közöt valo husa (LC. 875. pulpa); Huřos item az almanak heja es magva (NC. 946. pulpa) | Husos in (LC. 1075. tori); Agi, alias huřos Iny (NC. 1171. torus) | Husos inas (LC. 682. musculosus); Huřos, Inas (NC. 725. musculosus) | Susos [h. husos] inas vastag inas (LC. 682. torosus); —. → Látható, hogy NC. a „húsos ín” kifejezést nem ismerte és mindenütt lerövidítette „húsos”-ra; egyszer, „húsos ín”-nak értelmezve, teljesen félreértette. A mai izom szavunknak megfelelő húsos ín kifejezés nem volt tehát egész Magyarországon egységesen elterjedve ekkoriban.

Hüvelyk ujj 'hallux, öreg ujj, láb-nagyujj' Lásd: ujj.

I

Ideg 'nervus' Lásd: ín.

Idős 'annosus, vetus, agg, koros, vén' Ag, wdős (LC. 73. annosus); Idős Regy Agh (NC. 68. annosus) | Sok ideiw, idős, regy (LC. 818. polychronius); ~ | Idős ember, tanito (LC. 847. presbyter); Igaz biro tanito (NC. 914. presbyter) | Hozz [!] elet, wdőség (LC. 612. longaevitas); Hořu elet időřeg (NC. 645. longaevitas).

Üdős alakban: Ag, vén, wdős (LC. 73. annilis); — | Ag, wdős (LC. 73. annosus); Idős Regy Agh (NC. 68. annosus) | wdős, élemedet (LC. 462. grandaevus); wdős (NC. 479. grandaevus) | Vénseg, wdőség, eldemódót [h. élemedét] wdó (LC. 571. grandaevitas); Venřegh elemeteřegh (NC. 479. grandaevitas) | Hozz [!] elet, wdőség (LC. 612. longaevitas); Hořu elet időřeg (NC. 645. longaevitas).

Ifjú 'adolescens' Ifiu fiatska (LC. 26. adolescens); Iffiu Iffiaczka (NC. 26. adolescens) | Fól serdült ifiú (LC. 365. ephebus); Fel řordult [olv. sördült] iffiu (NC. 367. ephebus) | Ifiusag (LC. 26. adolescentia); Iffiusagh (NC. 26. adolescentia) | Ifiúság (LC. 365. ephebia); Iffiuřagh (NC. 367–68. ephebia) | Ki mohozo wdó if visag [h. ifiusag] (LC. 871. pubertas) Ki mohozo idő iffiuřagh (NC. 942. pubertas).

Iffjú alakban: Ifiu fiatska (LC. 26. adolescens); Iffiu iffiaczka (NC. 26. adolescens); | Fól serdült ifiú (LC. 365. ephebus) Fel [ordult [h. sördült] iffiu (NC. 367. ephebus) | Szakállatlan iffiu (LC. 514. impubescens); Szakaltalā iffiu (NC. 535. impubescens) | Szakálatlan iffiu (LC. 559. investis); ~ | Iffiu (LC. 572. iuvenis); ~ | Ki mohozot iffiu (LC. 1117. vesticeps); ~ | Iffiak egességeiert valo iátek (LC. 572. iuvenalia); Iffiak ege[segere[!]] valo jatek (NC. 602. iuvenalia) | Iffiu, iffiuhoz valo (LC. 572. iuvenilis, iuvenalis); ~ | Szakállatlan iffiatska (LC. 514. impubes); Szakaltalan iffiaczka (NC. 535. impubes) | Iffiuság (LC. 572. iuvenilitas, 573. iuventus, iuventa); Iffiuşagh (NC. 602. iuvenilitas, stb.) | Ifiusag (LC. 26. adolescentia); Iffiusagh (NC. 26. adolescentia) | Ifiuság (NC. 365. ephebia); Iffiuşagh (NC. 367–68. ephebia) | Ki mohozo wdö if visag [h. ifiusag] (LC. 871. pubertas); Ki mohozo idö iffiuşagh (NC. 942. pubertas) | Iffiu képpen, iffiu módra (LC. 572. iuveniliter); ~ | Vakmeröwl, magagondolatlanul, iffiu modra valamit mondani, tselekedni (LC. 573. iuvenari); —. → Látható, hogy a serdülőkor és az ifjúkor közötti különbségtétel még nem alakult ki e korban.

Ikra 'glandula, csomó' Ikrás hús, torca alat valohús (LC. 457. glandula); ~ | Makkos, ikrás (LC. 457. glandulosus); —. → Főleg az állatorvostanban lehetett használatos. Lásd még: lábikra.

Ín 'nervus, ideg; tendo, ín' In (LC. 696. nervus); — | El áiult, ina szakat, megesöt (LC. 696. nervicus); ~ | Inbol valo (LC. 696. nerviceus); ~ | Inatska (LC. 696. nervulus); — | Husos, inas (LC. 576. lacertosus); ~ | Inas (LC. 696. nervosus); ~ | Inassag (LC. 696. nervositas); ~ | Görzczös, meg vont inu (LC. 995. spasticus); Görzczös meg rot inu (NC. 1089. spastici) | In faio (LC. 696. nervicus) ~. → Látható, hogy e korban még nem tudtak nyelviileg különbséget tenni 'ín' és 'ideg' jelentések között.

Íny¹ 'gingiva, fogíny' Iny (LC. 455. gingiva); Enij [olv.: enyj] (NC. 472. gingiva).

Íny² 'palatum, szájpad, szájpadlás' Iny (LC. 747. palatum); Inij [olv. inyj] (NC. 803. palatum).

Íz¹ 'articulatio, ízület' Iz (LC. 100. articulus); ~ | Izes (LC. 100. articulatus); ~ | Bótkö, izés (LC. 450. geniculatus); Bótkös izes (NC. 466. geniculatus) | Izi, izbeli (LC. 100. articularis,

articularius); — | Bőtkónként izenként (LC. 450. geniculatim); ~.

Íz² 'phalanx, ujjperc' Az vyoknak az izei (LC. 237. condylus); Az uyoknak izej [olv. izei] (NC. 230. condylus). → E korban „condylus” egészen mást jelentett, mint a mai anatómiai nomenclatúrában.

Íz³ 'segmentum membri, a végtagok egyes részei' Tagiz (LC. 100. artus); Tagh iz (NC. 94. artus).

Izom 'musculus' E szóra nincs adat! Az első adatot e szóra 1620-ból közli az NySz., ennél az adatnál is csak a szóalak: izom, a jelentés még nem anatómiai vonatkozású, hanem, a hegyek izmaira vonatkozván, geomorgológiai értelmű. Lásd még: húsos in.

Ízület 'articulatio' Lásd: íz¹.

J

Jobbkéz 'manus dexter' Lásd kéz.

Joh¹ 'regio gastrointestinalis, gyomor-bél tájék' E korábban meg levő szó e korra már elavultá vált. Nincs rá adatunk. Vö.: éhjom-

Joh² 'cor, szív' E szó, a fentihez hasonlóan, e korban már elavultá vált. Nincs rá adat.

Joh³ 'animus, adfectus, mens, lélek, kedély, szellem' Nincs anatómiai vonatkozása e jelentésnek, mellyel a joh szó, az anatómiai vonatkozású jelentések mellett szintén rendelkezett. Erre a nem-anatómiai vonatkozású jelentésre sincs adat.

K

Kacsiba Lásd a patológiai részben, valamint itt a láb szócikkben.

Kamara 'camera, kamra' A rendelkezésre álló számos adat egyike sem bizonyítja határozottan az anatómiai értelmű használatot.

Kar 'brachium' Kar (LC. 138. brachium); — | Az kar és kéz közt való haylás. Kar ékessege (LC. 138. brachiale); Az kar.

es kez közöt valo hajtás (NC. 129. brachiale) | Könyék, kar (LC. 274. cubitus); könjök kar (NC. 267. cubitus) | Kar singni (LC. 274. cubitalis); ~ | Husos kar (LC. 576. lacertus); ~ | Két singini[!], két karni [h. karnyi] (LC. 130. bicubitalis); Ket [ingni ket bardnj [olv. két bárdnyi] (NC. 122. bicubitalis) | Karotska (LC. 138. brachiolum); ~.

Kasza formájú 'falcatus' Lásd: horgas.

Kebel¹ 'gremium' Nincs anatómiai vonatkozása.

Kebel² 'flexura, hajlat; sinus, öböl, bemélyedés' Kebel (LC. 983. sinus); kebel, item haytas (NC. 1072. sinus) | Bw, hasadékos, kebeles, peremős (LC. 576. lacinosus); — | Kobeles [h. kebeles] horgasos (LC. 893. sinuosus); kebeles horgas (NC. 1072. sinuosus) | . . . kebe lesse tozóm [olv. kebellesé töszöm] (LC. 983. sinuo); . . . 'kebele]se teßem (NC. 1072. sinuo). Lásd még: hajlott, horgas.

Kék 'caeruleus' Kék, eeg színw (LC. 149. caeruleus, caeruleus); ~ | Kék, ecgszínw [értsd: égszínű] (LC. 457. glaucus); ~ | Kék színw (LC. 457. glaucinus); — | Kek zinw (LC. 1015. subcaeruleus, 1018. sublividus); ~ | Matska szóm szín auagy kékes (LC. 149. caesius color); ~ | Kékes (LC. 609. lividus); ~ | Kékes szabásu (LC. 609. lividulus); ~ | Kekség, on szín (LC. 609. livor); Kekßin on ßin (NC. 641. livor).

Kerek 'rotundus' Keröngös, kerek (LC. 201. circularis); — | Fel kerek (LC. 965. semicircularis); — | Gömbölyw kerek (LC. 997. sphaeralis); — | Tekergös kerek forma as[!] ki özue nem zakad (LC. 999. spirae); ~ |

Kereg alakban: Kereg (LC. 736. orbiculatus); kerek (NC. 791. orbiculatus) | Felig kereg (LC. 965. semicirculus); feligkerek (NC. 1050. semicirculus).

Körek alakban: Gombelig[!], körek (LC. 929. rotundus); Gömbölieg kerekded (NC. 1011. rotundus).

Kerekded 'rotundus' Kerekded [!], az mi el hömpölyödik (LC. 282. cylindrus); ~ | Az minek kerekded formaia vagyon (LC. 283. cylindraceus); Az kinek keregded formaja vagion (NC. 276. cylindraceus) | Kerekded [!] (LC. 362. encyclos); — | Kerekded (LC. 736. orbicus); ~. → Keregded pusztán ortográfiai, nem pedig hangalaki változat. Lásd még az előző szócikkben: Gömbölieg

- kerekded (NC. 1011. rotundus); Gombelig [!], kórek (LC. 929. rotundus).
- Kerekség** 'rotunditas' Kerekség (LC. 458. globositas); — | Gombeliség kerekseg (LC. 929. rotunditas); Gömböljwjegh kerekjegh (NC. 1011. rotunditas) | Kerek seg (LC. 997. sphaera); ~ | Fél kerekseg ... (LC. 476. hemicyclos); —.
- Keröngö kerekseg** 'gyrus, tekervény' Keröngö kerekseg, teker-gözéb [h. tekergözés] (LC. 468. gyrus); kerengö kerekjegh ... (NC. 486. gyrus). → Agytekervény értelemben vett használatára semmi adat sincs.
- Keröngös** 'circularis, körkörös' Keröngös, Tekergözöt (LC. 59. ambagiosus); kerenges tekergözöt (NC. 55. ambagiosus) | Keröngös, kerek (LC. 201. circularis); —.
- Keskeny** 'gracilis, vékony' Vékony, osztouér keskeny (LC. 460. gracilis, gracilentus); ~ | Keskeny vekony emberek (LC. 1116. vesculi); ~ | ortouerek [h. ösztouérek], keskeniek (LC. 672. monogrammi, homines macri ...); ~ | Meg keskenyedöm, ösztoueredöm, vékonyodom (LC. 460. gracilesco); ~ | Keskenység, ösztouerseg, vékonyság (LC. 460. gracilitas); Keskenjegh öbstöverjegh (NC. 477. gracilitas) | Vekonság keskenység (LC. 460. gracilitudo); —. → Mint a fenti adatokból látható (keskeny emberek, megkeskenyedem stb.) a „keskeny” szónak ekkor 'sovány, lefogyott' értelemben vett jelentése is volt. Ez egyébként érthető, hiszen a sovány szóra egyetlen adat sincs.
- Kéz** 'manus' Az kar és kéz közt valo haylas. Kar ékessege (LC. 138. brachiale); Az kar es kez között valo hajtás (NC. 129. brachiale) | Kesz [h. kéz] (LC. 637. manus); ~ | Költö penzt meg pötsetölny, kezbe adni (LC. 392. expensare); — | Kézben adni (LC. 515. in); — | Hagito zerszam, az mit kezből botsatanak el (LC. 666. missilis); Hagito Berßam, az mit kezből hagitnak (NC. 705. missilis) | Meg gyúrom, kezem [h. kezem] közöt meg lagitom ... (LC. 309. depso). Megiurom [értsd: meggyúrom] kezemhez meg lagitom ... (NC. 303. depso) | Kezemben ... (LC. 835. prae manibus); ~ | ... kezemhez ... (NC. 303. depso) | Az ky ninid [!] bal s' mind jóh [!] kézzel egyaránt él (LC. 59. ambidexter); Az ki mind job kezzele es ballal egi arant ell (NC. 55. ambidexter) | Kezzel zedett (LC. 1011. strictivus); közel bedet

[?] (NC. 1105. strictivus) | Egézzen tulydon kézziel irot levél (LC. 486. holographum); — | → A „kezes” szónál csak a 'jótálló, kezes' jelentésre van adat. | Kezi (LC. 638. manuarium); ~ | Fel kezv (LC. 1137. unimanus); Egi kezü Fel kezü (NC. 1228. unimanus) | Balkéz (LC. 578. laeva); ~ | Balkez (LC. 938. sinistra); Bal kez (NC. 1071. sinistra) | Babkéz [h. balkéz] felé (LC. 578. laevorsum); — | Iób kér [h. Iób kéz] (LC. 317. dextera); ~ | Iób kézfelől való (LC. 317. dextrorsum, dextroversum); ~ | Iób kézfelől való (LC. 317. dexterior); — | Iób kéz felől való (LC. 316. dexter); Job kezre való let (NC. 311. dexter) | Eneklő, iob kéz felől szöngő (LC. 520. incentivus); Eneklő (NC. 542. incentivus) | Iob kezetske (LC. 317. dextella); — | ... kez hányás (LC. 189. chironomia); ~.

Kicsiny 'parvus' Kitsin (LC. 389. exiguus); ~ | Igön meg kis-sebitetöt kitsin (LC. 664. minutissimus); — | Kitsin, kised (LC. 759. parvus); kiczin beßed [?] (NC. 818. parvus) | Igen kitsin piczino (LC. 778. perexiguus); Igen kiczin (NC. 804. perexiguus) | Egi keues kitsin (LC. 785. permodicus); Igen kedves kitsin (NC. 848. permodicus) | Igen kitsin (LC. 787. perparvus); ~ | Kitsin (LC. 878. pusillus); ~ | Kitsinség (LC. 389. exiguitas, 759. parvitas); ~ | Kitsinség vékonság (LC. 389. exilitas); ~ | Kitsinetske, piczorok (LC. 759. paululum); ~ | Igen kitsientske [h. kitsinetske] (LC. 787. perparvulus); ~ | Kitsin (auagy) tsik szómú (LC. 614. lucinos); ~ | Kitsin gyermek (LC. 877. pupus); ~ | Kitsin gyermek ... (LC. 878. pusio); Kiczingiermek (NC. 950. pusio) | Kitsin leanyotska item báb (LC. 876. pupa.); ~. → Ma e szó ritkán fordul elő, de e korban egészen közönséges volt a 'parvus, kis' jelentésben. Mai jelentése: 'parvulus'.

Kifeszült 'tensus' ... ki feszült ... (LC. 334. distensus); —.

Kinnülő 'prominens, kiemelkedő, kiugró' Kin allo, óló (LC. 858. prominens); Ki allo wló (NC. 928. prominens) | Kin wló fogu (LC. 139. bronci); Kin wló fwgő [értsd: kinnülő fogú, függő fogú] (NC. 130. bronci) | Hozzu feiw, kin wló homlokú (LC. 194. cilones); ~ | Borzas, kin wló zemóldekŵ (LC. 980. silo); ~ | Baróti Szabó Dávid „ki-ülő” alakban használja e szót (A magyarság virágai, a Toldalék-részben.)

Kis 'parvus' Kis lab (LC. 768. pedusculus); ~ | Kis orrotska

(LC. 928. rostellum); ~. → Ez a manapság igen elterjedt jelző az LC.-ben és NC.-ben csak ritkán fordul elő, helyette viszont a kicsiny és a kiseded jelző gyakori. Lásd ezeket!

Kiseded 'parvus' Vékony, kiseded (LC. 389. exilis); ~ | Kiseded (LC. 668. modicus); ~ | Kitsin, kiseded (LC. 759. parvus); kiczin beßed [?] (NC. 818. parvus) | Kiseded (LC. 764. pauxillus); kevesded (NC 824. pauxillus) | Igen kiseded (LC. 785. perminutus); ~ | Kiseded, kutak (LC. 1105. vegrandis); ~. → E szó volt használatos leggyakrabban a mai kis szó helyett. Kiseded = 'cse-csemő' jelentésre nincs adat. Lásd még: kicsiny, kis.

Kitetsző bél 'colon, vastagbél' öreg, ki tetcző bél (LC. 396. exta); Öreg, ki tetcző (NC. 402. exta). → Az exta lat. szónak PPB. szerint a következő jelentése van: Beljő rébék, mint Biv, máj, tüdő. A „kitetsző bél” kifejezés abból a szemléletből nyerte valószínűleg eredetét, hogy a colon ascendens és descendens részei sovány-ság esetén kirajzolódhatnak, kitetszhetnek a hason.

Kívül való 'externus, külső' Kwuwl valo (LC. 397. exter); kívül való (NC. 403. exter) | Kwuwl valo (LC. 397. externus); kívül való (NC. 403. externus).

Küvül való alakban: LC. adatai fenn „küvül való”-nak olvasandók.

Kólíka hurka 'colon, vastagbél' Kolika hurkabeli (LC. 217. colicus); Kolica hurkabeli (NC. 208. colicus). → Jelzői összetétel, amely abból a felfogásból veszi eredetét, hogy a „kólíka-hurka” az a hurka (bél), melyben a „kólíka” jelentkezni szokott.

Kopasz 'calvus' Kopaz, gulacz, szór nékwl valo (LC. 307. depiles); kopaß Börnelkül valo (NC. 301. depiles). ~ NC. elhagyja a „gulács” megfelelést, mint számára ismerentlent.

Koponya 'cranium' Tekintve azt, hogy a mai koponya szónak korábbi jelentése 'edény, vízmerőedény' volt, e korban mindig feltüntették, hogy agykoponyáról, fejkoponyáról stb. van-e szó. Az „agykoponya” kifejezés használata mindamellett nem utal arra, hogy ezt teljesen a mai agykoponya 'cranium cerebrale' értelmében használták s hogy ettől pontosan el tudták különíteni csonttanilag a zsigerkoponyát, a 'cranium viscerales'-t. A koponya szó önálló használatára nincs adatunk, ezért az adatokat lásd az „agykoponya” és a „főkaponya” szócikkknél.

Koros 'senex, veter, veteranus' Nincs adat. Lásd: agg, idős, vén.
Köldök 'umbilicus' Köldök, közöpi (LC. 1134. umbilicus); köldökközepe (NC. 1227. umbilicus) | Köldökös (LC. 1134. umbilicatus); ~. → A lat. umbilicus szó 'köldök'-öt is jelent, de egy másik jelentése: 'valaminek közepe'. A két jelentést NC. tévesen összevonta.

Könyék 'cubitus, könyök' Könyék, kar (LC. 274. cubitus); könyök kar (NC. 267. cubitus).

Könyök alakban: NC. adata fenn „könyök”-nek olvasandó.

Körkörös 'circularis' Lásd: Keröngös.

Környék 'peripheria' Környek (LC. 783. periphēria); ~.

Környik alakban: Környik, korwlet (LC. 197. circumferentia); —. Lásd még: körület.

Köröm 'unguis' Kőröm (LC. 1136. unguis, 1137. ungula); Ember, korö [olv.: emberkőröm] (NC. 1228. ungula) | Kőrmét meg szedöm (LC. 401. exungulo); ~ | Kőrmötske (LC. 1137. unguiculus); ~.

Körömágy 'lectulus unguis' Nincs adat.

Körömgöker 'radix unguis' Kőröm gyöker mellett való eueswles (LC. 902. redivia); köröm giwker [olv.: *körömgöker*] alatt való evejedes (NC. 980. redivia).

Körület 'circumferentia, kerület' Környik, korwlet [olv.: körület] (LC. 197. circumferentia); —. → A körül szónak e korban gyakran „környül” felel meg, mégis „környület”-re nincs adat, csak „körület”-re.

Köz 'interstitium' Köz, husadás (LC. 187. chasma); Köz hűdas (NC. 178. chasma) | Köz (LC. 319. diastema, 549. intercapedo, 555. interstitium, intervallum, 995. spatium); ~ | Szömöldök közü (LC. 456. glabellus); ~ | Két tsono közü, (auagy) izek közü (LC. 552. internodium); ~ | Bw nagy es zelös közw (LC. 995. spatiosus); ~ | Váll köz (LC. 554. interscalpium); Val köz (NC. 583. interscalpium).

Középagy 'mesencephalon' Nincs adat. Lásd a magyarázatot az „agy” szócikknél.

Középső 'medius' Középső (LC. 646. medius, 647. medianus [ez utóbbi helyesírási hibával!]); ~.

Közfal 'paries medianus' Lásd: *válaszfal*.

Közhártya 'diaphragma, rekeszizom' Köz hártya, agyék hártya. (LC. 332. disseptum); —.

Kurta 'brevis, rövid' Rõuid, kurta (LC. 138. brevis); — | kurta, rõiud (LC. 280. curtus); Rovid Curta (NC. 274. curtus).

Különböztető természet 'sexus, nem' Kwlõmböztető, meg val-lazto természet (LC. 976. sexus); kwlõmböztető megh változtato termeßet (NC. 1064. sexus). Lásd még: faj¹.

Külsõ 'extra-, externus' Kwuwl, kwlsõ része felõl (LC. 399. extrorsum); ~. Lásd még: kívül való.

Külsõ 'extra-, externus' Kwuwl, kwlsõ része felõl (LC. 399. extrorsum); ~. Lásd még: kívül való.

Kürt 'tuba' Az adatok e szó anatómiai vonatkozású használatát: e korban nem bizonyítják.

L

Láb 'pes' Lab (LC. 767. pedes); ~ 'Kis lab (LC. 768. pedus-culus); ~ | Az ki labat ket fele hanyvan iar (LC. 1102. varicus); Az ki labat ket fele hanjva jar (NC. 1199. varicus) | Az labnak hideg meg veuese (LC. 786. pernio); Labnak hidegtõl meg veveje (NC. 848. pernio) | Negy labon iarok (LC. 883. quadrupedo); ~ | Lábás (LC. 768. pedatus); Megh karozt (NC. 829. pedatus) | Labotska. Tetw (LC. 767. pediculus); Labaczka, item tetw (NC. 827. pediculus) | Labotska (LC. 795. petiolus); Labuczka (NC. 859. petiolus) | Ki ficzamodot bonkos labu (LC. 952. scauri); —. → Esetleg hiba „botkos” ill. „bötkös lábú” helyett; vö.: bötök. | Lagy, gienge labu (LC. 670. mollipes); — | Gyors lábú (LC. 177. celeripes); ~ | Horgas lábú (LC. 280. curvipes); ~ | Horgas lábú, katsiba (LC. 613. loripes); ~ | Hozzu lábú (LC. 612. longipes); ~ | Ketske lábú (LC. 160. capripes); ~ | Két lábú (LC. 131. bipes); ~ | Kõnyw lábú (LC. 594. levipes); ~ | Lagy, gienge labu (LC. 670. mollipes); — | Talpas zeles [olv. széles] lábú (LC. 752. pansae); ~.

Lábikra 'sura' Lab ikra (LC. 1036. sura); ~.

Lágy¹ 'mollis, puha' Lágy (LC. 350. edurum); — | Lágy (LC. 360. emollidus); ~ | Gyenge, lágy, szilay (LC. 445. galbinus); Genge lagi (NC. 461. galbinus) | Lágy, erõtelen, tuhnya (LC. 546..

- instrenuus); Lagi tunja erőtelen (NC. 572. instrunuus) | Lagy, gienge (LC. 670. mollis); ~.
- Lágy² 'liquidus, folyékony, cseppfolyós' Folyó, lágy (LC. 425. fluidus); ~.
- Lágy³ 'relaxatus, kilazított' Lásd a fiziológiai részben.
- Lágy¹ 'fatigatus, fáradt' Lásd a fiziológiai részben.
- Lágy⁵ 'malacus, elpuhult; libidinosus, buja' Nem anatómiai vonatkozású.
- Lantorna** 'membrana, hártya' Lantorna, hártya (LC. 650. membrana); ~ | Lantornabol, hartyabol valo (LC. 650. membraneus); — | Lantornához, auag hartyához hasonlatos (LC. 650. membranaceus); ~ | Lantonatska [h. lantornatska], hartyatska (LC. 650. membranula); ~ | Bel lantorna (LC. 729. omentum); ~ | Giermek tarto lantorna, hartika [h. hartyika] (LC. 961. secundae); Giermek tarto lantorna hartia (NC. 1046. a két hasáb közé írva).
- Lapocka** 'scapula, lapocka, lapockacsont' Val lapoczka (LC. 951. scapulae); Val lapoczka (NC. 1035. scapulae). → Az adatok alapján arra gondolunk, hogy e korban eléggé elterjedt lehetett a „vállapocka” kifejezés, mivel a fenti adatokat, noha két külön szóba írva találjuk őket, semmiesetre sem lehet két jelentésnek (váll, lapocka) felfogni. Az NySz. is utal néhány adatra, amely a „vállapocka” önálló szóként való megléte mellett szól („Az hátnac ... váll-lapotszkái vannac, utánna tompori”: Comenius: Janua. Kolozsvár, 1673. 49. 1.), de ugyanakkor utal olyan adatokra is, melyek a „lapocka” szó meglétét bizonyítják már e korban.
- Légcső 'trachea' Lásd a következő szócikkben.
- Lelegetvevő gége** 'trachea, légcső' Lelőket veuő gege (LC. 1076. trachea); Leleget vevő regelo [ip [?]] (NC. 1171. trachea) | Az minaz leleget ki megyen (LC. 999. spiramentum); Az kin az leleket kimegien (NC. 1090. spiramentum, spiramen).
- Lelkes állat** 'animal intelligens, gondolkodó képességgel rendelkező élőlény' Lelkös állat (LC. 71. animabilis); —. → Az ember = lelkes állat — ahogy e korban mondták, — ezzel szemben az állat = lelketlen, oktalan állat.
- Lelketlen állat** 'animal brutum, gondolkodó képességgel nem rendelkező élőlény' Lelketlen állat (LC. 381. exanimalis); ~.

Lép 'lien, splen' Lép (LC. 602. lien, 999. splen); ~ | dagadot lépű (LC. 602. lienosus, lienicus); ~ | Dagadot lepw (LC. 999. spleneticus); ~.

Lik 'foramen' Lásd: Lyuk.

Likacsos 'foraminosus' Lásd: lyukasos.

Likas 'foraminosus' Lásd: lyuk.

Lila 'violaceus' Lásd: viola színű.

Lyuk 'foramen' Lyuk (auagy) lik (LC. 431. foramen); **Liuk** (NC. 444. foramen) | Lyuk, lyukasztás (LC. 431. foratus); ~ | **Lyukas** (LC. 431. foraminosus); — | **Wreges, likas** . . . (LC. 678. multicavatus); **Ureges liukas** [olv.: lyukas] (NC. 719. multicavatus, multicavus) | **Likas, feneketlen** (LC. 793. pertusus); **Liukas** [olv.: lyukas], feneketlen (NC. 856. pertusus) | **Lyukasos, sok lyuku** (LC. 678. multiforis); ~.

Lik alakban: **Lyuk** (auagy) lik (LC. 431. foramen); **Liuk** (NC. 444. foramen) | **Likas, hézagos, barlangós** (LC. 176. cavernosus); — | **Wreges, likas** . . . (LC. 678. multicavatus); **Ureges liukas** (NC. 719. multicavatus, multicavus) | **Likas, feneketlen** (LC. 793. pertusus); **Liukas** [olv.: lyukas], feneketlen (NC. 856. pertusus) | **Negy aytoiu, auagy liku** (LC. 882. quadriforis); **Negi ajtoju** (NC. 959. quadriforis). Lásd még: üreg.

Lyukasos 'foraminosus, likacsos' **Lyukasos, sok lyuku** (LC. 678. multiforis); ~. → A likacsosság, mint anyagszerkezeti meghatározás még nem volt ismert e korban, így a porosis, poroesus szavakat és megfelelőiket hiába keressük az LC.-ben ill. az NC.-ben. A porus szó viszont az NC.-ben már megtalálható részletes anatómiai és orvosi magyarázat kíséretében, de magyar szómegfelelés hiányzik mellőle. A „lyukasos” szó 'himlőhelyes' értelmű, patológiai vonatkozású előfordulási adatát lásd a patológiai részben.

M

Mag¹ 'foetus, embryo, magzat' Fogantatott forma nekwl valo mag (LC. 359. embryo); ~ | **Magzat**, az mi mastol zwtetik mag (LC. 427. foetus); **Magzat** az ki mastul Buletik (NC. 440. foetus) | Az mi szwlt (auagy) ellót. **Magtalan** (LC. 351. effoetus); ~.

Mag² 'semen, sperma' Mag (LC. 964. semen, seminium); ~ | Magos (LC. 964. seminarius); ~ | Meg magzom (LC. 964. semento); ~. → A rendelkezésre álló adatokból nem derül ki egyértelműen, hogy ilyen értelemben használták-e a „mag” szót e korban, ámde az NySz. számos adata és példamondata tanúskodik az ilyen értelmű használat mellett.

Magzat¹ 'foetus' Méhben fogantatott magzat (LC. 233. conceptus); Méhben fogantatott (NC. 225. conceptus) | Magszat, az mi mastol zűwletik mag (LC. 427. foetus); Magzat az ki maűtul űwletik (NC. 440. foetus) | *Magszat* alakban: Magszat, az mi mastol zűwletik mag (LC. 427. foetus).

Magzat² 'proles, suboles, ivadék, sarjadék, utód' Magzat, fiak (LC. 599. liberi); Magzatok, fiak (NC. 628. liberi) | Magzat (LC. 857. proles); ~ | Magzat (LC. 986. soboles); ~ | Zűwlettetôt, fiu magzat (LC. 856. prognatus); szűwletet fiu magzat (NC. 925. prognatus) | Fiu, magzat (LC. 419. filius); Fiu magzat (NC. 429. filius) | leány magzat (LC. 419. filia); Leanj magzat (NC. 429. filia). → Hogy LC. szerint létezett-e „fiúmagzat” szó, így, összetett szóként, nem tudható, mivel LC. mindenütt vesszôt tesz a fiú és a magzat szavak közé. A „leánymagzat” összetétel létezése már valószínűbb, mivel itt nincs vessző a két tag között. NC. a vesszőket mindenütt elhagyja, nála tehát ezen összetételek megléte valószínűbb. Sajnos, sem LC. és NC. nem írja egybe a feltételezett összetétel tagjait.

Máj 'hepar' Máj (LC. 476. hepar, 501. iecur); ~ | Máj faiok (LC. 476. hepatici); ~ | Mayhoz valo (LC. 476. hepatrius); ~ | Májatska (LC. 501. iecusculum); Májoczka (NC. 520. iecusculum). → E korban már teljesen elterjedt máj szónak, századokkal korábban, de néha még e korban is „joh” felelt meg. Vö.: NySz. I, 583. A joh szó egyéb jelentéseit lásd a „joh” szócikkekben.

Makk 'glans' Mak (LC. 457. glans); ~ | Mak fermô [h. termô] (LC. 457. glandifer); ~ | Makkos, ikrás (LC. 457. glandulosus, glandarius); Makkos (NC. 474. glandarius). → E szónak átvitt értelmű, 'csomó, csomócska' jelentésű anatómiai vonatkozású használata már e korban feltételezhető, hiszen nem sokkal később, Apáczainál a makkocska szónak már határozottan anatómiai vo-

natkozású 'glandula, mirigy' jelentésű használata van. 'A penis makkszerű vége' jelentésre nincs adat. Lásd még a „csecsmak-kocská” kifejezést a „csöcsbimbó” szócikkben.

Megfeszített 'tensus, feszített' Vö.: feszítettett.

Megválasztó természet 'sexus, nem' Kwlömbezettő, meg val-lazto természet (LC. 976. sexus); kwlömböztető megh változtato termeBet [?] (NC. 1064. sexus). → NC. feltehetőleg félreértette LC. adatát.

Megvont ínú 'spasticus, görcsös' Lásd a fiziológiai részben, vala-mint az „ín” szócikkben.

Méh 'uterus, anyaméh' Méhben fogantatot magzat (LC. 233. conceptus); Mehben fogantatot (NC. 225. conceptus) | Mehben valo fogadás (LC. 233. conceptio); — | Meg fogom. Méhemben fogadok (LC. 232. concipio); ~. → Vö. még: tömlő. Az anyaméh-hel kapcsolatos számos anatómiai fogalomra, mint méhbelhártya, méhgyűrű, méhnyak stb. semmi adat sincs. Lásd még: has?

Mell¹ 'pectus' Mély [h. mely] ekessége (LC. 317. dextrale); Melj eke]segh (NC. 312. dextrale) | Mely (LC. 766. pectus); Melj (NC. 827. pectus) | Melyre valo (LC. 766. pectoralis); Meljre valo (NC. 827. pectoralis) | Harom melliw (LC. 1087. tripectorus); Harom melljw (NC. 1183. tripectorus) | Nagy melliw, melyes (LC. 766. pectorosus); Nagi melljw (NC. 827. pecto-rosus) | Meg koppasztatot, meg mellyesztőt, meg meztelenítettőt (LC. 307. depilatus); — | Mely be kötő ruha, giolts (LC. 1011. strophium); Melj be kötő ruha, giolcz (NC. 1105. strophium). → A mai *mell* alakot sem LC.-nél, sem NC.-nél nem találjuk! Vö. még: kebel.

Mell² 'thorax, mellkas' Mely (LC. 1066. thorax); Melj, alias meljvas (NC. 1163. thorax). → A mai „mellkas” szónak e korban még semmi nyoma!

Mell³ 'regio bronchialis' Ki pököm, mellyemből ki vetöm (LC. 392. expectorio); ki pököm az melliékből k[i] wBöm (NC. 397. expectorio). → E jelentés még ma is számos kifejezésben megvan, így pl. a mellre szív, melléből köhög stb. kifejezésekben.

Meredek¹ 'curvatus, flexus, görbült, hajlott' Meg haylot mere-dök (LC. 13. accline); meg hajlot meredek (NC. 14. accline) | Meredök (LC. 14. acclivis); meredek (NC. 14. acclivis) | Mind

két felé meredők, Homoru (LC. 63. amphicyrthos); mind ket fel meredek (NC. 59. amphicyrthos) | Meg haylot, meredők (LC. 291. declivis); Meg hajlot meredek (NC. 284. declivis) | Alá hajlot, meredők (LC. 315. devexus); Ala hajlot meredek (NC. 310. | devexus) | Meg haylotság, meredökség (LC. 291. declivitas); — Alá hajlot meredökség (LC. 315. devexitas); Ala hajlot (NC. 310. devexitas).

*Mered*¹ alakban: Lásd fenn LC. minden egyes adatát. Vö. még: hajlott, hajtott, horgas¹, kebel², sőt görbe, görbedt, görbült.

*Meredek*² 'verticaliter ascendens vel descendens, függőlegesen emelkedő vagy ereszkedő' → E jelentésnek nincs anatómiai vonatkozása.

Merev 'rigidus' Meg fagiok, mereuedem (LC. 715. obrigeo); Megh fagiok, meredek (NC. 766. obrigeo). → Mint látható, a merev szónak csak igei származékára van adat.

Merigy, merigye 'glandula' Lásd: mirigy.

Mértékletlen nagy 'vastus, enormis' Lásd: nagy.

Metszőfog 'dens incisiva' Lásd: élesfog.

*Mirigy*¹ 'glandula' E szó mai, anatómiai vonatkozású használatára nincs adat.

*Mirigy*² 'abscessus, kelés, tályog' Lásd a patológiai részben.

Moh 'pilus, szőr, villus, finom szőr, bolyh' Moh, pih (LC. 581. lanugo); Moh, pelj (NC. 611. lanugo) | Moh gyapiu plih [h. pih] (LC. 1124. villus); moh giapju pelj (NC. 1223. villus) | Mohos, pihes (LC. 581. languginosus); ~ | Pihes gyapias mohos (LC. 1124. villosus); — | Zómeröm test mellet valo mohozas (LC. 871. pubes); Szemerē tejt mellet valo mohozas, bőr, fon (NC. 942. pubes) | Ki mohozom (LC. 871. pubeo); ki mohozom fonozom (NC. 942. pubeo) | Zakallom mohozik (LC. 871. pubesco); Szakallā mohozik (NC. 942. pubesco) | Ki mohozo wdō if visag [h. ifiusag] (LC. 871. pubertas); ki mohozo idō iffiu jagh (NC. 942. pubertas) | Ki mohozot iffiu (LC. 1117. vesticeps); ~. Lásd még: fon, szőr.

Mony 'testis, here, scrotum, herezacskó' Mony tōki, ket monya golyobissa (LC. 213. coleus); ~ | Monia tōkj [olv. monya tōki] (LC. 957. scrotum); monja tōki (NC. 1042. scrotum) | Mony, fark (LC. 1112. veretrum); ~ Mony (LC. 1113. verpa); ~ | Mony

tők (LC. 268. cremasteres, nervi in quibus testes dependent); ~ | Monyatska (LC. 1059. testiculus); Monj goliobijsa (NC. 1158. testiculus). Lásd még: fark, here, szeméremtest.

Mozgató 'motorius' Mozgato (LC. 676. motor); —.

Mozgó 'mobilis' Mozgo, alhatatlan (LC. 676. mobilis); ~.

N

Nagy 'magnus' Mertekletlernagy [h. mertekletlen nagy] (LC. 364. enormis); ~ | öreg, nagy (LC. 462. grandis); ~ | Fölötte igón nagy, mertekhetetlen, véghetetlen (LC. 507. immensissimus); Vegetlë [olv. végetlen] merhetetlen felette nagi (NC. 527. immensus) | Nagy (LC. 535. ingens, 629. magnus); ~ | Igen nagy fölötteb valo (LC. 699. nimius); ~ | Igen vagy [h. igen nagy] (LC. 781. pergrandis); ~ | Igen nagy (LC. 784. permagnus, 833. praegrans); ~ | Nagy, getendani [h. gerendányi] (LC. 1076. trabalis); Nagi Gerendaju [NC. 1171. trabalis] | öreg, zomok, igen nagy (LC. 1103. vastus); Igen Nagi Öregh (NC. 1200. vastus) | Nagyotska, öregetske (LC. 462. grandiusculus); ~ | Nagiotska (LC. 1016. subgrandis); ~ | öregseg, nagyság (LC. 462. granditas); — | öregseg, nagyság, szomokság (LC. 1103. vastitas); Pußtafagh (NC. 1200. vastitas) | Ayakas, nagy ayaku (LC. 188. chilones); ~ | Nagy feiw (LC. 163. capitosus); — | Bw nagy es zelös közw [olv. bú, nagy és széles között] (LC. 995. spatiosus); Bw es nagi Beles kezw (NC. 1085. spatiosus) → NC. adata valószínűleg félreértés, vagy íráshiba! | Nagy melliw, melyes (LC. 766. pectorosus); Nagi melljw (NC. 827. pectorosus) | Nagy orru, orros (LC. 689. nasatus); — | Nagy sómöldökü [olv. nagy szömöldökü] (LC. 133. blepharo)] —. → E szóéhoz hasonló értelemben és nem sokkal ritkábban használták e korban az „öreg” szót is. Lásd ott.

Nagyujj 'hallux, öregujj, lábnagyujj' Lásd: ujj.

Nedv 'liquor' Nincs adat.

Nedvesség 'humor, nedv, folyadék, testnedv' Sár, tagokban folyó neduesség (LC. 130. bilis); Sar tagokbã valo nedvejsseg (NC. 121. bilis) | Neduesseg (LC. 491. humor); ~ | Belől valo nedeies-

ség [h. nedvesség] (LC. 584. latex); ~ | Neduesség, lév (LC. 607. liquor); ~ | Nehez red nőseg nihez kednet tsinaló neduesseg [olv. nehéz kedvűség, nehéz kedvet csináló nedvesség] (LC. 648. melancholia); Nehez kevé[s]egh (NC. 684. melancholia) | Neduesseg (LC. 627. mador); ~ | Főből le folio neduesseg natha (LC. 923. rheuma); ~ | Leu, neduesseg (LC. 1025. succus); ~ | Az kiben az tagokban folyo neduességök bűuek [olv. az kiben a tagokban folyó nedvességek bővek] (LC. 130. biliosus); Az kibē az tagokbā folio nedve[s]egek bevek [olv. az kiban az tagokban folyó nedvességek bevek] (NC. 122. biliosus) | Sikér, ragado neduesség (LC. 591. lentor); ~ | Sos neduesseg (LC. 681. muria); ~ . → A testnedvekre utaló kifejezések gazdagsága arra vall, hogy e korban Hipokratész tanítása és az ókori orvostudománynak a szervezet nedveire vonatkozó tanítása még eleven ismeretként élt a szótárírók tudatában.

Nedvesség nélkül való 'siccus' Neduességnélkül való, száraz (LC. 399. exuccus); nedve[s]eg nélkül való (NC. 405. exuccus).

Nem¹ 'sexus' Eszót ilyen 'sexus, ivar, nem' értelemben nem használták, valamint nem használták e szó melléknévi származékát a nemi hovatartozás megjelölésére 'hímnemű, nőnemű' értelemben sem. Azonban az ilyen értelmű felhasználás, szórványosan, mégis előfordulhatott, erre vall a NySz. egy adata: „A firfiui nemet böchüld husz siclusra: masculus dabit viginti siclos” [Heltai: Bibl. I. MMm₃ levél].

Nem² 'generatio, nemzedék' Nem, nemzetség (LC. 450. genus); Neem, nemzet[s]egh (NC. 467. genus) | Nem, nemnok zabadsága, miuolta (LC. 689. natales); Nemnek Babad[j]aga (NC. 733. natales) | Nem, nemzetseg (LC. 856. progenies); ~ | Nemsetseg, nem (LC. 860. propago); Homlitani valo veßő alias nemzet[s]egh (NC. 930. propago) | Egy nemből való, azon faybel [h. faybol] való (LC. 240. congener); ~ | Egy nemből valok, egy neurok [h. neműek] (LC. 452. gentiles); Egi nemből valok (NC. 468. gentiles) | Nemhez való (LC. 552. gentilitius); — | Nem setseg, nemnek rendi (LC. 864. prosapia); ~ | Nem, nemnok [h. nemnök] zabadsága, miuolta (LC. 689. natales); Nemnek Babad[j]aga (NC. 733. natales) | Egy nemből valok, egy neurok [h. neműek] (LC. 452. gentiles); Egi nemből valok (NC. 468. gentiles).

Nemi szervek 'partes genitales' Lásd: fark, férfi szeméremtest, mony, szemérem test.

Nemzésre való tag 'pars genitalis' Nemzésre zvlósre [!] való tag (LC. 455. genitale); Nemzésre Bűlete[re való tag (NC. 472. genitale).

Nő 'femina' E szó ilyen értelmű önálló használatára nincs adat. Vö.: asszonyállat, asszonyember, nöstény.

Nöstény 'femina, nő' Asszony állat, nöstény (LC. 427. foemina); Aßoniallat, Noßten [olv. nöstén] (NC. 439. foemina). → Az NySz. további adatai is bizonyítják, hogy e korban a nöstény szó emberre is vonatkozott. Vö.: asszonyállat, asszonyember.

Ny

Nyak 'collum' Nyak (LC. 184. cervix, 216. collum); ~ | Feiét veszőm, (itē) nyakából ki vetöm (LC. 291. decollo); ~ | Az ki meren [ti. mereven] tartia az nyakat (LC. 718. obstipus); Az kik meren tartiak az njakokat (NC. 769. obstipi) | A „nyakas” melléknevi származékra nincs adat. | Nyakatska (LC. 184. cervicula); ~ | Koificzorodo [h. kificzorodo] nyaku (LC. 733. opisthotonicus); —. Lásd még a következő szócikket.

Nyakszirt 'occiput, nyakszirt, tarkó' Nyak zirt [olv. nyak szirt] (LC. 721. occiput) | Njakßirt (NC. 773. occiput).

Nyál 'saliva' Nyal (LC. 940. salivum); ~ | Nya[l] taytek (LC. 1001. spuma); ~ | Nyalat gyöytk (LC. salivo); ~ | Nyalhoz való (LC. 940. salivarius); ~ | Pök nyal (LC. 1001. sputum); ~.

Nyálka 'mucus' Nincs adat.

Nyeldök 'pars oralis pharyngis, torok' Nyeldök. Wrge (LC. 466. gurgulio); —. → Finaly szerint „gurgulio” jelentései: 1. 'légcső', állapotokról szólva; 2. 'torok', embernél. PPB1. hasonló módon értelmezi. Vö.: torok, gége, lélekzet vevő gége.

Nyeldeklő 'uvula, csap, nyelvcsap, nyúlvány' Nyeldeklő, nyelv tsap (LC. 367. epiglossis); Nielv czap (NC. 369. epiglossis) | Nyeldeklő, nielv tsap (LC. 459. glottis); Nieldekő [olv. nyeldekő] Nielv czap (NC. 476. glottis). → Látható, hogy a nyeldeklő mindenütt a nyelvcsap szinonimájaként jelentkezik, ez utóbbi vi-

szont határozottan a mai orvosi lat. uvula jelentésében szerepelt a XVI. században. CzF. szerint viszont a nyeldekő a nyelvcsap-uvula utáni része a nyelőcsőnek: „A belső szájnak hátulsó részén az ételyelő cső.” [CzF. IV, 899.] Hogy a nyeldekő LC.-nél és NC.-nél is ilyen értelemben szerepelt volna, semmi sem bizonyítja, sőt az adatok ez ellen szólnak. Viszont a nyeldők szó valóban ilyen értelemben szerepelt. Vö. ott.

Nyelv 'lingua' Nyelv (LC. 605. lingua); ~ | Nyelvét ki vonzom, ki metczöm (LC. 356. elinguo); Nielvet ki vonzom (NC. 356. elinguo) | Nyelues (LC. 605. lingulatus); ~ | Nyeluetlen (LC. 356. elinguatus); ~ | A „nyelvű” származék anatómiai vonatkozására nincs adat. | Nyeluettske (LC. 605. lingua); ~.

Nyelvcsap 'uvula, csap, nyelvcsap, nyúlvány' Nyeldekő, nielw tsap (LC. 367. epiglossis); Nielw czap (NC. 369. epiglossis) | Nyeldekő, nielw tsap (LC. 459. glottis); Nieldekő [olv. nyeldekő] Nielw czap (NC. 476. glottis). → Látható, hogy a lat. uvula szót hiába keressük LC. és NC. adatai mellett, mégis a glottis, ill. az epiglossis alatt felsorolt adatok az uvula-ra vonatkoznak, hiszen elképzelhetetlen, hogy azt, amit ma "hangrés"-nek nevezünk, a XVI. században „nyelvcsap”-nak nevezték volna. Ezt a feltevé-sünket alátámasztják az NySz. adatai is, pl.: „A torok gyék a nyelv csapat szorongatván, hogy a nyeldekőt meg ne fojtsa, a torkodat vízzel meg-rotyogtassad” (Comenius: Jan. 85). A XVI. századi „nyelvcsap” tehát a mai 'uvula, csap, nyelvcsap, nyúlvány' jelentéseknek tökéletesen megfelel, csak hogy a XVI. századi lat. glottis nem felel meg a mai orvosi lat. glottis-nak, hanem a mai orvosi lat. uvula-nak.

Nyelvgyökér 'radix linguae, nyelvgyök' Nyelu gyöker (LC. 68. ancyloglossum); ~.

Nyújtott 'extensus' Anatómiai vonatkozására nincs adat, vö.: feszített, kifeszült, vonatott.

O

Oktalan állat 'animal, állat' Lásd: Állat⁵.

Oldal 'latus, pars lateralis' Oldal (LC. 586. latus); ~ | Oldala fayo (LC. 814. pleuriticus); Oldalfajo (NC. 878. pleuriticus, a

margóra írva) | Oldaltotska [h. oldalotska] (LC. 586. latusculum); ~ | Oldal tsont (LC. 265. costae); ~ | Oldas fayas [h. Oldal fayas] (LC. 814. pleuritis); Oldalfajas (NC. 878. pleuritis, a margóra írva) | Beyö [h. Belső] odal tagok (LC. 831. praecordia); Ez [értsd inkább: Az] első oldal tagok (NC. 897. praecordia). → A baloldal, jobboldal megjelölésére nincs adat, ellenben a mell tájékának az NC.-ben „első oldal”, LC.-ben viszont „belső oldal” felel meg. Az adatok között szereplő „belső oldal tagok”, ill. „első oldal tagok” kifejezéseket mindazonáltal nem szabad összefüggésbe hozni a végtagok szavunkkal, e korban a tag [lásd e szócikket!] az organon, szerv’ jelentéssel is bírt. Így „belső oldal tagok”, ill. „első oldal tagok” értelme „melltájéki szervek”, úgymint a szív, tüdő stb. Az „első oldal” ill. „belső oldal” analógiájára a hát téjékának külső oldal, ill. hátsó oldal felelhetett volna meg. Ezekre a megfelelésre nincs adat. Az NC-ben található „első oldal” valóságos meglétét támogatja az a tény is, hogy az arc szót így határoták meg: „az főnek első része” [vö. az orca szócikket], tehát a fejnél is, csakúgy mint a törzsnél, megkülönböztettek első részt, hátsó részt. A XIV. századi 'oldal' fogalom — úgy látszik — eltért tehát a maitól; ha valakinek seb volt a mellén, ill. a hátán, e korban joggal mondhatta: „sebes a belső oldalam”, ill. „sebes a hátsó oldalam”.

Oldalaslag való 'lateralis, oldalsó' Oldalaslag valo ... (LC. 586. laterenses); —.

Oldalcsont 'costa, borda' Lásd az „oldal” szócikkből!

Óndó 'sperma' Ondo (LC. 130. bilis); — | Ondo folyás (LC. 460 gonorrhoea); —. → Az első adatban szereplő lat. bilis szót, nem szabad összetéveszteni a bilis 'epe' jelentésű szóval. Ez egy egészen más szó, többnyire ilyen alakban: billis. Finaly ennek a következő jelentését adja: „Sic appellatur apud Afros semen humanum humi profusum”. Tehát a fent közölt szóadat valóban a 'sperma' jelentésre vonatkozik.

Orca 'facies, arc' Orcza, ábrázat (LC. 403. facies); ~ | Orcza (LC. 631. mala); ~ | Borcza [h. orcza], as főnek első reze [olv. az főnek első része] (LC. 982. sinciput); Orcza az főnek aljo reze (NC. 1070. sinciput) | Tekintet orcza (LC. 1148. vultus); ~ | Orczan valo bobortsózás (LC. 561. ionthi) —; ~ | Hanyat

homlok nízõ, föld fele orezul [h. orczul] haylot (LC. 183. cernuus); Haniat homlok nezo, föld fele arczul hajlot (NC. 173. cernuus) | Al orcza (LC. 583. larva); Allorcza balyvanj (NC. 613. larvalis) | Al orcza, halouány (LC. 583. larvalis); vö. az elõbbi adatot | Al orczás, iatékos, alakos (LC. 485. histriones); Allorczas Jatekos alakos (LC. 503. histriones) | Al orczas (LC. 791. personalis); Alorczas (NC. 853. personatus) | Orcza verõsítõ kendõzõ, festek, barzony zinw festek (LC. 877. purpurissum); Orcza vere-sítõ, kendezõ festek, barsonj fejtek (NC. 950. purpurissum). → Az orcza szó alanyesetben és ragozott alakjaiban is elõfordul, viszont e szó alakváltozata, az *arc* csak ragozott alakokban jelentkezik e korban. Vö. az „arc” szócikket.

Orr 'nasus' Orr (LC. 689. nasus); ~ | Az minek orra vagion (LC. 928. rostratus); ~ | Orra faio (LC. 819. polyposus); — | As [!] orranak meg dagaladasa (LC. 819. polypus); Az orrbanvalo Süly (NC. 884. polypus) | Orrat el metczõm, meg orrotlanitom (LC. 305. denaso); Orrat el meczem (NC. 299. denaso) | Orromat ki fuuom, ki sziuom, (item) hammat [h. hamvát] le veszõm (LC. 361. emungo); Orromat kifuvom (NC. 363. emungo) | Az orrommal fuuok (LC. 428. follico); Az orromat fuuom (NC. 441. follico) | Orrommal meg vayon (LC. 928. rostro); orrommal megh vajom (NC. 1010. rostro) | Nagy orru, orros (LC. 689. nasatus); — | Orrat el metczõm ,meg orrotlanitom (LC. 305. denaso); Orrat el meczem (NC. 299. denaso) | Kis orrotska (LC. 928. rostellum); ~ | Fel horgatt orru (LC. 917. resimus); — | Horgas orru (LC. 466. grypus); ~ | Nagy orru, orros (LC. 689. nasatus); — | Sima orru (LC. 982. simus); Tompa orru (NC. 1070. simus).

Or alakban: Orrommal meg vayom (LC. 928. rostro); orrommal megh vajom (NC. 1010. rostro) → Bizonyára íráshiba, hiszen NC. egyébként mindenütt „orr”-t ír.

Orrlyuk 'nares, az orr nyílása' Or lyuk (LC. 688. nares); Orliuk (NC. 732. nares). → Meglepõ, hogy e szónál mind LC., mind pedig NC. „orlyuk” alakot használ!

Orrnyílás Lásd az elõbbi szócikket.

Ovális 'ovalis, tojásdad' Lásd: hosszúgömbölyű.

Ö

Öreg¹ 'magnus, nagy' öreg, nagy (LC. 462. grandis); Eöreg
nagi (NC. 479. grandis) | öreg, zomok, igen nagy (LC. 1103.
vastus); Igen nagi Öreg (NC. 1200 vastus) | Nagyotska, öre-
getske (LC. 462. grandiusculus); ~ | öregség, nagyság (LC. 462.
granditas); — | → Az „öreg” a.m. 'magnus' szónál valamivel
gyakrabban fordul elő ugyanilyen értelemben a „nagy” szó. Lásd
ott.

Öreg² 'annosus, vetus, idős, koros, vén' E jelentésre adatot nem
találtunk!

Öregbedés 'accretio, növekedés, gyarapodás' Lásd a fiziológiai
részben.

Öregbél 'colon, vastagbél' öreg, ki tecző bél (LC. 396. exta);
Öreg, ki tecző (NC. 402. exta). → NC. úgy látszik nem értette a
szót, mert annak legfontosabb részét elhagyta. Az „öregbél” ki-
fejezést ugyanakkor az állatok belének megnevezésénél is használ-
ták, erre vall az omasum lat. szó melletti adat, márpedig e szót
többnyire az állatok belével kapcsolatosan használták. Vö.: örek
[h. öreg] bel (LC. 729. omasum); Öreg bell (NC. 782. omasum).
Vö. még: bél, öreghurka.

Öregbülés 'accretio, növekedés, gyarapodás' Lásd a fiziológiai
részben.

Öregedő 'iam grandior natu, aetate iam adfectus' Nincs adat, de
vö. az „agg” szócikk „félíg meg aggott” adatát.

Öreghurka 'colon, vastagbél' öreg hurka azkiben a kólika kez-
detik (LC. 217. colon); Eöreg hurka az kiben kolika kezdetik (NC.
208. colon). Vö. még: bél, öregbél.

Örlőfog 'dens molaris' Nincs adat, lásd: zápfog.

Ösz 'canus' ösz vén (LC. 159. canus); ~ | ösz waxe (LC. 518.
incanus); oß [értsd: ósz] (NC. 536. incanus) | Meg öszwlök (LC.
160. caneo, canesco, 518. incanescio); ~ | ösz hay (LC. 160. cani);

Ösztövér 'gracilis, karcsú, vékony, sovány' Vékony, ösztouér
keskeny (LC. 460. gracilis); ~ | ösztouér (LC. 625. macer); ~ |
ösztüer apat zárat [olv.: ösztövér, apadt, száradt] (LC. 639.
marcidus); Ößtöverjegh Barazsagh elabas (NC. 674. marcidus) |

Igen öztóuer (LC. 784. permacer); ~ | örtóuererek [h. ösztóuererek] keskeniek (LC. 672. monogrammi, homines macri . . .); ~ | El öztóuerödöm, el zaradok (LC. 639. marceo); Meg ößtöveredē Baradok (NC. 674. marceo) | El apadok, öztóuerödöm, zaradok (LC. 639. marcesco); ~ | El ösztóuérodóm (LC. 625. maceo); Meg ößtöveredem (NC. 658. maceo) | Ismet el öztóueredem (LC. 909. remacresco); — | Meg ostouerercdet [h. Meg ösztóueredet] (LC. 625. macilentus); ~ | El hiruankozot, meg öztóueredet (LC. 1010. strigosus); Elhitvanodot ößtöveredet (NC. 1104. strigosus) | Meg keskenyedöm öztóueredöm [h. öztóuéredöm], vékonyodóm (LC. 460. gracilesco); ~ | Meg ösztóuéródóm (LC. 625. maceo, macro); ~, de macro NC.-nél: Meg ößtöveritem | ösztóuerötske (LC. 625. macellus) ößtövereczke (NC. 658. macellus) | Keskenység, ösztóuerseg, vékonyság (LC. 460. gracilitas); keskenj|jegh ößtöver|jegh (NC. 477. gracilitas) | osztonerség [h. ösztóvérség] (LC. 625. macies, macritudo); ~ | öztóuerseg, zarasság el apadas, el aszás (LC. 639. marcor); Ößtöver|jegh Baraz|jagh el abas (NC. 674. marcor). → Meglepő e szó származékainak gazdagsága. Vö. még ugyanezt a szót a fiziológiai és patológiai részekben.

P

Pecsenye 'caro' Lásd a seggpecsenye összetételben.

Pecsi bőre 'praeputium, fityma' Petsi bőre, körniwl meteletlenség (LC. 838. praeputium); Peczi büre (NC. 905. praeputium).

Pehely 'pilus tenuis' Lásd a következő szócikkben.

Pih 'pilus tenuis, villus, finom szőr, bolyh' Pih (LC. 424. floccus); Pölj (NC. 436. floccus) | Moh, pih (LC. 581. lanugo); Moh, pelj (NC. 611. lanugo) | Moh gyapiu plih [h. pih] (LC. 1124. villus); moh giapju pelj (NC. 1223. villus) | Mohos, pihes (LC. 581. lanuginosus); ~ | Pihes gyapias mohos (LC. 1124. villosus); — | Meg pihesedöm (LC. 447. gallulo); Megh pihöfödöm (NC. 462. gallulo) | Kopasz mezitelen, pihetlen (LC. 512. implumis); Kopas mezitelē pölhötlē (NC. 533. implumis) | Pihetske (LC. 424. flocculus); Poljhöföczke (NC. 436. flocculus).

Pely alakban: Moh, pelj (NC. 611. lanugo) | moh giapju pelj (NC. 1223. villus).

Pöly alakban: Pölj (NC. 436. floccus) | Kopas mezitelē pöhlötlē (NC. 533. implumis) | Poljhö[öczke (NC. 436. flocculus).

Plih alakban: Moh gyapiu plih (LC. 1124. villus) → Valószínűleg íráshiba.

→ A „lanugo” szó ’magzatpihe’ jelentésére, valamint a „flocculus” ’kis pehely, a kisagy alsó felszínén legelöl elhelyezkedő kis lebeny’ jelentésére az adatokból nem következtethetünk, valószínű azonban, hogy e jelentések e korban még nem voltak meg.

Piros ’ruber’ Veres, piros (LC. 121. balius color); ~ | Veres, piros vértse-szinű (LC. 122. balius color); ~ | Veres vagiok, piros vagiok (LC. 929. rubeo); ~ | Veress, piross [!] (LC. 929. rubeus); veres piros (NC. 1011. rubeus) | Piros színő, bárson színw (LC. 133. blatteus); ~ | Piross zinű (LC. 1020. subrutilus); – |

Piross alakban: Nem alakváltozat a fenti két adat, pusztán helyesírási változat, vagy íráshiba.

Pofa ’bucca’ Pofa, száj (LC. 141. bucca); ~ | Pofa (LC. 459. gnathos); Pofa. Poffa (NC. 476. gnathos) | Pofátska, szayatska (LC. 141. buccula); Pofaczka Bajoczka (NC. 131. buccula).

Poffa alakban: Pofa (LC. 459. gnathos); Pofa. Poffa (NC. 476. gnathos). Lásd még: száj.

Porcogó ’cartilago, porc’ Porczogo (LC. 168. cartilago); ~ | Porczogó (LC. 190. chondros); – | Porczogós (LC. 168. cartilagineus, cartilaginosis); ~.

Pórus ’porus, nyílás, út, lyukacska’ → E szó orvosi vonatkozásait megtaláljuk mind az LC., mind pedig az NC. latin szövegében, e vonatkozások magyar fordítását azonban egyik szótár sem adja. Az illető szöveg modern magyar fordítása a következő: „Pórus — Az orvosok így nevezik a csontok és porcok törése által megkeményedő durva bőrt. Mivel a csontok és a porc, minthogy magvas részek [partes spermatices], ha egyszer eltörtek, többé nem nőnek újjá. A bőr viszont, az élelemnek bizonyos nyálkásabb részéből lesz, amellyel mintegy összeragasztatik. Erről ír: Gal. 6. Therap. [itt egy nem orvosi vonatkozású jelentés kimarad!] . . . Az ízületekben pedig pórusnak mondják a daganatokat, amelyek a bőséges földi nedvességből odahalmazódva ott összegyűlnek, melyek nem ritkán bizonyos gyógyszerekkel való élés következtében gyűlnek ott össze, tudniillik olyanok [gyógyszerek] hatására, melyek inkább

szétfeszítő és kiszárító erejűek, semmint lágyítók. — Az orvosok a bőr átjáróit nevezik pórusoknak, amelyeken keresztül a nedveség, valamint a bőrszálak kitörnek.” (NC. 890. porus)

Potroh 'abdomen, has' Has, auagy potrok (LC. 3. abdomen); — | Temerde, potrohos (LC. 712. obesus); ~ | Hasas, potrohos (LC. 1110. ventriosus) ~ | Temérdeködni, meg hizni, potrohosodni (LC. 267. crassescere); Temérdekedni (NC. 260. crassescere).

Potrok alakban: Has, auagy potrok (LC. 3. abdomen); —. → E szó ma meglevő rovarmorfológiai vonatkozására nincs adat.

Pöfetes 'fungosus, taplós, taplószerű' Gőbás ritka, puha, pöfetes (LC. 441. fungosus); ~. E szót lásd még a patológiai részben is.

Puha¹ 'mollis, lágy' Gobás ritka, puha, pöfetes (LC. 441. fungosus); ~ | Puha zömös zömös (LC. 1001. spongiosus); ~.

Puha² 'malacus, elpuhult, libidinosus, buja' Nem anatómiai vonatkozású.

R

Rés 'fissura, hasadék' Nincs adat.

Rész¹ 'pars' Feietske. Rész (LC. 163. capitulum); — | Resz, darab (LC. 758. pars); Reß (NC. 816. pars) | K̄wūwl, kwlső része felől (LC. 399. extrorsum); kívül küljő reße felől (NC. 405. extrorsum) | Borcza [h. orcza], as főnek első reze [olv. az főnek első része] (LC. 982. sinciput); Orcza az főnek aljo reße (NC. 1070. sinciput) | Az testnek belső rezey [olv. részei] (LC. 1129. viscus); Az tejtek beljő reße Bel. (NC. 1225. viscus) | Sok rezre oztatot, sok rezw (LC. 678. multipartitus); ~ | Tap ala, also rezre (LC. 795. pessum); Talp ala albo reße (NC. 854. pessum) | Harom rezre oztatot (LC. 1086. trifidus); Harom reBre oztatot (NC. 1182. trifidus) | Harom rezre oztatot (LC. 1087. tripartitus); Harom reBre oßlatot (NC. 1182. tripartitus) | Harom rezre (LC. 1087. tripartito); ~ | Harom tagu, rezw̄ (LC. 1085. tricolon); ~ | Harom reszw̄ (LC. 1086. trifarius); ~ | Sok rezre oztatot, sok rezw (LC. 678. multipartitus); Sok reBre oßtatot (NC. 720.

multipartitus) | Darabokent, rezenkent (LC. 758. particulatim);
~ | Darabotska, reszetske (LC. 758. particula); ~ .

Rész² 'portio' Nem anatómiai vonatkozású.

Rétű 'stratus, rétegű' Harom retű (LC. 1087. triplex); Harom rető (NC. 1183. triplex) | Béllőt, két rétw (LC. 131. bilix); Bellet ket reßw (NC. 123. bilix) | Negretw, neg fele (LC. 883. quadruplex); Negi reßü Negi fele (NC. 956. quadruplex) | Sok fele, sok retw (LC. 678. multiplex); Sokfele (NC. 720. multiplex). → Fel-, tűnő, hogy NC. csak egyetlen alkalommal használja a „rétű” szót egyébként átjavítja „részű”-re.

Revid Lásd: rövid.

Ritka¹ 'rarus' Ritka (LC. 895. rarus); ~ | Ritka, lagy (LC. 908. relaxus); ~ | Ritkan (LC. 895. rare, raro, rarerent); — Igön ritkán (LC. 895. rarissime); — | Ritkasag (LC. 895. raritas); ~ | Meg ritkitom (LC. 332. disraro, 895. raro, rarefacio); ~ | Meg ritkitatot (LC. 895. rarefactus); ~ | Ritka zörw, haii [h. haii] (LC. 895. raripilus); Ritka hajú (NC. 971. raripilus) | Retka alakban: Meg retkodom (LC. 895. rareasco); Megh ritkodom (NC. 971. rareasco). → Ez a „retkodom” alak Melich szerint írás-hiba.

Ritka² 'infrequens' Az mi nem gyakorta való, ritka (LC. 535. infrequens); ~ | Ritkaság (LC. 535. infrequentia); ~.

Rost 'fibra' Rost, kanaf, tfafrang [h. tsufrang] (LC. 416. fibrae); Rojt kanaf czafrang (NC. 426. fibrae) | Rostos, kanafos (LC. 416. fibratus); Rojtos kanafos (NC. 426. fibratus). → E szó anatómiai vonatkozása adataink alapján nem bizonyítható, sőt, mivel NC. a „rost” szót kerülve, ezt „rojt”-tal helyettesíti, arra gondolhatunk, hogy ekkoriban anatómiai értelemben nem volt használatos. E korból az NySz. sem közöl anatómiai vonatkozású példákat. Közöl azonban Apáczaiból (1653): „A tsont, portzogo, kötőzet, hártya, íz, rost, ér a testnek részei” (Magyar encyclopaedia 242. 1.).

Rövid¹ 'brevis' Rőuid, kurta (LC. 138. brevis); — | őszue vont, rőuid (LC. 253. contractus); ~ | Igen rőuid (LC. 775. perbrevis); — | Rőuidség (LC. 139. brevitatis); ~. → A fenti szó a kiterjedésbeli, valamint az időbeli rövidség jelölésére is szolgált, ez utóbbi bizonyítéka a következő adat: „Rőuid életw szeretsinők (LC. 138. Brachybii)”.

Rövid² 'humilis, alacsony, improcerus, törpe' Alatson, röuid (LC. 514. improcerus); ~.

Rövided 'brevis' E szóra nincs adat, csak rövideden származékára, de ez utóbbi, számos adat alapján ítélve, kizárólag időbeli, időtartambeli rövidség jelölésére szolgált, így tehát a kiterjedésbeli rövidség, tehát az esetleges anatómiai vonatkozású használat e szó esetében kizárt.

S

Sár¹ 'bilis, epe, epeváladék' Sar, tagokban folyó neduesség (LC. 130. bilis); Sar tagokbã valo nedve]segh (NC. 121. bilis). → Az NySz. ezt a jelentést közli ugyan, de a következő példamondatban tévesen bélsárnak ('stercus, Dreck') fogja fel a „sár” szót: „Mikor az has az sár miatt úgy meg fualkodik mint egy megtöltött tömlő: ascites” (Szikszai Nomenclatura. 1619. 327. 1.).

Sár² 'cholera' Lásd a patológiai részben.

Sár³ 'flavus, fulvus, aranysárga' Nincs adat.

Sárga¹ 'flavus, fulvus, aranysárga, luteus, vörössárga' Arani szín, világos sárga (LC. 423. flavus); ~ | Sárgulok, sárga vagyok (LC. 423. flaveo); ~ | Sitet szín vsárga [h. sitet színw sárga], sasos sárga szín (LC. 546. insuasum); Sötet Binw (NC. 573. insuasum) | Verhenyő, sárga (LC. 620. luteus); Verhenjo sarga (NC. 654. luteus) | verheniő zinw sarga (LC. 722. ochra); Verhenjő Biünü Barga (NC. 774. ochra) | Halouany zinw sarga, sargazinw (LC. 1026. sufflavus); — | Vörhönyös sargás (LC. 440. fulvus); Verhönjös sarga (NC. 455. fulvus) | Sárgaság (LC. 117. aurigo); — | Sárgaság (LC. 619. luror); ~ | → Lásd még a patológiai részben | Szöm sárgasága → Lásd a patológiai részben | Verhenyös, sárgátska (LC. 620. luteolus); verhenjcs Jargaczka (NC. 654. luteolus) | sasos sárga szín (LC. 546. insuasum); Sötet Binw (NC. 573. insuasum) | Sáfrányos sárga színw (LC. 272. croceus); — | Sárga színw safrány színw (LC. 272. crocinus); ~ | Sárga színw (LC. 422. flammeolus); ~ | Vörhönjő vörös sarga zinw vörös (LC. 931. rufus); Verhenjös. Veres sárga Binw (NC. 1013. rufus) | Vörhönyötske, sarga zinw veresetske (LC. 931. rufulus); Verhenjoczke. Sarga Binw vere]eczke (NC. 1013. rufulus) | Vörhönys,

sarga zinw vagyok (LC. 931. rufeo); Verhenjös farga Binw veres vagiok (NC. 1013. rufeo) | Vörhonyoue, sarga zinw vorosse te-zom [értsd: sárga színű vörössé teszem] (LC. 931. rufo); —.

Sárga² 'pallidus, sápadt' Sarga, halouany (LC. 748. pallidus); Szarga halvanj (NC. 804. pallidus) | Sargauagyok halouany zinw vagyok (LC. 748. palleo); Szarga halvanj Binw vagiok 804. palleo) | Sarga halouany zinw lezet [h. lezek] el sargodon (LC. 748. pallesco); Sarga halvā Binü leBek (NC. 804. pallesco) | Sarga-sag (LC. 748. pallor); Szargaſagh (NC. 804. pallor). Lásd még a fiziológiai részben: álorcai.

Segg 'natis, clunis, far' Seggh far (LC. 816. podex); Segh far (NC. 881. podex) | Vezteg wlo seggen wlo (LC. 962. sedentarius);

~.

Segglyuk 'anus, végbélnyílás' Segg lyuk (LC. 79. anus); —.

Seggpecsenye 'nates, farpofa' Seg petsenye (LC. 689. nates);

~. → MA.¹ ugyancsak a nates szónak a következő jelentést adja: „Far, Seg pofaja”. A „pecsenye” szó önmagában e korban nemcsak a konyhaművészet szaknyelvében fordult elő, hanem az anatómiai szókincsben is 'rózsaszínű hús, pirosas hús, szörtelen hús' jelentésben. Ilyen jelentésben szerepel a „seggpecsenye” szóban is. A „pecsenye” szó igen gyakran nemcsak a test felszínén levő húst jelenti, hanem a 'test belsejében levő húsos szöveteket' is. Ez a jelentés szerepel Pápai Páriz Ferenc Pax corporis c. munkájából (Kolozsvár, 1690.) vett következő idézetben is: „A' mi á Torok-Gyékot illeti, az nem egyéb; hanem a torok felső rébeinek, kiváltképpen pedig a nyeldekő körül való apró pecsenyéknek tüzeſſen való megdagadaja.” (90. p.). Ez utóbbi adat azonban már több mint száz évvel későbbi LC. adat-anyagánál. Ez a jelentés azonban, az NySz. tanúsága szerint már LC. korában is megvolt, sőt igen elterjedt volt. Az LC. és NC. adat-anyagából mindazonáltal csak a seggpecsenye összetételben talált pecsenye szót idézhetjük. Vö. még a patológiai részben és Magyary-Kossa: Régi magyar orvosi emlékek című művében közölt szöszedetben.

Seggvéghurka 'rectum, végbél' Seguég hurka (LC. 612. longano); ~.

Serény, sörény Lásd az állatorvostani részben.

Serte, sörte Lásd az állatorvostani részben.

Síma 'levis, glaber, szőrtelen' Sima, kopasz (LC. 456. glaber); ~
| Simaság (LC. 578. laevor); ~ | Sima testw, az ki nem szőrös
(LC. 456. glabriones); ~.

Sípcsont 'tibia' Lásd: első szárcsont.

Sípoly 'fistula' E szóra nincs adat, de a későbbi időből sem közöl
e szóra adatot az NySz.

Sovány 'gracilis, macer' Nincs adat. Lásd: hitvány, ösztövé, vé-
kony.

Sömör 'papilla, szemölcs' Sömör, bobortso (LC. 753. papula);
~.

Sörény Lásd az állatorvostani részben.

Sörte Lásd az állatorvostani részben.

Sűrű¹ 'densus, condensus, tömött' Sűrű (LC. 235. condensus);
Szűrő (NC. 228. condensus) | Sűrű . . . (LC. 237. confertus; —
| Sűrű (LC. 306. densus); Sűrő (NC. 300. densus) | Igen sűrű
(LC. 776. perdensus); Ige sűrű (NC. 838. perdensus) | Igen
sűrű (LC. 831. praedensus); — | Merő, sűrű, eros [h. erős]
(LC. 989. solidus); Merő (NC. 1078. solidus) | Sűrű (LC. 999.
spissus); Sűrű (NC. 1090. spissus) | Dúgva, töltve, sűrűn
(LC. 237. confertim); Dugva, toltve (NC. 230. confertim) |
Sűrűn (LC. 306. dense); Sűrűn (NC. 300. dense) | Sűrűn (LC.
999. spisse); Sűrűn (NC. 1090. spisse) | Sűrűség (LC. 235.
condensitas); — | Sűrűség (LC. 306. densitas); Sűrűség (NC.
300. densitas) | sűrűség; Sűrűség (LC. 999. spissitas, spissitu-
do); Sűrűség (NC. 1090. spissitas). Ezen kívül még számos igei
származék.

Sűrű alakban: Sűrű (NC. 1090. spissus) adaton kívül NC. fent
már közölt minden egyes adata: sűrű.

Sűrű² 'frequens, gyakori' Sokaság, sűrűség gyakorság (LC. 434.
frequentia); Sokaság sűrűség (NC. 448. frequentia).

Sz

-szabású 'aliquam formam habens' Ez az utótag e korban, néha
bizonyára anatómiai-antropológiai értelemben is, gyakran előfor-
dult. Pl. megtalálható az ékszabású, fűrészsabású, hajszabású,

pókhálószabású stb. összetételekben, általában a mai „-szerű” utótagnak megfelelő jelentésben.

Száj 'os, oris' Pofa, száj (LC. 141. bucca); ~ | Száj nekwl valo (LC. 540. inora); Szajnelkul valo (NC. 565. inora) | Zay [olv. Száj] (LC. 738. orificium); Szaj (NC. 793. orificium) | Zay [olv. Száj] (LC. 740. os); Szaj (NC. 796. os) | Belé töltöm, bele gyömözölöm. Szádba rágom (LC. 524. inculco); — | As kinek zaia [olv. szája] meg fot zaia faio [olv. szája fájó] (LC. 1009. stomaticus); Az ki Baja meg főt (NC. 1102. stomaticus) | Száiam föl tátom, (auagy) hasadok, nyilom (LC. 482. hisco); Szajam fel tatom meg hajadok (NC. 501. hisco) | Tátogatok meg nyitom száiamat (LC. 482. hio); Tatogok meg nitom Bajamot (NC. 501. hio) | Szám tátua kéuanom, szorgal massan kéuánom (LC. 537. inhio); Szam tatva kivanom (NC. 562. inhio) | Számat reá tátom, szidalmazom (LC. 137. bovinor); ~ | Az zamba [olv. számba] vizet vezek (LC. 727. offoco); Az Bábá vizet veszek [olv. az számban vizet veszek] (NC. 779. offoco) | Az szamot felen [értsd: félen] vonzom, vigioritom (LC. 925. ringo); Az samat felen vonó vigioritom (NC. 1007. ringo) | Engedetlen, kemeni nyaku, kemen szaiu (LC. 905. refractarius); ~ | Pofátska, szayatska (LC. 141. buccula); Pofaczka Bajoczka (NC. 131. buccula) | Száy tse-repellés, aiak dagadas (LC. 80. aphthae); Saj czerepezet, ajak darabas [értsd: ajak darabosodás] (NC. 76. aphthae) | Száy tátás, hasadás (LC. 482. hiatus); — | Szay vigioritas (LC. 925. rictus); ~ | Zay [olv. száj] vigyoritással valo gunyolas (LC. 944. sanna); ~ | Zay [olv. száj] vigioritással valo gunyolo . . . (LC. 944. san-nus); ~. → Látható, hogy a „száj” szó végleges helyesírási alakja még nem alakult ki e korra: a „zaj, zay, szay” és „száy” írásmódok LC.-nél, a „Baj, Saj” és leggyakrabban „Szaj” írásmódok NC.-nél felváltva fordulnak elő.

Szakáll 'barba' Szakál (LC. 123. barba, barbigium); ~ | Zakallom mohozik (LC. 871. pubesco); Szakallā mohořik (NC. 942. pubesco) | Szakállos (LC. 123. barbatus); — | Szakállotska (LC. 123. barbula); — | Szakáltalan (LC. 506. imberbis); ~ | Szakallatlan iffiatricska (LC. 514. impubescens); Szakallalā iffiiu (NC. 535. impubescens) | Szakallatlan iffiatricska (LC. 514. impub-es); Szakáltalan iffiaczka (NC. 535. impubes) | Szakáltalan iffiiu

(LC. 559. investis); ~ | Bw zakallu (LC. 678. multibarbus); ~ | Ketske szakállu (LC. 100. aruncus); — | Hay, szakál el hullás, kopás, ollotság (LC. 56. alopecia); Haj, bakal, koppadas, el hullás (NC. 52. alopecia) | Szakál viselő (LC. 123. barbiger); ~. → Az ortográfiában tapasztalható „szakál ~ zakál” váltakozás, nem a korra jellemző elsősorban, hanem arra a tényre, hogy LC. adatait két személy írta, akiknek a helyesírás tekintetében eltérő felfogásuk volt. Inkább figyelemreméltó a *szakál* írásmód, ami esetleg a maitól eltérő hangalakra utal.

Szalag 'ligamentum' Nincs adat.

Szár 'crus, lábszár' Szár (LC. 273. crus); Szaar (NC. 266. crus) | Be horgat zaru [olv. száru] (LC. 1102. vari); ~. → MA³-ban: Vari = Behorgat szarúc. NC. latin szövege: „vari . . . qui introrsum pedes vel crura obtorta gerunt” (akik befelé görbült lábbal vagy lábszárral járnak).

Szeg¹ 'fuscus, brunus, subniger, gesztenyebarna, sötétbarna' Bar-na Fekete Zeg, szwrke (LC. 594. leucophaeus); Barna fekete es Bürke (NC. 624. leucophaeus) | Fekete zeg, feketes (LC. 1019. subniger); Feketejegh feketes (NC. 1114. subniger).

Szég alakban: Szwrke feketés barna feketeszég [h. fekete szég] (LC. 444. fuscus); Szwrke feketes barna feketesjé (NC. 460. fuscus).

Szeg² 'angulus' Negy zegre tsinalom (LC. 883. quadro); ~ | Négy zegre tsinalni (LC. 243. conquadrare); ~ | Negy zeges (LC. 883. quadratus); ~ | Negy zegw (LC. 883. quadrum, quadrus); ~ Lásd még: szeglet.

Szegelet 'angulus' Szugoly, szegelet (LC. 70. angulus); ~ | Szöm veg, szöm szegelet (LC. 484. hirquus); Szemöek [?], Bem Begelet (NC. 503. hirquus) | Szugolyotska, szegeletetske (LC. 70. angellus); Szugoliczka Szegeliyeczke (NC. 65. angellus) | Szegeletönként (LC. 70. angulatum); — | Szurdékos szeges, szegeletös (LC. 70. angulatus, angulosus); Szöges Szögöletes (NC. 65. angulatus) | Szeges Szegeletös (LC. 70. angularis, angularius); Szöges Szögöletes (NC. 65. angularis).

Szögölet alakban: Az utolsó két adatban NC. mindkét esetben a „Szöges, Szögöletes” jelentésmegfelelést adja. Lásd fenn.

→ Anatómiai vonatkozását bizonyítja a „szöm szegelet” adat, de

előfordulhatott e korban a *hónalj szegelet, *száj szegelet stb. kifejezés is, noha ezekre adatunk nincs.

Szék 'vitellus, peteszik' Emberanatómiai vonatkozására nincs adat LC.-ben és NC.-ben, állatanatómiai vonatkozására viszont igen, pl.: Az tikmonnak az zeki [olv. széki] (LC. 1130. vitellus); Tiukmonj Beki (NC. 1225. vitellus).

Szélés¹ 'latus' Igen zelles [olv. széles] (LC. 784. perlatus); Igen Beles (NC. 846. perlatus) | Hozzu zelles [olv. széles] bó (LC. 857. prolixus); Hoßu Beles bŵ (NC. 927. prolixus) | Széllesség (LC. 585. latitudo); Szelejsegh (NC. 616. latitudo) | Széses [h. széles] homloku (LC. 436. fronto); — | Talpas zeles labu (LC. 752. pansae); ~. Lásd még az alábbi adatokat is!

Széles alakban: Lásd az előbbi adatok között!

Szélős alakban: Szélős (LC. 585. latus); Szeles (NC. 616. latus) | Igen zelős hasas (LC. 831. praecrassus); Igen Beles haşas (NC. 898. praecraşus) | Széllel, szelössen (LC. 585. late); Szellel Beleşsen (NC. 616. late) | Bŵ nagy es zelős közw. (LC. 995. spatiosus); Bŵ es nagi Beles kezŵ (NC. 1085. spatiosus).

Széles² 'marginatus, széllal bíró' Zélés [!], (auagy) az kinek zele vagyon (LC. 639. margineus); ~ | Zeles, meg haylot (LC. 751. pandus); ~ | Horgas, zelles (LC. 912. repandus); Horgas Beles (NC. 992. repandus). → *Széles* alak itt is szerepel.

Szem¹ 'oculus' Szöm látomást, szom elöt (LC. 74. ante oculos); Szematomast Bem elöt (NC. 70. ante oculos) | Szem homalyossága (LC. 457. glaucoma); Szöm haliogoşsaga (NC. 474. glaucoma) | Szöm tsópógése, petsenyessége (LC. 607. lippitudo); Szemnek czepegese (NC. 638. lippitudo) | Zem előtforgok (LC. 720. obversor); Szem elöt forgok (NC. 771. obversor) | Vak zóm (LC. 1053. tempus item pars capitis est); űdö vak Bem (NC. 1150. tempus) | Nizóm, szömeimet reá figesztöm (LC. 254. contueor); Nezem Bemejmet [értsd: szemeimet] rea figgeztem (NC. 249. contueor) | Az kik szömök bé hunyua vinnak, kordéra viuók (LC. 68. andabatae); az kik Bemek behunjva vinak kordebã vivok (NC. 64. andabatae) | Zememet [olv. szememet] rea figgeztem nezek, zemlelem (LC. 719. obtueor); Szömömet rea figeştem (NC. 770. obtueor) | Vizóm [h. nizóm] zömömet reatigeztöm [h. reafigeztöm] (LC. 996. specto); Nezem Bememet rea fűggez-

tem (NC. 1086. specto) | Meg vakitom, egyik szemét ki tolyom, kantsallá teszöm (LC. 357. eluscare); Meg vakitanj egy Bemet ki tolnj kanczallia tennj (NC. 358. eluscare) | Rakua zemmel (LC. 723. oculus); ~ | Szömítlw szömbe ... (LC. 259. coram); Szemítlw Bemē (NC. 254. coran) | Zemes [olv. szemes] (LC. 723. ocellatus, oculatus); ~ → A „szemes” származék másik, „cautus, figyelmes, gondos, elővigyázatos” jelentésére számos adat van, ez viszont nem anatómiai vonatkozású. | Tsöpögő petsenyés szömű (LC. 607. lippus); Czöpögő peczenjes czipas Bemű (NC. 638. lippus) | kitsin, (auagy) tsik szömű (LC. 614. lucinos); kiczin vagi czik Bemű (NC. 647. lucinos) | Tsokaszemű (LC. 457. glaucopis); Czoka Bemű (NC. 474. glaucopis) | Kantsal, fel szömwl (auagy) egy szömwl (LC. 296. defioculus); Kanczal fel Bemü [olv. fél szemű] (NC. 290. defioculus) | Egy szemw, kantsal (LC. 619. luscus); ~ | Egy zemű, fel zemű (LC. 1138. unioculus); Egi Bemű (NC. 1228. unioculus) | Homaly ob [h. homalyos] zömwl kantsal: vaklyos (LC. 685. myopes); Homalyos Bem kanczal (NC. 728. myopes) | kitsin, (auagy) tsik szömű (LC. 614. lucinos); kiczin vagi czik Bemű (NC. 647. lucinos) | Tsöpögő petsenyés szömű (LC. 607. lippus); Czöpögő peczenjes czipas Bemű (NC. 638. lippus) | Zemetske (LC. 723. ocellus); ~ | Zöme ki vaiot, vak ... (LC. 736. orbus); Szeme kivajot vak (NC. 792. orbus) | Halyag, szem fáias (LC. 590. lema); — | Zöm faias, petsinesseg, kantsalsag (LC. 731. ophthalmia); Szemfajas. Peczenjesegeh Kanczaljagh (NC. 786. ophthalmia) | Fw auagy szöm íntéssel meg vetöm (LC. 6. abnuo); fő auagi Bem íntéssel meg vetem (NC. 7. abnuo) | Szöm oruosság (LC. 216. collyrium); Szem orvojsagh (NC. 207. collyrium) | Egy szempillantas (LC. 671. momentum); Egi Bem pillantas (NC. 711. momentum) | Az my egy szem pillantasba lezen (LC. 671. momentarius); Az mi egi Bem pillantasbã leßē (NC. 711. momentarius) | Szöm sãrgasãga (LC. 495. hypochysis, siue hypochyma); Szē jãrgãjãga (NC. 515. hypochysis, sive hypochyma).
Szöm alakban: LC. általában „szöm” alakban, NC. viszont „szem” alakban közli az adatokat. A fenti adatoknál párhuzamosan adtuk LC. és NC. adatait, miként másutt is. Volt néhány olyan eset, ahol sem LC.-nél, sem pedig NC.-nél nem találtunk „szem”

alakot, hanem mindenütt a „szöm” változat fordult elő. Ezeket az eseteket az alábbiakban közöljük:

Szöm elébe hozom, meg adom, ki matatom [h. ki mutatom] (LC. 388. exhibeo); Szöm elejben hozom megadom (NC. 393. exhibeo) | Szöm eleibe való hozás, megadás (LC. 388. exhibitio); — | Ki meggyök zöm eleiben meggyök (LC. 867. provenio); NC.-nél értelmetlen alak a szem szó helyén! | Az azzonijemberök szömére le haylo wstók (LC. 75. antiae); Az aßonj allat ßömere kehajlot wjtókök (NC. 72. antiae) | Szömét ki váiom (LC. 390. exorbo); ~ | Szömre le fwggó wstók, homlokon alá fwggó fwrt hay (LC. 162. capronae); Szörön le fuggó wßtók, homlokon ala fuggo haj (NC. 152. capronae) | Egy szömw, kandits (LC. 210. coclites); — | Matska szomw [h. szömw] (LC. 457. glauciolus); Maczka ßömö (LC. 474. glaciolus).

→ A fenti adatok bizonyítják, hogy a szem szó hangalakja még nem állandósult sem LC.-nél, sem NC.-nél, hiszen LC.-nél, ahol többnyire „szöm” alakot találunk, néha előfordul a „szem” alak is, viszont NC.-nél, ahol a „szem” alak a gyakoribb néha a „szöm” alakkal is találkozunk.

Szem² 'granulum, szemcse' Puha zömös (LC. 1001. spongiosus);

~.

Szem³ 'papilla, szemölcs' Lásd a patológiai részben.

Szembogár 'pupilla' Lásd: szemfény.

Szemék 'angulus oculi, szemvég' Szöm veg, szöm szegelet (LC. 484. hirquus); Szemöek, ßem ßegelet (NC. 503. hirquus.) → Bizonytalan adat! Nem tudható, hogyan került az ö-betű az összetétel tagjai közé.

Szeméremtest 'pars genitalis' Zömeröm test (LC. 689. naturalia, pudenda); Szemerem test (NC. 734. naturalia) | Zömeröm test mellett való mohozas (LC. 871. pubes); Szemerē tejt mellett való mohozas, ßör, fon (NC. 942. pubes) | Zömeröm test (LC. 872. pudenda); Szemerē tejt (NC. 942. pudenda) | Zömeróni [h. zömeröm] test (LC. 1059. testis); Bizonyfagh alias Bemereítejt (NC. 1158. testis) | Az szemerem teste (LC. 1112. verenda); ~ | Ferfi zömeröm teste (LC. 1127. virilitas, virilia); —.

Szöméromtest alakban: Zömeröm test (LC. 689. naturalia, pudenda); Szemerem test (NC. 734. naturalia) | Zömeröm test mellet

valo mohozas (LC. 871. pubes); Szemerē testj mellett valo-mohozas, Bőr, fon (NC. 942. pubes) | Zómeróm test (LC. 872. pu-denda); Szemerē testj (NC. 942. pudenda) | Zómeróni [h. zóme-róm] test (LC. 1059. testis); Bizonyjagh alias Bemerētestj (NC. 1158. testis) | Ferfi zómeróm teste (LC. 1127. virilitas, virilia); —. Lásd még: fark, here, mony, nemzésre való tag.

Szemfehére 'sclera, ínhártya' Hályag. item Szömfeiéri et tyuk-mony feiéri (LC. 49. albugo); —.

Szemfény 'pupilla, szembogár' Zóm fény (LC. 876. pupilla, 877. pupula); Szem fény (NC. 949. pupilla, pupula). → E kifeje-zés e korban mint látjuk kifejezetten a szembogarat, a pupillát jelentette. Ilyen mondások, mint „örzi akár a szeme fényét”, „úgy vigyáz rá, mint a szeme fényére”, megőrizték ezt a régi je-lentést, de ezt a tényt ma már kevesen tudják, az „úgy vigyáz rá, mint a szeme fényére” mondást tehát nem „úgy vigyáz rá mint a pupillájára” hanem „úgy vigyáz rá mint a szeme fényességére” jelentéssel értelmezik.

Szemhaj 'cilium, szempilla' Szöm heá... (LC. 194. cilium); Szem haja (NC. 184. cilium).

Szemháj 'palpebra' Szöm heá, szöm ször (LC. 194. cilium); Szem haja (NC. 184. cilium) | Szöm heia (LC. 450. gena); ~ | Felső szöm heának föl sugorodása (LC. 579. lagophthalmos); feljő jē hajanak fel sugorodása (NC. 609. lagophthalmos). → Az utolsó adat alapján állítható, hogy az alsó és felső szemháj fogalmi elkülönítése e korban már megtörtént. Ismeretes, hogy a „cilium” latin szónak korábban két jelentése volt: 'szemháj' és 'szempilla'. NC. valószínűleg a 'szempilla' jelentést vette alapul és ezt fordít-totta „szem haja” kifejezéssel.

Szemöldök 'supercilium' Szemöldök közü (LC. 456. glabellus); ~ | Zómöldök (LC. 1031. supercilium); ~ | Borzas, kin wlo szemöldekw (LC. 980. silo); Borzas, kin wlo bömöldök w (LC. 1068. silo) | Nagy sómöldök w (LC. 133. blepharo); —.

Szempilla 'cilium' Lásd: Szemhaj, szemször.

Szemszegelet 'angulus oculi, szemvég' Szöm veg, szöm szegelet (LC 484. hiruus); Szemök, Bem Begelet (NC. 503. hiruus). → Az „angulus oculi lat.” és az „angulus oculi med.” megkülön-böztetésére nincs adat.

Szemször 'cilium, szempilla' Szöm héa, szöm ször (LC. 194. cilium); Szem haja (NC. 184. cilium) | Zóm zór (LC. 749. palpebrae); ~ | Donáth T.—Palkovich I.: Anatómiai nevek magyarázata c. szöszedete szerint a cilium „régí értelme: szemhéj, később: szempilla”. Ez a megállapítás LC. és NC. korára vonatkozólag nem érvényes. E korban a cilium szónak egyszerre volt 'szemhéj' és 'szempilla' jelentése. Vö. a fenti adatokat.

Szemvég 'angulus oculi' Szöm veg, szöm szegelet (LC. 484. hiruus); Szemöek, Bem Begelet (NC. 503. hiruus).

Szemzug 'angulus oculi' Lásd: szemék, szemszegelet, szemvég.
Szirt Lásd: Nyakszirt.

Szív 'cor' Szwue fáio (LC. 165. carciacus); Szive fajo (NC. 155. cardiacus) | Sziumbe botsátom (LC. 523. incordio); Szivembe boczatom (NC. 546. incordio).

Szű alakban: Szű (LC. 165. cardia); ~ | Szw (auagy) Szűv (LC. 258. cor); — | Szwue fáio (LC. 165. cardiacus); Szive fajo (NC. 155. cardiacus) | Szűuetske (LC. 259. corculum); — | Zw dobogas, leueges mozgas (LC. 749. palpitiatio); Szű dobogas leveges (NC. 806. palpitiatio) | Szw fáias, lelki szomorúság (LC. 165. cardialgia); ~ | Keserwlés, szű fáias (LC. 259. cordolium); kejerwjeg fő fajas (NC. 253. cordolium).

Szűv alakban: Szw (auagy) Szűv (LC. 258. cor); —.

→ A „szív” szó és származékai, valamint összetételei sokszor a kedélyállapot és az érzelmi változás megjelölésére szolgálnak. Az itt közölt két utolsó adatnak is van ilyen vonatkozása. Az idevágó további adatokat lásd a fiziológiai részben.

Szívnek hálója 'praecordia' Lásd a „belső részek” szócikkben.

Szívnek lábaja 'praecordia' Lásd a „belső részek” szócikkben.

Szoros 'strictus' Szoros (LC. 70. angustus); ~ | Szoross (LC. 89. arctus); Szoros (NC. 84. arctus) | Igen zorós (LC. 774. perangustus); — | Szorossan (LC. 107. astricte); ~ | Szorossan, szoritua (LC. 229. compresse); Söritva [!] Borosjan (NC. 220. compresse) | Leutien [h. röviden], kurtán, szorossan (LC. 231. concise); ~ | Szoritua, szorossan (LC. 335. districte); — | Szorossan (LC. 335. districtim); — | Igen zorossan (LC. 774. peranguste); — | Szorossan (LC. 919. restricte); Sorosjan [valószínűleg íráshiba „Szorosjan” helyett] (NC. 1000. restricte) |

- Szorosablan [h. szorossabban] (LC. 335. districtius); — | Szorosság, szwk hely . . . (LC. 70. angustia); ~.
- Szoross** alakban: Szoross (LC. 89. arctus); Szoros (NC. 84. arctus. → Íráshiba?
- Szög** Lásd: szeg¹ és szeg².
- Szöm**, szömbogár, szömfény, szömhéj stb. Lásd: szem, szembogár, szemfény, szemhéj stb.
- Ször** 'pilus' Kopaz, gulacz, ször nékwl valo (LC. 307. depiles); Kopaß Börnelkül valo (NC. 301. depiles) | Zór (LC. 806. pilus); Ször, alias Moşar törö (NC. 869. pilus) | Sima testw, az ki nem szörös (LC. 456. glabrones); ~ | Zörös (LC. 806. pilosus); ~ | Ritka zórw, havi [h. haiu] (LC. 895. raripilus); Ritka haju (NC. 971. raripilus) | Kepposztó [h. koppasztó] ször mellyesztő oruoság, kenet (LC. 342. dropax); koppasztó [zer melliestő orvos]sagh (NC. 341. dropax) | Meg zörösödöm (LC. 806. pilo); — | Zór tepó zerzam (LC. 1139. vollsella); —. Lásd még: fon, haj, moh, pih, szemször.
- Szugoly** 'angulus' Lásd: zugoly.
- Szurdok** 'camera, cella' Ritek hely, belso kamra, zurdok (LC. 772. penetrable); Rejtek hely belso kamora [zurdok (NC. 833. penetrable). → Anatómiai vonatkozású használatára nincs biztos adat.
- Szúk** 'angustus' Szorosság, szwk hely . . . (LC. 70. angustia); ~. → E szó, mai használatától eltérően e korban igen gyakran szerepelt átvitt, pl. etikai értelemben. Bizonyítja ezt a következő adat is: Fusuényen, sobrákúl, szwkón . . . (LC. 504. illiberaliter); Föjvenjen [obrakul (NC. 524. illiberaliter). Vö. még: szoros.
- Szúz**¹ 'virgo' Szwz, tiszta (LC. 170. castus); TiBta (NC. 160. castus) | Hazasulatlan, szwz (LC. 539. innuba); — | Zwz (LC. 1128. virgo); ~ | Zömermetessen zwzen (LC. 872. pudice); Szemermetesjen Büzen (NC. 943. pudice) | Zwzhöz illendő, melto zwzi (LC. 1128. virginalis); Szwzból valo. Szüzühöz illédo (NC. 1224. virginalis) | Zwzi swzöz [h. zwzhöz] illendő (LC. 1128. virgineus); — | Zwzetske (LC. 1128. virguncula); ~ | Swzesség (LC. 170. castus, castitas, castimonia); ~ | Zwzesseg tisztasag, zömermetesseg (LC. 872. pudicitia); Szüze]segh tiBta]sagh. Szemermetes]segh (NC. 943. pudicitia) | Zwzesseg (LC. 1128, virginitas); ~ | Meg szeplösitem, swzességét el veszöm (LC. 316.

devirgino); Meg Beplőjitem tištejseget el veßem (NC. 310 devirgino) | Szemermetlenség, szwzettelenség (LC. 514. impudicitia); Szemermetlēsegh (NC. 536. impudicitia) | Orczátlan, szemermetlen, szwzessége vesztet (LC. 514. impudicus); Orczatlā Bemermetlē (NC. 536. impudicus).

Szűz² 'caelebs, nőtlen' Nincs anatómiai vonatkozása.

Szűz³ 'simplex, egyszerű' Nincs anatómiai vonatkozása.

Szűzesség hártyája 'hymen, szűzhártya' Szwzesseseg kapuia, hártyaia (LC. 377. eugium); ~ | Swzesseseg haratyaia [h. Swzesseseg hartyaia] (LC. 493. hymen); ~.

Szűzesség kapuja 'portio vaginalis uteri, a méhnyak hüvelyi része' Swzesseseg kapuia, hártyaia (LC. 377. eugium); ~.

T

Tag¹ 'membrum, testrész' Tag (LC. 650. membrum); ~ | Nemzésre zwlósre [olv. szülésre] valo tag (LC. 455. genitale); Nemzésre Bületejre valo tag (NC. 472. genitale) | Fól töröt taggal vagyok . . . (LC. 152. calleo); Fel teröt tagul vagiok (NC. 142. calleo) | Tagonként, darabonként, konczonkent (LC. 650. membratim); Tagonként (NC. 686. membratim) | Sar, tagokban folyó neduesség (LC. 130. bilis); Sar tagokbā valo nedve]segh (NC. 121. bilis) | Az kibē az tagokban folyo neduességök bwuek (LC. 130. biliosus); Az kibē az tagokbā folio nedve]segek bevek [olv. az kibē az tagokban folyó nedvességek bévek] (NC. 122. biliosus).

Tag² 'segmentum, szelet' Tagokba & osztatot (LC. 550. interdatum); Tagodbā el oßtatot (NC. 578. interdatum) | Tagonként osztom (LC. 100. artuo); ~.

Tag³ 'organa interna, belső szervek' Beyō [h. belső] oldal tagok (LC. 831. praecordia); Ez eljō oldaltagok (NC. 897. praecordia) | Tagonkent, rezenkent (LC. 1128. visceratim); —.

Tág 'laxus' Tág, bw (LC. 587. laxus); Tagh bö (NC. 618. laxus) | Tágan, bwuen (NC. 587. laxe); Tágan böven (NC. 618. laxe) | Meg tágulás (LC. 588. laxitas); ~.

Tagíz 'segmentum membri, pars membri, a tagok egyes részei'

Tagiz (LC. 100. artus); Tagh iz (NC. 94. artus). → Látható, hogy az „artus” szó jelentését LC. szóösszetétellel, NC. pedig két külön szóval adja vissza. A „tagiz” ill. az NC.-nél látható szavak közül az „iz” esetleg az ‘articulatio, ízület’ jelentést kívánta kifejezni. Vö. még: iz¹, és Szily K.: Helyreigazítások . . . NyK. IX.

Tej 'lac' Téry (LC. 575. lac); ~.

Tekergős 'spiralis' Horgas borgas, tekergős (LC. 423. flexuosus); ~ | Horgas, tekergős (LC. 543. insinuatus); ~ | Tekergős (LC. 556. intortus, 1074. tortus); Giötröt Borögotat, alias teker-gős (NC. 1170. tortus) | Horgas, tekergős (LC. 605. limus); Horgas tekerges (NC. 635. limus) | Tekergős kerek forma as ki özue nem zakad (LC. 999. spirae); ~ | Tekergössen (LC. 507. imbricatum); ~ | Köröngö keregseg, tekergözéb [h. tekergőzés] (LC. 468. gyrus); Kerengö[kereg]egh tekergős (NC. 486. gyrus). *Teker-kős* alakban: Tekerkössen, horgassan, homalyosan (LC. 983. sinuose); —.

→ E szó gyakran átvitt értelemben használatos 'körmönfont, nem őszinte' értelemben. Vö. még: kerek, keröngös, keröngö kerektség.

Tekervény 'torsio' Tekeruény (LC. 573. iynx); ~ | Igen tekeruenies (LC. 844. praetortus); — | Teker vanyós [h. tekervenyös] (LC. 1074. tortilis); Tekervenjes (NC. 1170. tortilis). Lásd még: tekergős.

Tekintet 'vultus, forma externa' E szót csak néhány adat képviseli az LC.-ben és az NC.-ben, de ezeknek is csekély az anatómiai vonatkozása. Amennyiben a fiziognómia kapcsolódik az anatómiához, van némi anatómiai vonatkozása e főleg fiziognómiai jelentéskörben használatos szónak. Az adatokat lásd az „orca” címszó alatt.

Temérdek 'obesus, kövér' Temérdök zomok (LC. 267. crassus); Temerdek Zömök (NC. 260. crassus) | Temerdek, potrohos (LC. 712. obesus); ~ | Temérdökség, zomokság (LC. 267. crassamen); — | Temeidökség [h. Temérdökség], mélység (LC. 267. crassitudo); Temerdek]egh Melj]egh (MC. 260. crassities, crassitudo) | Kourseg, temerdekseg (LC. 712. obesitas); ~ | Temérdökön (LC. 267. crasse); Temerdeken (NC. 260. crasse).

Temérdök alakban: Temérdök zomok (LC. 267. crassus); Temerdek Zömök (NC. 260. crassus) | Temeidökség [h. Temérdökség],

mélység (LC. 267. crassitudo); Temerdekjehg Meljjehg (NC. 260. crassities, crassitudo) | Temérdökön (LC. 267. crasse); Temerdeken (NC. 260. crasse).

Tenyér 'palma' Tenyér (LC. 484. hir.); ~ | Tener. Palmafa (LC. 748. palma); Tenjer, alias palmafa (NC. 804. palma) | Tener (LC. 1138. vola); Tenjer (NC. 1229. vola) | Arczul tsapni, tenyérel verni (LC. 306. depalmare); — | Egytenyéرنyi mertek (LC. 748. palmus); Egi tenjernj (NC. 805. palmus) | Egy tenyerni (LC. 749. palmaris); — | Egy lab nyomni segy [h. egy] tenyerni (LC. 749. palmipedalis); Egi labnjomnj (NC. 805. palmipedalis).

Tenér alakban: Tener. Palmafa (LC. 748. palma); Tenjer, alias palmafa (NC. 804. palmafa) | Tener (LC. 1138. vola); Tenjer (NC. 1229. vola). → E két adat esetleg íráshiba.

Térd 'genu' Térd (LC. 450. genu); ~. | Térdet haytogatni (LC. 535. ingeniculari); Térdet hajtanj (NC. 560. ingeniculari) | Térdre esni (LC. 84. appronare); — | Tédre [h. tédre] eszóm, térdet haytogatok (LC. 240. congenulare); Térdre ejni, Térdet hajtogatni (NC. 234. congenulare) | Térdetske ... (LC. 450. geniculum); ~.

Térdhajlat Lásd a következő két szócikket.

Térdhajtás 'poples, térdhajlat' Térd hon allia, horgas in (LC. 822. poples); Térd hajtás horgas inj (NC. 886. poples).

Térdhónalj 'poples, térdhajlat' Térd hon allia, horgas in (LC. 822. poples); térd hajtás horgas inj (NC. 886. poples). Vö. a „horgas in” szócikkben közölt magyarázatot.

Természet 'natura, jelleg, tulajdonság' Lásd: „különböztető természet”, valamint a „test” szócikkben: testi természet szerint való életű.

Termet 'habitus' Allapat, termet (LC. 469. habitudo) ~. Lásd még: állapot.

Test¹ 'corpus' Test (LC. 262. corpus) ~ | Oly vékony bársony ruha, az ki által ember teste meg latczik (LC. 208. coavestis); — | öldő kleuer [h. öldökles ver] ontas le vagatot testek (LC. 1009. strages); öldökles verontas, le vagatot leßek (NC. 1102. strages) | Az testnek belsö rezey (LC. 1129. viscus); Az testnek belsö reße, bel (NC. 1125. viscus) | Testnek állapatya (LC. 262. corporatura);

~ | ... testőnimel [h. testőmmel] kereskődöm (LC. 865. prostituo); Bordelyba teftemnek kereskedő (NC. 935. prostituo) | Testőmmel kereskődöm, bordelyoskodom (LC. 865. prosto); Bordelioskodom testemmel kereskedem (NC. 936. prosto) | Testes (LC. 262. corporales, corporeus); Teftes, tefti (NC. 257. corporale, corporeus) | Testesség (LC. 262. corpulentia); ~ | Testetske (LC. 262. corpusculum); — | ... testi (LC. 262. corporeus); ~ | Testi gyönörwség (LC. 600. libentia); — | Elő állatból való, testi természet szerent való eletw (LC. 70. animalis); Elő állatból való (NC. 66. animalis) | Testős (LC. 262. corpulentus, corporatus); Teftes tefteswl (NC. 256. corpulentus, 257. corporatus) | Testősség, testőswlés (LC. 262. corporatio); Teftesjseg teftesjwles (NC. 257. corporatio) | Emberi testw Isten tsinalo eretnőkők (LC. 75. antropomorphitae); — | Erőtelen, gyenge testw (LC. 506. imbellis); — | Sima testw, az ki nem szőrös (LC. 456. glabrones); ~ | Test gyakorlásáért, hanyásra szabot ón darab (LC. 56. alter); — | Modda való [h. moddal való] test mozgatás (LC. 379. eurythmia); — | Testnélkwl való (LC. 523. incorporalis, incorporeus); ~ | Tetem test nekwl valóság, tetemetlenség (LC. 523. incorporalitas); —. Lásd még: tetem.

Test² 'membrum, tag' Kigyo azkinek marása vtán embernek minden testéből vérfoly. Vér korsag. (LC. 469. haemorrhois); kigio az kinek maraja utan az emberek teftéből ver folj. est etiã Ver korjagh (NC. 489. haemorrhois) | Veriteközendő auag mindön testeuel veriteköző (LC. 1025. sudabundus); Veritekezendő (NC. 1121. sudabundus). → NC. úgy látszik már nem használta a „test” szót ilyen értelemben, bizonyítja ezt egyrészt az, hogy az első adatnál az „embernek minden testéből” helyett „emberek testéből”-t ír, másrészt az, hogy a második adatnál teljesen elhagyja a „minden testével” részt. A test szó ezen régi 'tag' jelentése fennmaradt a „szeméremtest” szóban, lásd tehát e szócikket is.

Tetem¹ 'corpus, test' Tetem test nekwl való ság, tetemetlenség (LC. 523. incorporalitas); Teftnelkul való (NC. 546. incorporalitas) | Testetlen, tetemetlen (LC. 102. asomatos); ~ | Ekes, szép tetemw (LC. 465. graphicus homo); Ekes Bep termetü (NC. 480. graphicus homo) → A mai használatall ellentétben e korban a „tetem” szó nem jelentett kizárólag 'holttetemet', hanem 'test' je-

lentésben szerepelve a mai test szó szinonimájaként használták.
Lásd még: termet, test.

Tetem² 'cadaver, holttest, holttetem' E jelentésre alig van adat e korból → Tetém tarto (LC. 741. ossuaria); Tetem tarto helj (NC. 797. ossuaria).

Tobozmirigy 'glandula pinealis, epiphysis, tobozmirigy' E kifejezésre semmi adat sincs, a tobozmirigyre vonatkozólag lásd mégis a „fenyőmakkocska” és a „makk” címszavakat.

Toll¹ 'pilus tenuis, villus, finom szőr, bolyh'? Tollas labu, pihes. (LC. 814. plumipes); Tollas labu (NC. 879. plumipes) → Ez, és néhány más adat arra vall, hogy a „toll” szó 'finom szőr, bolyh' jelentésben is használatos lehetett. E jelentésre az NySz. nem közöl adatot. Vö.: Arany János: „Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán” sorát a Toldi első énekében [3. versszak]. Lásd még: moh, pih, szőr.

Toll² 'pluma, toll' Lásd az állatorvostani részben.

Tomp 'pars lumbi seu lateris in sue' Lásd az állatorvostani részben.

Tompa 'obtusus' Tompa, eletlen (LC. 473. hebes); Tompa eltelē (NC. 493. hebes) | Tompa, ostoba (LC. 719. obtusus); ~ | Lásd még a patológiai részben.

Top 'pars lumbi seu lateralis in sue' Lásd az állatorvostani részben.

Torok 'fauces' Gége, torok (LC. 139. bronchus); — | Tsatorna. Lelőkzet véuó torok (auagy) gége (LC. 156. canalis); Czatorna. (NC. 145. canalis) | Torok (LC. 411. faux); ~ | Torok (LC. 466. gula); ~ | Torok (LC. 467. guttur); ~ | Torok (LC. 569. iugulus); — | Torok (LC. 742. ostia); — | Harom torku (LC. 1086. tri-faux); ~ | Torok gyék (LC. 70. angina); Torok gijk (NC. 65. angina) | Torok gyek (LC. 283. cynanche); Torok gik (NC. 277. cynanche) | Torok giek (LC. 1041. synanche); Torok gik (NC. 1139. synanche). → A „torok” szónak 'nyílás, szájadék' jelentésű általánosabb jelentésvonatkozására nincs adat LC.-ben és NC.-ben.

Tő 'radix' Tőuéből kifordítom (LC. 376. everso); ~ | Tőuéből, kifordítás el rontás (LC. 376. eversio); — | Tőuéből, ki fordítator [h. ki fordítatot] (LC. 376. eversus); — | Tőuéből ki fordító (LC. 376. eversor); ki fordító (NC. 380. eversor) | El romlás,

tőueből ki vágás (LC. 383. excidium); ~ | Ki vagom, tő veből [!] ki vagom (LC. 1024. succido); ~ | Tőuetwl fogua (LC. 1007. stirpitus); — | Fwl tő mirigy, fwl meg keles (LC. 757. parotis); —. → Az összes adat közül egyedül a „fültőmirigy” bizonyítja a tő szó ekkori anatómiai használatát, de a többi adatok viszont néhány ragozott alakra vetnek fényt.

Tőgy Lásd a következő szócikket.

Tölgy 'mamma, emlő' Bw, teniztő, kóuér. Tsets, tölgy (LC. 490. huber); Bwtenießö kover (NC. 510. huber) | Terhes, hasas tölgyelő (LC. 428. foetus); Terhes, hafas, tölgies (NC. 440. foetus) → A „tőgy” szónak, ill. akkori „tölgy” változatának elsősorban állatra való alkalmazása volt elterjedve, de tréfásan, illetve egyes nyelvjárási területeken alkalmazták emberre is.

Tök 'testis, here' Mony töki, ket monya golyobbissa (LC. 213. coleus); ~ | Monia tökj [olv. monya töki] (LC. 957. scrotum); monja töki (NC. 1042. scrotum) | Mony tök (LC. 268. cremasteres, nervi in quibus testes dependet); ~. → Úgy látszik a „mony” szó nem azt jelentette, amit ma a „here” szóval fejezünk ki, hanem ennél tágabb jelentéskörrel bírt, jelentette alkalmasint a heréket és a hozzájuk tartozó egyes szerveket is együttesen (herevezeték, mellékhere stb.). Ezzel szemben a „tök” szó kifejezetten a mai 'here' jelentéskörében volt használatos. A mellékhere (epididymis), továbbá a herékhez tartozó egyéb szervek megjelölésére nincs adat. A 'testis' és a 'scrotum' jelentések még nem különültek el élesen. Lásd még: fark, here, mony.

Tömlő 'uter' Tömlő (LC. 1144. uter); ~ | ... tömlöczke (NC. 1232. uterculus); —. → Anatómiai értelemben való használata bizonytalan.

Tömör 'compactus' Nincs adat, vö: sűrű.

Tömött 'densus, condensus' Nincs adat, lásd: sűrű.

Törés 'fractura' Törés, romlás (LC. 433. fractura); ~ | Törés (LC. 534. fractio); ~ | Meg tántoritás eytés törés (LC. 574. labefactio); Meg tantoritas el eytes (NC. 603. labefactio) | Törös (LC. 1057. tritus, tritura); Megh töres (NC. 1156. tritus). → Ezek az adatokon kívül még sok melléknévi, igei és igenévi származék. A „törés” szó, kórbonctani értelemben ekkor is főleg a 'csonttörés' kifejezésére szolgált.

Törzs 'truncus' Nincs adat anatómiai használatára, de hiszen Szily (NyŰSz. I, 348) azt írja e nyelvújítási szóról, hogy ez „a törzsök megcsonkítása, vagy árnyék és árny”, így hát e korban még nem létezhetett.

Törzsök 'truncus' A stirpesco szónál szereplő „törsök”-nek nincs anatómiai vonatkozása.

Tű Lásd: tő.

Tüdő 'pulmo' Tödő föl fualkadása, föl gyuladása (LC. 783. peripneumonia); Twdö fel fuwalkodása (NC. 845. peripneumonia) | Twdö (LC. 875. pulmo); ~ | Dagadot twdeiw (LC. 875. pulmonarius); Dagadot tödjü (NC. 946. pulmonarius).

Tödő alakban: Tödö föl fualkadása . . . (LC. 783. peripneumonia); Twdö fel fuwalkodása (NC. 845. peripneumonia).

Tüdő hangalaki változat (LC. 875. pulmo) létezése kétséges.

Tüsző 'bursa, tömlő, zacskó' Twszö, tasoly (LC. 101. ascopera); Gwßü tarfolia [olv. gyűszű tarsolya] (NC. 1. ascopera) | Twszö (LC. 142. bulga); ~ | Twzö [olv. tüsző] (LC. 1122. vidulus, 1147. vulga); ~. → Anatómiai vonatkozású használata kétséges! Vö. még: bőr².

Tyukmony formájára való 'ovalis, tojásdad' Tyuk mony form maiara valo (LC. 743. ovatus); —. Vö. még: hosszúgömbölyü.

U

Udú 'cavitas' Vö. az „üreg” címszóval.

Ujj 'digitus' Vy (LC. 286. dactylus); Uy (NC. 278. dactylus) | Vy (LC. 323. digitus); — | Vyal valo pattantas (LC. 1045. talitrum); ~ | Az uyoknak az izei (LC. 237. condylus); Az uyoknak izei (NC. 230. condylus) | Vyotska (LC. 323. digitulus); —. Vyas (LC. 286. dactylicus); ~ | Vyas, az minek vya vagyon (LC. 323. digitatus); — | Vyas (LC. 638. manualeatus); ~ | Egy vyni (LC. 286. dactylis, 323. digitalis); ~ | Hwüelyk, nagy vy (LC. 471. hallux); Hivelik avagi Uy (NC. 491. hallux). → Feltűnő, hogy a mai „ujj” szó minden adatunknál, kivéve az „uy” helyesírási változatot, melynek olvasata kétes, mivel az y fölött ezekenél két pont van, ami esetleg az „uij” rövidítése akar lenni, „uij”

olvasattal (tehát egy j-vel) fordul elő, feltűnő továbbá az is, hogy bővülés esetén o-val folytatódik több esetben (ujocska, ujoknak). Az egyes ujjak közül a nagyujjnak van külön neve LC. és NC. adatai között. Ma a nagyujj mellett közölt hallux szónak 'láb-nagyujj' jelentés felel meg, a 'kéz-nagyujj' ezzel szemben a pollux lat. szó megfelelője. Kérdés, így volt-e ez már a XVI. századi magyar nyelvben is? Ekkor még esetleg nem különült el a két megnevezés. A mutatóujj fogalmával kapcsolatban megjegyzendő, hogy a PNA. és a BNA. szerint mutatóujjat jelentő index szó LC-ben a.m.: Meg jelentő, mutató (LC. 526).

Undokság 'faeces, bélsár' Lásd a fiziológiai részben.

Ü

Ülep Lásd: far, segg.

Ülő Lásd: kinnülő.

Üreg 'cavum' Ki váiattatot, wreg (LC. 57. alveatus); ki vajattatot wres (NC. 53. alveatus) | wres, wreg, hézag (LC. 176. cavus); Urejsen (NC. 166. cavus), Vdu, wresseg, wreg (LC. 176. cavus, sive cavum); wres (NC. 166. cavus) | Barlang, wreg hezag hely (LC. 176. cauerna); Barlang alias kalitka (NC. 166. caverna) | Wreg, hézag (LC. 230. concavus); wres hézak (NC. 221. concavus) | wreg, hezag (LC. 713. obinanis); wres heßag (NC. 763. obinanis) | wreges likas likas [!] (LC. 678. multicavatus); ureges liukas (NC. 719. multicavatus) | wreges, hezagos (LC. 678. multicavus); ureges liukas (NC. 719. multicavus). Lásd még: lyuk.

Üres¹ 'vacuus' Ki váiattatot, wreg (LC. 57. alveatus); ki vajattatot wres (NC. 53. alveatus) | wres, wreg, hézag (LC. 176. cavus); Urejsen (NC. 166. cavus) | Vdu, wresseg, wreg (LC. 176. cavus, sive cavum); wres (NC. 166. cavus) | Wreg, hézag (LC. 230. concavus); wres hezak (NC. 221. concavus) | wreg, hezag (LC. 713. obinanis); wres heßag (NC. 763. obinanis) | wres, hiába valo (LC. 516. inanis); ures hiabā valo (NC. 538. inanis) | Vres (LC. 1098. vacuus); Ures (NC. 1195. vacuus) | wressé leszök, hiaba valeuáleszök (LC. 517. inanesco); Hiaban valo wrefse leßek (NC. 538. inanesco) | Vresség [!] hiába valóság (LC. 516. inania); Urejssegh hiaban valo jagh (NC. 538. inania) | Wresseg (LC. 1099.

vacuitas); Ure[segh (NC. 1195. Vacuitas) | Vdu, wresség, wreg (LC. 176. cavus, sive cavum); wres (NC. 166. cavus) | Meg wresitóm (LC. 517. inanio); Meg wrejitem (NC. 538. inanio) | Meg wresitetet (LC. 517. inanitus); Meg wrejsitetet (NC. 538. inanitus). → A lat. szavak közül elsősorban a vacuus és a cavus jelentenek ürességet, az inanis, obinanis olyan ürességre utal, ami természetellenes, pl. élet nélkül valóság, nem nélkül valóság, üres szem (t.i. a szemgödör üres), stb.

Üres² 'expers, hiú, műveltség nélkül való, nem részes valamiben'

Nincs anatómiai vonatkozása.

Üres bél 'jejunum, éhbél' Wres bél (LC. 501. ieiunum intestinum) ~. → Vö. még: éhjom, az „éhjomra való” kifejezés ugyanis annyit tesz: éhbélre való.

Üresség 'cavitas, vacuitas' Lásd az *üres*¹ szócikkben.

Üstök 'capilli, hajzat' Az azzonijemberök szömére la haylo wstók (LC. 75. antiae) | Az aßonj allat bömere ke hajlot wjtökök (NC. 72. antiae) | Szömre le fwggo wstók, homlokon alá fwggo fwrt hay (LC. 162. capronae); Szörön [értsd: szörösen] le fuggó wßtók, Homlokon ala fuggo haj (NC. 152. capronae) | wstokos haias (LC. 15. acersecomes); Üßtökös [olv. üsztökös] hajas (NC. 16. acersecomes) | wstökös (LC. 149. caesariatus, 219. comans); wßtökös (NC. 210. comans) | wstökös, haias (LC. 219. comatus); — Wstökösötske, haiasotska (LC. 219. comatulus); wßtököczke (NC. 210. comatulus).

Üsztök alakban?: Szömre le fwggo wstók, homlokon alá fwggo fwrt hay (LC. 162. capronae); Szörön [értsd: szörösen] le fuggó wßtók ... (NC. 152. capronae) | wstokos haias (LC. 15. acersecomes); Üßtökös hajas (NC. 16. acersecomes) | wstökös (LC. 149. caesariatus, 219. comans); wßtökös (NC. 210. comans) | Wstoko-sotske, haiasotska (LC. 219. comatulus); wßtököczke (NC. 210. comatulus).

→ Az adatok tanúsága szerint nemcsak általában 'hajzat' jelentéssel rendelkezett a fenti szó, hanem gyakran 'hajfürt' jelentésben volt használatos.

Ütőér 'arteria, verőér' Nincs adat, vö.: érgége, gége³.

V

- Vájás** 'excavatio, vájolat, kivájás' . . . Váiás, ásás, ál veröm (LC. 277. cuniculus); Vajas, ajas veröm (NC. 271. cuniculus) | Ki váiás (LC. 382. excavatio); —
- Vájattatott** 'cavus' Lásd a „vájott” szócikkben.
- Vájolat** 'excavatio' Lásd a „vájás” szócikket.
- Vájott** 'cavus, üreges' Asot, váiot, tsatornas (LC. 156. canalitus); — | Zóme ki váiot, vak . . . (LC. 736. orbus); Szeme kivajot vak (NC. 792. orbus) | Ki váiattatot, wreg (LC. 57. alveatus); ki vajattatot, wres (NC. 53. alveatus) | Tsatorna moggyára meg váyatot (LC. 156. canaliculatus); Czatorna modgiara meg vajattatot (NC. 156. canaliculatus). Lásd még: üres.
- Vájt mélység** 'sulcus, barázda' Barázda, meg vayt melseg (LC. 1010. striae); Barázda, meg vajo meljsegh (NC. 1103. striae).
- Vak** 'caecus' Vak (LC. 146. caecus); ~ | Zóme ki váiot, vak (LC. 726. orbus); . . . ~ | Meg vakitom (LC. 146. caeco, 382. excaeco, 712. obcaeco); ~ | Vakon szwletöt (LC. 146. caecigenus); Vakon bületet (NC. 137. caecigenus) | Vakság (LC. 6. ablepsia, 146. caecitas); ~ Lásd még a patológiai részben is, ugyanott lásd a „vaklani, vaklyas” szócikkeket.
- Vak seb** 'cicatrix, sebhely' Lásd a patológiai részben.
- Vakszem** 'regio temporalis, halánték' Vak zóm (LC. 1053. tempus item pars capitis est); Vakßem (NC. 1150. tempus idem pars capitis est).
- Vakszemcsont** 'os temporale, halántékcson't' Nincs adat.
- Válaszfal** 'paries, fal' Nincs adat, de lásd a „köz”, valamint a „közhártya” szócikkeket, a köz szó ugyanis e korban a 'választó' jelentéskörben használatos volt. Vö.: Köz fal (LC. 332. dissepimentum, 551. intergerini parietes, 554. interseptum 756. paries, 969. sepimentum); ~.
- Választó linea** 'diameter, átmérő' Hason két fele választó linea, (auagy) altalosztó (LC. 318. diameter); — | Hason két felé választó linea (auagy) alcosztó [h. altalosztó] (LC. 325. dimetiens); Hañon ketfele valaßto linea (NC. 322. dimetiens).
- Váll** 'humerus' Vál (LC. 491. humerus); Vall (NC. 511. humerus)

| Vállas (LC. 491. humerosus); ~ | Val fődő (NC. 511. humerale);

Váll-lapocka 'scapula, lapocka' Val lapoczká (LC. 951. scapulae); ~. Lásd még: lapocka!

Váll köz 'regio interescapularis' Váll köz (LC. 554. interscapilium); Val köz (NC. 583. interscapilium).

-való 'stans, pertinens' Helyhatározói és eredethatározói utótag, lásd az „egy nemből való, nemhez való, jobbkez felől való, jobbkezre való, közben való, oldalastag való, fülbe való másfa” kifejezéseket a dőlt szedésű részeknek megfelelő szócikkekben.

Vastag 'robustus, latus' Vastag, erőss (LC. 420. firmus); Vastag erőf (NC. 431. firmus) | Erős, vastag (LC. 431. fortis); ~. | Igen vastag erőss (LC. 794. pervalidus); Igen vastag erős (NC. 857. pervalidus) | Igen hatalmas, vastag (LC. 844. praevalidus); ~ | Vastag, erőss (LC. 926. robustus); Erős vastag (NC. 1008. robustus) | Eröss, vastag, fő (LC. 1010. strenuus); Vastag fő erős gyors (NC. 1103. strenuus) | Erős vastag (LC. 1100. validus); ~ | Vastagb vagiok (LC. 844. praevalleo); Beczwletes vagiok aliquando (NC. 911. praevalleo).

Vastag ín 'musculus, izom' Susos [h. husos] inas vastag inas (LC. 682. torosus); —. Lásd még: húsos ín.

Vég¹ 'pars terminalis' Szél, vég (LC. 399. extremitas); ~ | Zel, veg, határ (LC. 736. ora); ~ | Vegig nyuytom, ki nyuytom (LC. 792. pertendo); Vegig ki nytom (NC. 855. pertendo) | Vtolso, végső (LC. 398. extremus); — | Leg végső (LC. 398. extimus); —. Lásd még: seggvégghurka, szemvég, tő.

Vég² 'tegumentum, valaminek a teteje' Tető, vég, hegy (LC. 262. coronis); ~. Lásd még: hegy.

Vég³ 'exitus, halál' Ki menetel, vég (LC. 387. exitus); ~. LC. és NC. latin magyarázószövege nem ad biztos támpontot e jelentéshez, exitus ekkoriban főleg 'ajtón való kimenetelt' jelentett. Egy példamondat azonban a halál „kimenetelére” vonatkozik. A jelentés e korban már bizonyosan megvolt. Vö: „Mikor el-jő végek, testek koporsóba temettetik” (Pázmány: Prédikációk. 1636.)

Vég⁴ 'sors' Nincs anatómiai vonatkozása.

Vég⁵ 'terminus, határidő' Nincs anatómiai vonatkozása.

Végbél 'rectum' Lásd: seggvégghurka.

Végtag 'extremitas' Nincs adat.

Vékony¹ 'tenuis, finom' Vékony, ősztouér, keskeny (LC. 460. gracilis); ~ | Igen vekony (LC. 780. pergracilis); ~ | Igen vekony (LC. 792. pertenuis); ~ | Igen vekony (LC. 842. praetenuis); ~ | Vekoni, gienge (LC. 1022. subtilis); Vekonj, genge (NC. 1118. subtilis) | Vekoni (LC. 1055. tenuis); ~ | Keskeny vekony emberek (LC. 1116. vesculi); ~ | Vékomb [értsd: vékonyabb] (LC. 294. deductior); — | Vekoniotska (LC. 1022. subtenuis); ~ | Vekonyotska (LC. 1055. tenuiculus); ~ | . . . vékonyaság (LC. 460. gracilitas); Keskenjfegeh, öbtöversegh (NC. 477. gracilitas) | Vekonság, eles okosság (LC. 1022. subtilitas); ~ | Vekonság (LC. 1055. tenuitas); ~. → A fenti adatokon kívül még számos melléknévi és igei származék.

Vékony² 'parvus, kis, kicsi' Vékony, kisdud (LC. 389. exilis); ~ | Igen vekony (LC. 778. perexilis); ~ | Kitsinség, vékonság (LC. 389. exilitas); ~.

Vékonybél 'intestinum tenue' Vékony gyenge bét [h. vékony, gyenge bél] (LC. 575. laces); —.

Velő 'medulla' Velő (LC. 647. medulla); ~ | Az belit ki vezöm, velejét ki váiom (LC. 359. emedullo); Az belit es velejet ki vajom (NC. 359. emedullo). Lásd még: agyvelő, agyvelőcske, szék.

Vén 'senex, veteranus, agg, idős, koros' Ag, vén, wdős (LC. 73. annilis); — | ősz vén (LC. 149. canus); OB ven (NC. 149. canus) | Vén, ag (LC. 168. casnar); — | Dada, igöm vén, dada (LC. 292. decrepiti); Igen ven baba [értsd: bábaasszony] agh dada (NC. 285. decrepiti) | El törödöt ven emberek (LC. 296. defloccati senes); ~ | Igen ven (LC. 789. persenex); ~ | Vén, agh (LC. 967. senex); ~ | Venhez, aghoz valo (LC. 967. senilis); venhöz es aghhoz valo (NC. 1053. senilis) | Meg venhodet, meg aggott (LC. 967. senectus); Megh venhödöt aggot (NC. 1053. senectus) | Vénség agság (LC. 79. anilitas); Vensegh (NC. 74. anilitas) | Venseg, agság (LC. 967. senectus); ~. Lásd még: agg, idős.

Vér 'sanguis' Ver (LC. 273. cruor); Alut ver (NC. 266. cruor) | Ver (LC. 943. sanguis); Veer (NC. 1027. sanguis) | vères (LC. 273. cruentus); verös (NC. 266. cruentus) | Verös verel tellyes (LC. 944. sanguinolentus); veeres verrel tellies (NC. 1027. san-

guinolentus) | Veres akkibe [!] sok io ver vagyon (LC. 944. sanguineus); ~ | Verrel folyok (LC. 944. sanguino); ~ | Véretlen, vér nekwl valo (LC. 381. exanguis); ~ | Veretlen (LC. 523. incruentatus); Vertelē (NC. 546. incruentatus) | Vernelkwl valo (LC. 523. incruentus); — | Nyak, és vér nekwl valo kitsin állatok, bogarak (LC. 541. insecta); — | Vér folyás (LC. 469. haemorrhagia); — | . . . Vér korsag (LC. 469. haemorrhoidis); ~ | Vérszerént valo rakosságok, atyafiasok (LC. 244. consanguinei); Verβerent valo rokōjagok (NC. 237. consanguinei) | Vér zerent valo atyafosag [!] (LC. 755. parentela); Verβerent valo Attiafiujagh (NC. 813. parentela).

Veres 'ruber, vörös' Veres, piros (LC. 121. baius color); ~ | Veres, piros vérteszínw (LC. 122. balius color); vörös piros, vercze Binw (NC. 115. balius color) | Verh^onyw halouany színw veres (LC. 476. helvus); Vörheniō, halvani Binü (NC. 495. helvus) | Egy kevesse veres (LC. 1015. subcrudus); Nierşes (NC. 1110. subcrudus) | vörhönyotske, sarga színw veresetske (LC. 931. rufulus); verhenjōczke, sarga Binw vereşeczke (NC. 1013. rufulus) | Veresses (LC. 1020. subrufus); Vörōşseb (NC. 1115. subrufus). → A „veres” alakra néhány adat alább is!

Vörös alakban: Vörös (LC. 143. burrus); — | Vöröss (LC. 929. ruber); Veres (NC. 1011. ruber) | Vörhōnio vörös sarga színw vörös (LC. 931. rufus); Verhenjōs, veres sarga Binw (NC. 1013. rufus) | Twndōklō vörös (LC. 934. rutilus); Twndōklō veres (NC. 1016. rutilus) | Twndōklō vörösse lezők (LC. 934. rutilusco); Twndoklove vereşse leşek (NC. 1016. rutilusco) | Veressellō vörös (LC. 929. rubicundus); Vereşselō veres. Verhenjo (LC. 1011. rubicundus) | Vörösseg (LC. 929. rubor); Vereşsegh (NC. 1011. rubor).

NC. és LC. váltakozva használják a „veres” ill. a „vörös” alakot.

Veriték 'sudor, izzadás, verejték' Veritek (LC. 1025. sudor); ~.

Verőér 'arteria' Lásd: ér, érgége, gége.

Vese 'ren' Vese (LC. 911. renes); ~.

Viaszszínü 'cerinus' Viasz színw (LC. 181. cerinus); Vias Binw (NC. 172. cerinus).

Világos sárga 'flavus' Arani szín, világos sárga (LC. 423. flavus); Aranj Binw vilagos sarga (NC. 434. flavus).

Viola színű 'violaceus' *Violaszínw* (LC. 497. ianthinus); ~ | *Viola zínw* (LC. 1126. violaceus); ~.

Visszafordult agyú Lásd a patológiai részben.

Vívóér 'vena' Lásd: ér, érgége, gége.

Völgy 'vallum, sánc' *Völg* (LC. 266. convallis); *Völgi* (NC. 250. convallis) | *Völgy* (LC. 1101. valles, vallis); ~ | *Völgietske* (LC. 1101. vallecula); ~.

Vörhenyő 'rubidus, sötétpiros' *Vörhönyö* (LC. 929. rubidus); *Verhenjo* (NC. 1011. rubidus) | *Vörhönio* vörös sarga zínw vörös (LC. 931. rufus); *Verhenjös*. *Veres Barga Binw* (NC. 1013. rufus) | *Vörhönyös sargás* (LC. 440. fulvus); *Verhönjös sarga* (NC. 455. fulvus) | *Vörhönyös vörös* (LC. 930. rubricosus); *Verhenjös veres* ... (NC. 1012. rubricosus) | *Vörhönyös, [!]* sarga zínw vörös vagyok (LC. 931. rufeo); *Verhenjös Barga Binw veres vagiok* (NC. 1013. rufeo) | *Vörhonyoue [!]*, sarga zínw vorosse [!] te-zom [!] (LC. 931. rufo); —.

Verhenyő alakban: *Verhenyő*, sarga (LC. 620. luteus); *Verhenjo sarga* (NC. 654. luteus) | *Verhenyös, sargatska* (LC. 620. luteolus); *Verhenjös sargaczka* (NC. 654. luteolus).

Verhenyű alakban: *Verhönyw halouany színw veres* (LC. 476. helvus); *Vörheniö, halvani Binü* (NC. 495. helvus).

Lásd még: piros, veres.

Z

Zápfog 'dentes molares, őrlőfogak' *Záp fog* (LC. 455. genuini); — | *Szap [!]* fog (LC. 667. molaris); *Zab fog* (NC. 708. molaris).

Zömök 'crassus, vastag' *Temérdök zomok* (LC. 267. crassus); *Temerdek zömök* (NC. 260. crassus).

Zomok alakban: *Temérdök zomok* (LC. 267. crassus); *Temerdek zömök* (NC. 260. crassus) | *Temérdekség zomokság* (LC. 267. crassamen); — | *őreg, zomok, igen nagy* (LC. 1103. vastus); *Igen nagy, őregh* (NC. 1200. vastus).

Szomok alakban: *őregseg, nagyság, szomokság* (LC. 1103. vastitas); *Puŕtasagh* (NC. 1200. vastitas).

Zöld 'viridis' *Fw színw, zöld* (LC. 477. herbeus); *Fw Binü* (NC. 497. herbeus) | *Igen zöld* (LC. 794. perviridis); *Igē böld* (NC.

854. perviridis) | Szöld (LC. 845. prasinus); Szöld (NC. 913. prasinus) | Valamenire zöld (LC. 1023. subviridis) | Valamenjere zöld (NC. 1119. subviridis) | Zöld (LC. 1128. viridis); Szöld (NC. 1224. viridis) → NC. következetesen „szöld” alakot ír, viszont LC. felváltva „zöld” és „szöld” alakot használ.

Zugoly 'angulus' Szugoly, szegelet (LC. 70. angulus); ~ | Szugolyotska, szegeletetske (LC. 70. angellus); Szugoliaczka, szegeleteczke (NC. 65. angellus).

Zsigerek 'viscera' Lásd: belső részek.

Zsír 'adipositas' Kőuserg sir (LC. 23. adeps); – | Siros (LC. 23. adipatus); ~.

Zsugorodás 'contractura' Lásd a fiziológiai és a patológiai részben.

INDEX NOMINUM LATINORUM ANATOMICORUM

Abdomen: has¹, potroh

Abscessus: (mirigy²)

Accretio: (öregbedés, öregbülés)

Adfectus: joh³

Adipositas: zsír

Adolescens: ifjú

Aetas senilis: (aggkor)

Aetate iam adfectus: öregedő

Albus: fehér

Aliquam formam habens: -szabású

Amorphus: forma nélkül való

Angulus: szeg², szegelet, zugoly

Angulus oculi: szemék, szemszegelet, szemvég, szemzug

Angustus: szűk

Animal: állat⁵, élő állat, (oktalan állat)

Animal brutum: lelketlen állat

Animal intelligens: lelkes állat

Animalia: állat⁴

Animates: állat⁴

Animus: joh³

Annosus: idős, (öreg²), vén

Anulus: (gyűrű)
Anus: fenék, segglyuk, (végbélnyílás)
Arteria: ér, érgége, gége³, (ütőér, vivőér)
Articulatio: bötök, iz¹, (izület)
Auris: fül
Axilla: hónalj

Barba: szakáll
Bilis: epe, (epeváladék), sár¹
Brachium: kar
Brevis: kurta, rövid¹, rövided
Brunus: barna, szeg¹
Bucca: pofa
Bursa: tüsző

Cadaver: (tetem²)
Caecus: vak
Caelebs: (nőtlen²)
Caeruleus: kék
Calvus: gulács, kopasz
Camera: (kamra, szugoly), szurdok
Canalis: csatorna, gége²
 Canaliformis: (csatorna alakú)
Canus: ősz
Capillus: haj¹
 Capilli: üstök
Caput: fej
Cardia: böndő, (gyomorszáj)
Caro: hús, (pecsenye), seggpecsenye
Cartilago: porcogó
Castratus: félig férfi
Cauda: (fark², fark)
Cavitas: (udu), üres, (üresség)
 Cavum: üreg
 Cavus: (vájattatott), vájott
Cella: szurdok
Cerebellum: agyvelőcske

Cerebrum: agyvelő
 Cerinus: viaszszínű.
 Cholera: (sár²)
 Cicatrix: (vakseb).
 Cilium: szemhaj, (szempilla), szemszőr
 Circularis: keröngös, (körkörös)
 Circumferentia: körület
 Clunis: far, fenék, segg, (ülep)
 Coitus: (fajzás³)
 Collum: nyak
 Colon: kitetsző bél, kólika hurka, öregbél, öreghurka
 Columna
 Columna vertebralis: csiga, gerinc, hátgerinc
 Concav: (homorú), mindkét felé meredek (a „meredek” szócikkben)
 Condensus: sűrű¹
 Contortus: horgas², horgas-borgas
 Contractura: (zsugorodás)
 Cor: joh², szív
 Corpus: test¹, tetem¹
 Cortex: héj
 Costa: borda, oldalcsont
 Coxa: csípő
 Cranium: agykoponya, koponya
 Cranium cerebralis: főkoponya
 Crassus: zömök
 Crus: szár
 Cruribus distortis, valgus: (kacsiba)
 Cubitus: könyék
 Curvatura: hajlás, (hajlat)
 Curvatus: hajlott, hajtott, horgas¹, meredek¹
 Cuspis: hegy
 Cutis: bőr alatt való →

 Dens: fog
 Dens angularis: hegyesfog
 Dens incisiva: élesfog, (metszőfog)

Dens molaris: (örlőfog), zápfog
Densus: sűrű¹
Derma: bőr
Diameter: választó linea
Diaphragma: ágyékhártya, közhártya, (rekeszizom)
Digitus: ujj
Dorsum: derék, hát

Elementum: állat⁶
Embryo: (embrio, fogantatott forma nélkül való mag), mag¹,
magzat
Enormis: (mértékletlen nagy)
Ens: állat³
 Ens vitalis, animal: állat⁴
Epididymis: tők →
Epigastrium: böndő
Epiglottis: nyeldeklő¹
Epiphysis: fenyőmakkocska
Essentia: állat³
Excavatio: vájás, (vájolat)
Exitus: vég³
Expers: üres²
Extensus: nyújtott
Externus: kívül való, külső
 Extra-: külső
Extremitas: tag, (végtag)

Facies: ábráz, ábrázat¹, arc, orca
Faeces: (gané, undokság)
Falcatus: (kasza formájú)
Fatigatus: (lágý⁴)
Fauces: torok
Fel: epe
Femina: asszonyállat, asszonyember, (nő), nőstény
Femur: ágyék², comb
Fibra: rost
Filum: fonál

Fissura: (rés)
Fistula: (sipoly)
Flavus: (sár³), sárga¹, világos sárga
Flexura: hajlás, hajtás, kebel²
Flexus: hajló, hajlott, hajtott, horgas¹, meredek¹
Flocculus: pih →
Foetus: mag¹, magzat
Foramen: (lik), lyuk
Foraminosus: (likas, likacsos), lyukasos.
Forma: alak, forma¹
Fossa: (árok)
Frequens: sűrű²
Frons: homlok
Fulvus: sár³, sárga¹
Fungosus: pöfetes
Fuscus: szeg¹

Generatio: fajzás², nem²
Genu: térd
Genus: faj²
Gibbus: (görbe²)
Gingiva: íny¹
Glaber: sima
Glandula: ikra, (merigy, merigye), mirigy¹
Glandula pinealis: fenyőmakkocsk
Glaukoma: (hályag²)
Glans: makk
Glottis: nyeldeklő²
Gracilis: keskeny, ösztövé, (sovány)
Granulum: szem²
Gremium: (kebel¹)
Gyrus: keröngös kerektség

Habitus: forma², termet
Hallux: (hüvelykujj), nagyujj
Hepar: máj
Hispidus: borzas

Homo: ember¹
Humerus: váll
Humilis: rövid²
Humor: nedvesség
Hymen: szűzesség hártája

Iam grandior natu: öregedő
Ieiunum: éhjom, üres bél
Improcerus: rövid²
Inclinus: (befeléhajlott), hajlott, görbe¹, (görbedt, görbült)
Index: ujj →
Ingens: hátahatáros, hatalmas
Inguen: ágyék¹
Infans: csecsszopó, csöcsömő
Infrequens: ritka²
Infrequens: ritka²
Intercutaneus: bőr alatt való →, (bőralatti, bőrközti)
Internus: belső
Interstitium: köz
Intestinum: bél, hurka
 Intestinum tenue: gyengebél, vékonybél
Iuvenis: (fiatal)
 Iuvenilis: (fiatal)

J lásd az i betű alatt

Katarakta: (hályag²)

Labium: ajak
Lac: tej
Lanugo: pih →
Larynx: gége¹
Latus: oldal
 Lateralis: oldalaslag való
Latus: széles¹
Lexus: tág
Lectulus unguis: (körömágy)

Levis: sima
Lien: lép
Ligamentum: (szalag)
Lingua: nyelv
Liquidus: lágy²
Liquor: (nedv), nedvesség
Longus: hosszú
Luteus: sárga¹

Magnus: nagy, öreg¹
Malacus: (lágý⁵, puha²)
Malleolus: boka
Mamma: csecs, emlő
Mamilla: babug, csöcsbimbó, emlőcske
Mandibula: állkapocs
Manus: kéz
Manus dexter: (jobbkez), kéz
Manus laeva: (balkéz), kéz
Marginatus: széles²
Masculinus: (hím, hímnemű)
Medius: középső
Medulla: szék, velő
Membrana: hártya, lantorna
Membrum: tag¹, test²
Meninx, meninges: agyhártya
Mens: agy, (ész), joh³
Mentum: áll
Mesencephalon: (középagy)
Mobilis: mozgó
Mollis: lágý¹, puha¹
Motorius: mozgató
Mucus: (nyálka)
Musculus: húsos ín, izom, vastag ín

Nares: orrlyuk, (orrnyílás)
Nasus: orr
Natis: far, segg, (ülep)

Nates: seggpecsenye
Natura: állat³, (természet)
Nervus: (ideg), ín
Niger: fekete
Nodus: bötök, csomó
Nodus: bötök, (bötököske)

Obesus: temérdek
Obliquus: horgas³
Obtusus: tompa
Occiput: nyakszirt, (szirt)
Oculus: szem¹
Omentum: bél-lantorna, (cseplesz)
Organa

Organa interna: tag³
Organa sensuum: (érzékszervek)

Os, ossis: csont

Os coccygis: farcsík, (farcsok, farkcsont)

Ox coxae: (csiga alatt való csont), csigalatsont

Os femorale: (combcsont)

Os ilium: csípőcsont, forgócsont

Os mandibulare: állcsont

Os maxillare: állcsont

Os temporale: (vakszemcsont)

Os, oris: száj

Ovalis: hosszúgömbölyű, (ovális), tyúkmony formájára való

Palatum: íny²

Pallidus: sárga²

Palma: tenyér

Palpebra: szemhéj

Papilla: sömör

Paries: (közfal), válaszfal

Parotis: fültőmirigy

Pars: rész¹

Pars genitalis: nemzésre való tag, szeméremtest

Pars inferior dorsis: derék

Pars lateralis: oldal
 Pars lumbi seu lateralis in sue: (tomp, top).
 Pars membri: tagíz
 Pars oralis pharyngis: nyeldök
 Pars terminalis: vég¹
 Partes extremitatum: tagíz
 Partes genitales: (nemi szervek), szeméremtest
 Partes genitales externae masculinae: férfi szeméremtest
 Parvus: kicsiny, kis, kisdud, vékony²
 Pectus: mell¹
 Penis: fark¹, (hímvesző)
 Periphēria: környék
 Pertinens aliquo: való-, -való
 Pes: láb
 Phalanx: íz²
 Pilus: moh, szőr
 Pilus tenuis: pehely, pih, toll¹
 Pluma: toll²
 Pomum Adami: Ádám almája, (ádámcsutka)
 Poples: (térdhajlat), térdhajtás, térdhónalj
 Portio: (rész²)
 Portio vaginalis uteri: szűzesség kapuja
 Porus: pórus
 Praecordia: (szívnek hálója, szívnek lábja)
 Praeputium: (fityma) pecsi bőre
 Proles: faj³, (fajzás¹), fajzat
 Prominentia
 Prominentia laryngea: Ádám almája, (ádámcsutka)
 Prominens: kinnülő
 Papilla: (szem³)
 Puer: gyermek
 Puer in pubertate: férfi-gyermek
 Pulmo: tüdő
 Pupilla: (szembogár), szemfény

 Radix: tő
 Radix linguae: nyelvgyökér

Radix unguis: körömgöyökér
 Rarus: ritka¹
 Rectum: seggvégghurka, (végbél)
 Regio
 Regio bronchialis: mell³
 Regio gastrointestinalis: joh¹
 Regio interscapularis: vállköz
 Regio temporalis: vakszem
 Relaxatus: (lágý³)
 Ren: vese
 Rigidus: merev
 Robustus: vastag
 Rotunditas: gömbölyegség, gömbölyűség, kerekiség.
 Rotundus: gömbölyeg, gömbölyű, kerek, kerekded
 Ruber: piros, veres
 Rudibus: (verhenyő), vörhenyő

 Saliva: nyál
 Sanguis: vér
 Scapula: lapocka, váll lapocka
 Sclera: hályag¹, szemfehére
 Scrotum: herezacskó, tök →
 Sebum: faggyú
 Secundae: gyermektartó lantorna, hártýika, (magzatburok +
 méhlepény).
 Secundinae: gyermektartó lantorna, hártýika, (magzatburok +
 méhlepény)
 Segmentum: tag²
 Segmentum membri: íz³, tagíz
 Semen: mag²
 Senex: agg¹, idős, (koros), vén
 Sensus: (érzékenység)
 Sensibilis: érzékönységes, érző
 Sensificus: érzékenység hozó, érzékenység szerző
 Sensorium: (ézőközpont)
 Serratus: fűrészbabású
 Sexus: faj¹, nem¹, különböztető természet, megválasztó természet

Siccus: nedvesség nélkül való

Simplex: (szűz³)

Sinus: hajlék, kebel²

Sors: (vég⁴)

Spasticus: (megvont ínú)

Sperma: ondó

Spiralis: tekergős

Splen: lép

Status: állapot¹

Stratus: rétű

Strictus: szoros

Subcutaneus: (bőralatti)

Subcutis: bőr alatt való →

Subniger: szeg¹

Substantia: állat², állat³

Sudor: veríték

Sulcus: vájt mélység

Supercilium: szemöldök

Sura: lábikra

Talus: boka, bokacsont

Tegmentum: vég²

Tempora: (halánték), vakszem

Tendo: ín

Tensus: feszítettett, (feszült), kifeszült, megfeszítettett

Tenuis: vékony¹

Terminus: (vég⁵)

Testis: here, mony

Thorax: mell²

Tibia: első szárcsont

Trachea: (légcső), lélekzetvevő gége

Truncus: törzs

Tuba: (kürt)

Tubus: csatorna

Typus: ábrázat²

Über Lásd: mamma

Unguis: köröm
Umbilicus: köldök
Urethra: húgycső
Uterus: (anyaméh), has², méh
Uvula: nyelvcsap

Vacuitas: üres, (üresség)
 Vacuus: üres¹
Valgus: (kacsiba)
Vallum: völgy
Vas: ér
Vastus: (mértékletlen nagy)
Vena: ér
Ventriculus: gyomor
Verticaliter ascendens: (meredek²)
 Verticaliter descendens: (meredek²)
Vescia urinaria: (húgyhólyag), hólyag
Veter: agg¹, idős, (koros), vén
 Veteranus: agg¹, idős, (koros), vén
Vetus: idős, (öreg²), vén
Villus: moh, pih, toll¹
Violaceus: (lila), viola színű
Vir: ember², férfi
Virgo: szűz¹
Viridis: zöld
Viscera: belsőrészek, (zsigerek)
Vultus: tekintet. Lásd még: facies

A BIPÉDIA TÖRZSFEJLŐDÉSI KIALAKULÁSÁNAK FIZIKAI MAGYARÁZATA

Írta: MIGÁLY BÉLA (Budapest)

Az ember származása és kialakulása már nem probléma a szaktudomány előtt, legfeljebb egyes részletkérdések várnak még további tisztázásra [1]. Mégis tudomásul kell vennünk, hogy különböző szaklapokban még mostanában is napvilágot látnak olyan tanulmányok, amelyek az emberi közös törzsfejlődés elvét tagadásba veszik. Ezek kísérletet tesznek annak bizonyítására, hogy a *Homo sapiens* más törzsfejlődési fajtától származna, s őse a *praesapiens* volna. Lényegében szerintük a *Homo sapiens*nek az előember (*Pithecanthropus*, *Sinanthropus*) és a jégkorszaki ember nem őse, hanem azokkal élt azonnali kifejlett lény. Ez az elmélet helytelen.

Az ezt képviselő, különben elismert szakemberek (*Heberer*, *Vallois*, *Kälin*) ez irányú vizsgálódásaikban szűkkörű szemléletmódot használnak, és a szigorú tudományos értékelést alárendelik az attól idegen idealista szemléletnek. Az ilyenfajta kísérletek ugyan nem ingatják meg az emberréválás szilárdan megalapozott tanát, de mégis zavart okozhatnak.

Az ősemberi csontmaradványok és a geológiai réteg vizsgálata eldöntik azt a kérdést, mégpedig az evolúció érvényessége irányában. Az evolúció bizonyítékát jelentik a *Homo sapiens*en is meglevő és az ősi törzsfejlődéssel kapcsolatban kialakult csővevényes szervek (pl. *Jacobsohn*-féle szerv, feregnyújtvány, *Darwin-gumó* stb.)

R. Wiedersheim [2] művében már többszáz bizonyító adatot sorol fel. Számuk azóta még növekedett. Vannak azonban egyszerű bizony-

ságok is, amelyek minden különösebb szakismeret nélkül is megérthetők és beláthatók. Ha azoknak ezenfelül még további tudományos jelentőségük is van, az csak növeli értéküket.

Ilyen természetű bizonyítékot szolgáltat az emberi kvadrupédia végtagmozgásainak tanulmányozása, ha fő szempontként a mozgás fázisait, és az azt koordináló idegközpontok működését tekintjük.

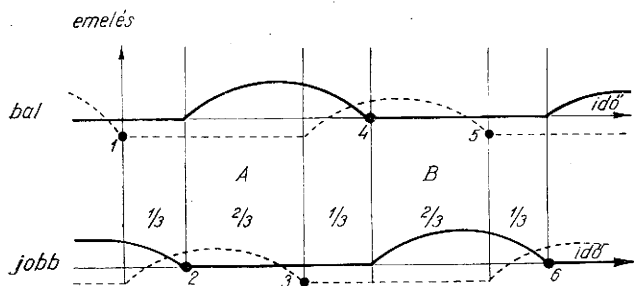
Az általam átkutatott idevágó irodalomban csak *H. Spitzky* [3] művében találtam — a még járni nem tudó kisgyermekkel kapcsolatban — olyan észrevételt, amely a végtagmozgás állati jellegű szabályosságát konstataálja: „...endlich kriecht auf allen Vieren, ganz wie andere Vierfüßler, in Schritt oder Trab, rechte Hand, linker Fuss, linke Hand, rechter Fuss . . .” (68. old.) A mű azonban e jelenség fejlődéstani méltatására nem terjed ki.

A kétlábú járás. Az ember a talpán, az emlős állatok tömeg pedig lábujjhegyen halad; de a mellső és a hátsó lábpároknak egy-egy lépésben — akár csak az embernél is — két nagyon egyenlőtlen időtartamú mozzanat váltakozik egymással. Az egyik mozzanat rövid, midőn teljes kilépésnél mindkét láb a talajon van, miközben a hátsó láb rugalmas tasztítása előredönti a törzset. A másik mozzanat a hosszabb, mikor már csak az előretett láb van a talajon, és a kapott lendület folytán hátradólt helyzetéből előredőlthe megy át, miközben a másik végtag fölemelve és előreleadítva kilép, hogy előredőlésében felfogja a testet. A következő fázisban a két említett végtag ismét a talajon van, és a járás váltakozó lábakkal folyik tovább. A járás az egész testet mozgásba hozza. Ha például bal lábunkkal kilépésben vagyunk, e mozdulat bal csípőnket előre, a jobbat hátra, és ezzel gerincünket és az egész mellkast kissé jobbra igyekszik fordítani (*W. Braune* és *O. Fischer* [4]). Ez azonban a következő, tehát a jobb lábas kilépést nehézkessé tenné, ezért erre reflexszerű, egyidejű ellenmozgás a mellkas balra fordításával reagál (uo. I. 304). Ezáltal viszont az ingaszerűen függő jobb kar előre, a bal kar pedig hátra lendül, mozgásuk ily módon az azonos oldali alsó végtaggal pontosan ellentétes, míg az ellenkező oldalival egyező fázisú (uo., I. 258 és Tábl. III.). E dinamizmus koordinálódik az egyensúlyérzéssel, s az éppen hátullevő végtagok súlyát az azonos oldaliak egyidejű előreleadítésével folyamatosan kiegyenlíteni törekszik. Amint látjuk, a komplikált mozgásokban tudatos és reflexes elemek

— mint kompenzáló és dinamikus mozzanatok — harmonikusan keverednek. Járás közben az emberi törzs az elfordulások mellett még lengéseket is végez függőlegesen, előre és oldalra is, mégpedig a lépések ütemében és a talajra helyezett láb irányában. A mozgásszervek összeműködését megfelelő beidegzés teszi lehetővé. Járáskor a tudatos és az automatikus mozgáselemek általában együtt lépnek fel vagy váltogatják egymást.

Az emlősök járása. Az emlősállatok legegyszerűbb helyzetváltozása: a lépegetés, a járás. Ennél a testet a négy végtag váltogatott előrehelyezése úgy viszi előre, hogy két-két végtag mindig rögzítve van a talajon. E négylábú járás két egymás mögötti kétlábú járásból tevődik össze. Egyenletes járásnál a hátsó lábszár a mellsőt egyenlő kilépésben, de különböző lábrakásban követi, úgyhogy lábnehézség még akkor sem fordul elő, ha a hátsók túllépik a mellsők lábnyomát, vagy ha az állat figyelme máshová irányul. Ez arra vall, hogy a kétlábbon történő (kétlábú) lépegetés, különböző fázissal automatikusan össze van hangolva egymással. Az összehangoltság akkor is fennáll, ha a sebesség és vele a lépéshossz, továbbá az időtartam megváltozik.

A járásmódnak sémás grafikonját annak a vizuális megfigyelésnek alapján rajzolhatjuk meg, hogy a ló, tehén stb. mellső lába a fellépést később kezdi meg: amikor már az egyoldali hátsó láb lelépésben van. Az állat mintegy elkapja mellső lábát a hátsó rálépése elől. Ez olyan nagyfokú fáziskésést jelent az azonos oldali hátsóval szemben, amely egy lépéstartam nagyobbik része.

A két egyoldali láb emelésének és rögzítésének helyzete alapján (a másik oldalon rögzítések, ill. emelések felelnek meg) már az egész grafikonon egyértelműen megrajzolható. Erről leolvasható e változatos lábrakás minden mozzanata. A mellső lelépést követő hátsó (átlós) lelépés dobantásainak sorozata kettős pergéseknek hallható. A testet a rövid tartalmú (1/3) oldalsó, majd a hosszú tartamú (2/3) átlós támasz páros izomereje viszi előre úgy, hogy a lábak hátradőlésből előredőlt helyzetbe mennek át, miközben két láb mindig a talajon van (a lábváltás pillanatában három).

Az átlós fáziskülönbség kicsiny volta (1/3) miatt a felületes szemlélő az átlós lábakat szinte együtt mozgóknak látja. Ezért ezt a járásmódot (pontatlanul) átlós járásnak szokták mondani, s — rövidség miatt — mi is így fogjuk nevezni. Így jár az emlősök túlnyomó része. Hogy éppen ez a komplikált (tudatosan alig megtanulható) lábrakás vált uralkodóvá, ezt a minél simább lépegetésre irányuló természetes törekvés okolja meg. Ennek elérésére a járásnál mechanikai, de egyúttal fiziológiai értelemben vett hármas követelménynek kell teljesülnie.

Első: a törzs kilengéseinek lehető csökkentése. Különösen az oldallengések kényelmetlenek és csökkentendők, mert a rögzítő szilárdváz oldalirányban a kegyesebbé hajlékony.

Második: a test zökkenésének — lelépésnél — lehető csökkentése.

A szilárd talajon kizárólag négylábon lépő emlősök járása mindkét követelménynek — egy fogással — azáltal tesz eleget, hogy két láb egyszerre sohasem lép a talajra. E két követelmény ui. a pontosan átlós vagy oldalas járást eleve kizárja, vagy csak különleges, zökkenéstompító berendezéssel engedi meg. Különleges pontos átlós járás figyelhető meg egyes majomfajtáknál. Sajnos, csak állatkerti, ideges, szagatott járkálásokat sikerült gondosabban szemügyre vennem.

Látszólag egészen pontos átlós járással járkál a csimpánz, behajtott kezűjainak második izein, mint zökkenéstompító berendezésen. Így járkál — de tenyerén — a pávián és bulder. A rálépést mellélépéssel kerülük el. Mind e járásokban az ágakon járás, illetve kapaszkodás, vagy különösen a függeszkedés hosszantartó, degradáló hatása mutatkozik meg (szekundaer kvadrupaedia).

Ezeket az észrevételeket *W. E. Le Cros* [5] is elfogadja. Az általa közölt megfigyelések azonban a járásviszony fázisviszonyaira nem terjednek ki.

Harmadik követelmény: a sajátlábrahágás lehetőségének kizárása. Ez az előbbi két követelménynek megfelelő járásnál — minden odafigyelés nélkül, automatikus biztonsággal — csak úgy érhető el, ha a hátsó láb lelépésekor az azonos oldali mellső láb nincsen a talajon, tehát emelésben van, és csak később lép le. A harmadik követelmény tehát kizárólag a mellső láb oldal-fáziskésését engedi meg. Ez viszont az első követelményhez való alkalmazkodás mértéke szerint kétféleképpen alakult ki. Általánosan elterjedt (rövid tartamú kettős oldaltámaszok következtében) a kis oldallengésű átlós járás, nagy oldal-fáziskéséssel; és csak kevés állatnál (teve, zsiráf, elefánt) alakult ki (hosszú tartamú kettős oldaltámaszok folytán) a nagy oldallengésű oldalas járás, kis oldal-fáziskéséssel. Ennél az azonos oldali lábak szinte együtt mozognak; innen a pontatlan, de rövid és jól érthető „oldalás” elnevezés. Könnyű belátni, hogy a teljesen pontos oldalas járás szinte mechanikai lehetetlenség.

Pontoság, a járásmódok összehasonlítása: Már az oldalas járás is bizonyos kilépési pontosságot, gépszerűséget kíván, de annál inkább az átlós járás. A mellső láb fáziskésésének tizedmásodpercrendű megnövekedése már ráhágást eredményezhet. Az agyi automatikus mozgáscentrumoknak tehát nagyon pontosan és zavartalanul kell működniük, főleg akkor, ha az állat figyelme máshova irányul. E centrumoknak — minthogy nemcsak a két lábpár folyamatos lépegetését, hanem azok pontos és kényes természetű összehangolását is biztosítaniuk kell, szükségképpen jóval összetettebbnek kell lenniük, mint amilyent a kétlábú járás igényel. Ebből következik, hogy a csak kétlábú járáshoz kifejlődött automatikus centrumok négy lábú járás koordinálását nem végezhetnék, míg a fordított eset lehetséges, amit az alkalomszerűen kétlábon járó állatok példája bizonyít.

A kétféle járásmód legfeltűnőbb különbsége a két, illetve négy végtag talajra helyezése, és a (nagyjában) függőleges, illetve vízszintes gerinctartás. E körülmények magukkal hozzák a test súlyeloszlásának gyökeres különbségét, amennyiben a teljes testsúly az egyiknél az első két végtagra, míg a másikonál mind a négyre nehezedik. Emiatt a mellső végtagok nem mozgathatók szabadon, hanem — normális körülmények között — csak a már említett három követelmény által meghatározott gépies lábrakással. A járulékos mozgások is nagymértékben különböznek, a mi szempontunkból főleg abban,

hogy — a lábrakás kötöttsége és a gerinc vízszintes helyzete miatt — a dinamikus — egyensúlyozó karmozgásnak megfelelője nincs.

A lábrakások pontos betartása ősidők óta kialakult és továbbörökített tulajdonság. Egyazon állatfajta különböző haladásmódjához más és más fázisrendszer tartozhat, de ez a haladásmóddal (lépés, ügetés, vágta) következetesen beáll és szilárdan kitart. Mégis előfordulhatnak eltérések a környezet lassú, átalakító hatása következtében, vagy olyan változás miatt is, mint pl. a ló oldalas járása.

Betekintés az ősmúltba. Mint tréfás gyermekjáték vagy versenyszám nem egyszer szerepel a négykézláb járás, még nagyobbacska fiúk között is. De igénybe veszi a felnőtt ember is az ellenségtől veszélyeztetett terepen vagy alacsony barlangfolyosókban stb.

Az emberi test bizony feltűnően alkalmatlan erre a járásmódra. Ennek főoka az, hogy a lábak (kb. 1/3-dal) hosszabbak a karoknál. Ez négykézláb járásnál a gerinc előresüllyedését, és ezzel a törzssúlyának fokozott ránehezedését a karokra eredményezi. A láb- és kéztartás, a fej előrefeszített helyzete — általában az egész csontozat és izomzat — nem előnyös erre a haladásnemre. De éppen ez, meg a groteszk testtartás ingerli a tréfáskedvű fiatalokat ebben a szórakozásban.

Ha az így versenyző csoport végtagrakását megfigyeljük, szemünkbe ötlük, hogy haladásmódjuk — akárcsak az emlősök zöméé — nagy oldal-fáziskésésű átlós járás. Kézrehágás még akkor sem fordul elő, ha a versenyzők a sebességet szapora lépésekkel erőltetik; ilyenkor a kéz hirtelen és pontos elkapása igen jól megfigyelhető. Ez a lendületes, a lábujjakon és a tenyéren történő négykézláb járás semmi önmegfigyelést nem igényel, automatikusan folyik le, mint az állatoknál.

Sok, ugyanilyen eredménnyel járó megfigyelés alapján a nagy oldalfáziskésésű átlós járást nemcsak effektív állati, hanem potenciális emberi haladásmódnak kell nyilvánítanunk, mely — szinte észrevétlenül — meghúzódik minden ember kétlábú járásának hátterében.

Dehát honnan ez az automatikus biztosság ebben a kényes természetű, komplikált és nem gyakorolt járásmódban?! Egy pillanatra arra lehetne gondolni, hogy a karok ilyenén mozgása talán a járulékos karmozgásnak felel meg. Ennek lehetetlensége azonban

rögtön kiderül, ha arra gondolunk, hogy a járulékos karmozgás dinamikus komponense a függőleges gerinc hossz tengely körüli elfordulásból származó szabad, lengésszerű mozgás; ilyen pedig vízszintes gerinctartással talajratámaszkodó végtagoknál nem léphet fel. Az egyensúlyi ingertől származó komponens pedig most is átlós fázisegyeztést kívánna meg, holott a valóságban pontosan betartott fáziskülönbség jelentkezik. A fölvetett kérdés magyarázatára egyetlen lehetőség van csupán: az emberi automatikus átlós járás mögött semmi más hatóok nem lehet, mint az ember négy lábú őseinek sok-sok évmilliósi beidegzettsége, azaz a négy lábú járás elemeinek reflexesen átörökített pontos működése, amely az emberiség atavisztikus sajátóságaként máig fennmaradt.

Erre nézve rendkívül találók *R. Wiedersheim* említett művének [2] következő sorai (157. o.): „In den ganzen Tierreiche zeichnet sich das Nervensystem allen anderen Organsystemen gegenüber durch einen konservativeren Charakter aus, und bietet dementsprechend wenig Aussicht auf das Vorkommen rudimentärer Organe. Gleichwohl aber fehlen letztere nicht gänzlich, und zugleich sind sie hier zum Teil von ganz besonderem Interesse, weil die den besten Beweis liefern für die überaus grosse Zähigkeit mit welcher ein Organ, bezw. ein Teil eines solchen, durch unendlich grosse Zeiträume hindurch selbst dann noch von Träger festgehalten und fort vererbt wird, wann dessen physiologische Leistung offenbar schon bedeutend reduziert oder gar nicht mehr ersichtlich ist.”

Ennek, a mellső végtagokat koordináló része, mely a kétlábú járásnál teljesen háttérbe szorul, azonnal előtérbe nyomul és aktívvá válik, mihelyt a talajra függőlegesen helyezett karok érzik a törzs nyomását. Ez a fáziskéséses kvadrupédiális reflex azonban meggyőzően bizonyítja, hogy az ember éppúgy koordinálhatja a négy lábú járást, mint ahogyan az állatoknál megszokott. De vajon, ha az ember már eredetileg is kétlábon járt, szüksége volna-e négy lábú járást vezérlő bonyolult mechanizmusra? A felelet erre csak „nem” lehet. Vitán felül áll, hogy az ember elődei négy lábon járó lények voltak, és mint ilyenek, részesei voltak annak az általános fejlődési sornak, mely az élet kialakulásától a *Homo sapiens*ig vezetett.

A fáziskéséses kvadrupédiális reflex is ennek egyik bizonyítéka. Itt természetesen fölvetődik az a kérdés, melyek voltak azok a körül-

mények, amelyek az emberréválás nagymértékű változásai mellett, az átlós, négy végtagon járást, összes rekvizitumaival együtt — mint egy ősmaradványként — épségben hagyták? Az e tanulmányban leszögezett megállapítások is csak megerősítik azt az eddig is uralkodó föltevést, hogy az ember jóval hamarabb felhagyott a fákon tartózkodó életmóddal, semhogy végtagmozgása annyira degradálódott volna, mint a vele közös őstől származó csimpánzé vagy a, gorilláé. A kétlábon járás megszokása a kvadрупédia fokozatos, lassú elhagyásával párhuzamosan mehetett végbe, miközben az agyi centrumok és az idegpályák kvadрупediális része egyre inkább háttérbe szorult, és most már általánosan csak a kora gyermekség néhány hetében jut némi élettani szerephez.

A járás ilyenén kialakulása a kvadрупédiától a bipediáig az emberréválás fejlődéstörvényeinek irányításával folyt le, ez tehát az evolúció következménye. A háttérben meghúzódó kvadрупediális reflex fölismerése mély bepillantást tesz lehetővé az emberiség ősmúltjába és a praesapiens-elméletet is hathatósan cáfolja, s ezért ilyen szempontból is jelentőségteljes.

I R O D A L O M

- [1] *Tóth Tibor* : „Megjegyzések az emberréválással kapcsolatban”. Természettudományi Közlöny, 1962. dec.
- [2] *Wiedersheim R.* : „Der Bau des Menschen als Zeugnis für seine Vergangenheit”, Freiburg i. B. 18, 333.
- [3] *Spitzky, H.* : „Die körperliche Erziehung des Kindes”, Wien, 1926.
- [4] *Fischer, O.* : „Der Gang des Menschen”, Leipzig, 1894—1904.
- [5] *Clark, Le Gross, W. E.* : „The Anticendent of Man”, Edinburg, 1959.

ERKLÄRUNG DER PHYLOGENETISCHEN ENTFALTUNG DER BIPEDIE IN PHYSISCHER SICHT

Von BÉLA MIGÁLY (Budapest)

Die Herkunft und Entwicklung des Menschen ist für die Fachwissenschaft bereits kein Problem, höchstens einige Teilfragen harren noch einer weiteren Klärung [1]. Doch müssen wir zur Kenntnis nehmen, dass in manchen Fachzeitschriften auch heutzutage Aufsätze erscheinen, die das Prinzip der gemeinsamen menschlichen Phylogenese in Abrede stellen. Sie versuchen zu beweisen, dass der *Homo sapiens* von einem anderen phylogenetischen Zweig abstammen dürfte, und dass somit sein Ahne der *Praesapiens* sein dürfte. Im Grunde genommen sei laut ihnen der Vormensch (*Pithecanthropus*, *Sinanthropus*) und der Mensch des Eiszeitalters kein Ahne des *Homo sapiens*, sondern ein selbständig entfaltetes und nur zusammen mit jenen gelebtes Wesen. Diese Theorie ist nicht richtig.

Die übrigens anerkannten Wissenschaftlern (Heberer, Vallois, Kälin), vertreten, diesbezügliche eine nicht annehmbare idealistische Anschauung. Solche Versuche können zwar die Lehre vom Menschwerden nicht zum Schwanken bringen, doch sind sie imstande Verwirrung hervorzurufen.

Diese Frage wird durch die Überreste von Urmenschenknochen und die Prüfung der geologischen Schicht entschieden, und zwar in Richtung der Gültigkeit der Evolution. Die Evolution beweisen jene im Zusammenhang mit der phylogenetischen Urentwicklung entfalteteten rudimentären Organe (z.B. das Jacobsohnsche Organ, der Wurmfortsatz, das Darwinsche Spitzohr), die sich auch beim *Homo sapiens* befinden können.

Bereits W. Wiedersheim [2] zählt in seinem Werke mehrere hundert Unterlagen auf. Ihre Zahl hat sich inzwischen nur noch erhöht.

Es gibt aber auch einfache Belege, die ohne jede besondere Fachkenntnis zu verstehen und einzusehen sind. Wenn sie noch dazu weitere wissenschaftliche Bedeutung haben, wird dadurch ihr wissenschaftlicher Wert nur noch erhöht.

Einen solchen Beleg liefert uns das Studium der Gliedbewegungen der menschlichen Quadrupedie, falls wir als Haupt Gesichtspunkt die Phasen der Bewegung und die Funktion jener Nervenzentren betrachten, die sie koordinieren.

Ich forschte die Fachliteratur durch, jedoch fand ich nur im Werke von H. Spitzky [3] Bemerkungen, die — im Zusammenhang mit dem gangunfähigen Kleinkind — für Tiere charakteristische Regelmäßigkeit der Gliedbewegungen konstatieren: „... endlich kriecht auf allen vieren, ganz wie andere Vierfüßler, in Schritt oder Trab, rechte Hand, linker Fuss, linke Hand, rechter Fuss...“ Das Werk geht aber in die entwickelungstheoretische Würdigung dieser Erscheinung nicht ein.

Die zweifüssige Bewegung: Der Mensch macht den Tritt an der Sohle, die Mehrzahl der Säugetiere hingegen auf den Zehenspitzen; aber in einzelnen Schritten der vorderen und der hinteren Fusspaaren, wechsel sich gegenseitig — ebenso wie beim Menschen — zwei Momente von sehr verschiedentlicher Dauer ab. Das eine Moment ist kurz, als nämlich beim vollen Austritt beide Füße am Boden sind, während ein elastischer Stoss des hinteren Fusses den Rumpf vorwärtsneigt. Das zweite Moment ist das längere, als sich am Boden nur noch der vorangesetzte Fuss befindet und geht infolge des erhaltenen Schwunges aus seiner zurücklehrenden Lage in eine vorangeneigte, während das andere Glied sich anhebend und voranschwingend austritt, um den Körper in seiner Vorwärtsneigung aufzufangen. In der nächsten Phase sind die beiden erwähnten Glieder wiederum am Boden und der Gang setzt sich mit alternierenden Füßen fort. Durch den Gang gerät der ganze Körper in Bewegung. Sind wir z. B. mit unserem Linken Fuss im Austritt, will diese Bewegung unsere linke Hüfte voran, die rechte rückwärts, und dadurch unseren Rücken und den ganzen Brustkorb ein wenig rechts

wenden (W. Braune und O. Fischer [4]). Dies möchte aber den nächsten Austritt, also jenen mit dem rechten Fusse ziemlich erschweren, darum stellt sich die Reaktion in der Form einer gleichzeitigen Gegenbewegung mit dem Linkswenden des Brustkorbes ein (Ebenda I. 304). Durch diese reflexartige Gegenbewegung schwingt aber der pendelartig herunterhängende rechte Arm nach vorwärts, der linke Arm jedoch rückwärts. Ihre Bewegung ist somit präzise der Gegensatz zu jener des unteren Gliedes von der selben Seite, während sie in übereinstimmender Phase mit jener von der Gegenseite ist (Ebenda I. 258 und Taf. III.). Dieser Dynamismus wird mit dem Gleichgewichtssinn koordiniert und hat eine Tendenz zum fortlaufenden Ausgleichen des Gewichtes der eben im Rückwärtschwung befindlichen Glieder durch eine gleichzeitige Voranreißung von jenen der gleichen Seite. Wie wir sehen mischen sich in diesen komplizierten Bewegungen bewusste und reflexive Elemente — als kompensierende und dynamische Momente — harmonisch zusammen. Mitten in Gang macht der menschliche Rumpf nebst den Wendungen noch auch Schwingungen, und zwar senkrecht, nach vorne und seitwärts, und dies im Rhythmus der Schritte und in den Richtung des an den Boden gesetzten Fusses. Die Zusammenwirkung der Bewegungsorgane wird durch eine entsprechende Innervation ermöglicht. Im allgemeinen treten beim Gehen die bewussten und die automatischen Bewegungselemente zusammen auf oder alternieren sie gegenseitig.

Der Gang von Säugetieren: Die einfachste Fortbewegung der Säugetiere ist das Treten, das Gehen. Dabei wird der Körper durch das alternierende Voransetzen der vier Glieder in der Weise vorwärts getrieben, dass je zwei Glieder immer am Boden festgesetzt sind. Dieser Gang zu vier Füßen ist von zwei hintereinander folgenden Gängen zu zwei Füßen zusammengesetzt. Beim gleichmässigen Gang folgt der hintere Unterschenkel dem vorderen in äqualem Austritt, jedoch mit verschiedenen Fussetzten, so dass ein Fusstreten auch dann nicht vorkommt, wenn die hinteren über die Fusstapfen der vorderen hinwegschreiten, oder wenn sich die Aufmerksamkeit des Tieres anderswo richtet. Das deutet darauf hin, dass das zweifache Treten zu zwei Füßen (zweifusspaarige) in seinen verschiedenen Phasen miteinander automatisch koordi-

niert ist. Diese Zusammenstimmung wird auch dann aufrechterhalten, wenn die Geschwindigkeit und damit die Trittlänge und auch die Zeitdauer verändert werden.

Wir können das Graphikon der Schrittweise schematisch anhand jener Beobachtung aufzeichnen, dass das Pferd, die Kuh usw. den Aufschritt mit ihrem vorderen Fuss später beginnen: erst wenn sich schon der hintere Fuss der selben Seite im Schritt befindet. Das bedeutet entgegen dem hinteren Fuss der selben Seite eine so grosse Phasenverspätung, dass sie den grösseren Teil der Dauer von einem Tritt repräsentiert.

Auf Grund der Situation vom Aufheben und Absetzen der beiden Füsse der selben Seite (an der anderen Seite entsprechen diesen Absetzungen, bzw. Aufhebungen) ist schon das ganze Graphikon eindeutig aufzuzeichnen. Vom letzteren ist jedes Moment dieses wechselhaftigen Fusssetzens abzulesen. Die Serie der Stampfungen des auf den vorderen Tritt folgenden hinteren (diagonalen) Austritts sind als ein Doppelwirbeln zu hören. Der Körper wird durch die kurzdauernde ($1/3$) kollaterale, dann durch die langfristige ($2/3$) diagonale Stütze, bzw. deren geppaarte Muskelkraft in der Weise vorangefördert, dass die Füsse aus einer rückwärts geneigten Situation in eine vorwärts geneigte übergehen, wobei zwei Füsse immer am Boden sind (im Augenblick des Fusswechsels sogar drei).

Der geringen diagonalen Phasendifferenz halber ($1/3$) sieht man bei oberflächlicher Betrachtung die diagonal gelegenen Füsse sich sozusagen zusammenbewegen. Darum pflegt man diese Art von Gehen (unpünktlich) diagonalen Gang zu nennen, und der Kürze wegen — werden auch wir ihn so nennen. So geht die Mehrzahl der Säugetiere. Dass eben dieses komplizierte (bewusst kaum zu erlernende) Fusssetzen zum dominierenden wurde, ist durch das natürliche Streben verursacht, zum möglichst gleichmässigen Tritt zu gelangen. Um das erlangen zu können, muss beim Gehen eine dreifache Forderung im mechanischen, aber gleichzeitig auch im physiologischen Sinne erfüllt werden.

Erstens: eine möglichste Verringerung der Ausschwunge des Rumpfes. Hauptsächlich die Abseitsausschwunge sind unangenehm und zu verringern, denn die fixierende Skeletteile sind eben seitwärts am wenigsten biegsam.

Zweitens: eine mögliche Verringerung des Schüttelns des Körpers beim Tritt.

Der Gang der am festen Boden ausschliesslich zu vier Füßen schreitender Säugetiere entspricht beiden Anforderungen — mit Mechanismus — dadurch, dass niemals zwei Füße gleichzeitig auf den Boden treten. Diese zwei Forderungen schliessen nämlich den punktlich diagonalen oder kollateralen Gang im vornherein aus, oder aber lässt ihn nur mit einer speziellen, stossmildernden Vorrichtung zu. Man kann einen speziellen, punktlichen diagonalen Gang bei einigen Affenarten bemerken. Leider, gelang es mir nur nervöse, aussetzende Gänge im Tiergarten genau zu beobachten.

Augenscheinlich geht der Schimpanse mit einem ganz genauen diagonalen Gang, an den zweiten Fingergelenk seiner eingebogenen Hand als stossmildernder Einrichtung. So gehen — jedoch an ihrer Handfläche — der Pavian und der Bulder. Dem Zutreten weichen sie durch Danebentreten aus. In alldiesem Gangarten zeigt sich das langdauernde, degradierende Einwirken des Gehens, bzw. Kralens an Ästen, oder besonders des Hängens (sekundäre Quadrupedie).

Diese Beobachtungen nimmt auch W. E. Le Gros Clark [5] an. Die von ihm mitgeteilten Beobachtungen erstrecken sich aber nicht auf die Phasenverhältnisse des Ganges.

Die dritte Forderung: das Ausschliessen des Zutretens an die eigenen Füße. Diese ist bei dem den vorigen zwei Anforderungen entsprechenden Gang — ohne jegliche Aufmerksamkeit, mit automatischer Sicherheit — nur so zu erreichen, wenn beim Tritt des hinteren Fusses der vordere Fuss der selben Seite nicht am Boden, sondern im Heben ist, und nur später abtritt. Die dritte Forderung lässt also ausschliesslich eine Seitenphasenverspätung des vorderen Fusses zu. Letztere staltete sich im Masse der Anpassung an die erste Forderung in zwei verschiedenen Weisen aus. Allgemein verbreitet ist der diagonale Gang mit kleinem kollateralen Schwung (infolge von kurzdauernden verdoppelten Seitenstütz) mit grossen kollateralen Phasenverspätungen; und nur bei wenigen Tieren (Kamel, Giraffe, Elefant) bildete sich (infolge von langdauernden verdoppelten Seitenstütz) der kollaterale Gang mit grossem Seitenschwung und mit kleiner kollateralen Phasenverspätung aus. Bei diesem bewegen sich die Füße der selben Seite

sozusagen beisammen; daher stammt die unpünktliche, aber kurze und gut verständliche Benennung: „kollateral“. Es ist unschwer einzusehen, das ein vollkommen genaues kollaterales Gehen eine mechanische Unmöglichkeit sei.

Pünktlichkeit, ein Vergleich der Gangarten. Auch der kollaterale Gang erfordert bereits eine gewisse Pünktlichkeit des Austritts, eine Maschinenmässigkeit, umso mehr der diagonale Gang. Eine Vergrösserung der Phasenverspätung des vorderen Fusses um eine $1/10$ -Sekunde mag schon ein Drauftreten verursachen. Die Gehirnzentren der automatischen Bewegungen müssen daher sehr genau und störungslos funktionieren, zumal wenn sich die Aufmerksamkeit des Tieres anderswo richtet. Da diese Zentren nicht nur das kontinuierliche Schreiten der zwei Fusspaare, sondern auch ihre genaue und feinregulierte Zusammenstimmung zu besorgen haben, müssen notwendigerweise viel komplizierter sein, als jene, die das Gehen zu zwei Füßen erfordert. Die Folge davon ist, dass die nur zum Gang zu zwei Füßen entwickelten automatischen Zentren, die Koordination des Ganges zu vier Füßen zu verrichten nicht imstande sind, während ein umgekehrter Fall wohl möglich sei, was das Beispiel solcher Tieren beweist, die gelegentlich zu zwei Füßen gehen.

Der auffallendste Unterschied der zwei Gangarten ist das an Boden Setzen von zwei, bzw. vier Gliedern, und das (im Ganzen) senkrechte, bzw. waagrechte Halten der Wirbelsäule. Diese Umstände bringen eine grundlegende Verschiedenheit der Gewichtsverteilung des Körpers mit sich, indem das ganze Körpergewicht beim einen auf die zwei unteren Glieder, während beim anderen auf alle viere lastet. Dadurch können sich die vorderen Glieder nicht frei bewegen, sondern — unter normalen Umständen — nur mit dem, durch die bereits erwähnten drei Anforderungen bedingten, mechanischen Fussetzen. Auch die zusätzlichen Bewegungen weichen vom unseren Standpunkt aus hauptsächlich darin ab, dass — wegen die Bedingtheit des Fussetzens und der horizontalen Lage der Wirbelsäule — dem zum Gleichgewicht dienenden dynamischen Armbewegungen kein entsprechender Mechanismus entgegensteht.

Das pünktliche Einhalten des Fussetzens ist eine seit Urzeiten entwickelte und vererbte Eigenschaft. Zur verschiedenen Art der Fortbewegung derselben Tierart kann ein unterschiedliches Pha-

sensystem gehören, das sich jedoch mit der Bewegungsart (Schritt, Trabgang, Galopp) folgerichtig einstellt und fest ausharrt. Abweichungen können doch eintreten, und zwar infolge einer langsam umwandelnde Wirkung der Umgebung, oder auch eine solche Änderung, wie z. B. der Seitengang des Pferdes.

Einblick in die Urgeschichte: Als scherzhaftes Kinderspiel oder Wettrennen kommt das Gehen auf allen Vieren manchmal sogar zwischen grösseren Knaben vor. Es wird aber auch vom Gewachsenen am Terrain, das vom Feinde bedroht ist, oder in niederen Höhlengängen usw. in Anspruch genommen.

Gewiss ist der menschliche Körper auffallend untauglich für diese Gehensweise. Die Hauptursache daran bedeuten die Füße, die (um etwa $1/3$) länger sind, als die Arme. Das hat beim Gehen auf allen Vieren ein Vorsinken der Wirbelsäule und damit ein gesteigertes Anlasten des Körpergewichts an die Arme zu Folge. Die Fuss- und Handhaltung, die vorgespannte Situation des Hauptes — die ganze Muskulatur und Knochenbau im allgemeinen — sind für diese Art der Fortbewegung ungünstig. Dies ist eben samt der grotesken Körperhaltung, das die scherzlustigen Jungen zu dieser Unterhaltung anregt.

Beobachten wir, wie die also wettrennende Gruppe ihre Glieder hintereinander setzt, fällt es uns in die Augen, dass die Art ihrer Fortbewegung — nicht anders wie bei der Mehrzahl der Säugetiere — ein diagonalen Gang mit grosser kollateraler Phäsenverspätung ist. Ein Zutreten auf die Hände kommt nicht einmal dann vor, wenn sich die Wettrenner mit flinken Schritten zur grösseren Geschwindigkeit zwingen; da ist das plötzliche und pünktliche Wegreissen der Hände gut zu beobachten. Dieser schwungvolle, an den Fusszehen und an der Handfläche vor sich gehende Gang auf allen Vieren beansprucht keinerlei Selbstbeobachtung, er geht automatisch vor sich, wie bei den Tieren.

Anhand vieler Beobachtungen, die das gleiche Ergebnis zeitigten, müssen wir den diagonalen Gang mit grosser kollateraler Phäsenverspätung nicht nur für eine effektiv tierische, sondern auch für potentiell menschliche Fortbewegungsweise erklären, die — fast unbemerkt — im Hintergrund jedes menschlichen Ganges zu zwei Füüssen bemerkbar ist.

Woher stammt jedoch diese automatische Sicherheit in dieser feinkomplizierten und nicht geübter Bewegungsart?! Auf einen Augenblick könnte man wohl denken, dass diese Weise der Armbe-
wegung vielleicht der akzessorischen Armbe-
wegung entsprechen. Die
Ummöglichkeit dieser Annahme tritt jedoch sofort zutage, wenn
wir bedenken, dass die dynamische Komponente der akzessorischen
Armbe-
wegung jene freie, pendelartige Bewegung ist, die durch
Wendungen der vertikal liegenden Wirbelsäule um seine Längs-
achse entsteht; eine solche kann aber bei Gliedern, die sich mit
mit horizontaler Haltung der Wirbelsäule an den Boden setzen, nicht
vorkommen. Die vom Gleichgewichtsreiz bedingte Komponente
sollten jedoch auch jetzt eine diagonale Phasenübereinstimmung for-
dern, wogegen in der Wirklichkeit eine genau eingehaltene
Phasendifferenz auftritt. Für die Erklärung der besprochenen Frage
gibt es nur eine Möglichkeit: die Ursache des automatischen
diagonalen Ganges der Menschen kann nur allein die seit vielen
Millionen Jahren dauernde Innervation der vierfüßigen Urahnen
des Menschen sein, also eine reflexartig vererbte genaue Funk-
tion der Elemente des Gehens zu vier Füßen, die als atavistische
Eigenschaft der Menschheit bis auf uns bestehen blieb.

Sehr zutreffend sind darüber die folgenden Zeilen des erwähnten
Werkes von R. Wiedersheim [2] (S. 157): „In dem ganzen Tierrei-
che zeichnet sich das Nervensystem allen anderen Organsystemen
gegenüber durch einen konservativeren Charakter aus, und bietet
dementsprechend wenig Aussicht auf das Vorkommen rudimen-
tärer Organe. Gleichwohl aber fehlen letztere nicht gänzlich, und
zugleich sind sie hier zum Teil von ganz besonderem Interesse,
weil sie den besten Beweis liefern für die überaus grosse Zähigkeit
mit welcher ein Organ, bzw. ein Teil eines solchen, durch unendlich
grosse Zeiträume hindurch selbst dann noch von Träger festgehal-
ten und fort vererbt wird, wenn dessen physiologische Leistung
offenbar schon bedeutend reduziert oder gar nicht mehr ersichtlich
ist.“

Dieser Abschnitt, der die vorderen Glieder koordiniert und beim
Gang zu zwei Füßen völlig in den Hintergrund tritt, rückt sofort in den
Vordergrund und wird aktiv, alsbald die senkrecht an den Boden
gesetzten Arme den Druck des Rumpfes verspüren. Dieser quad-

rupedische Reflex mit Phasenverspätung beweist aber überzeugend, dass der Mensch im Gang zu vier Füßen in der selben Weise koordiniert, wie es bei den Tieren üblich ist. Wenn jedoch der Mensch bereits ursprünglich zu zwei Füßen ging, würde er wohl einen komplizierten Mechanismus zur Steuerung des Ganges zu vier Füßen brauchen? Die Antwort darauf kann nur „nein“ lauten. Es ist ausser Zweifel, dass die Ahnen des Menschen zu vier Füßen gehende Wesen waren, Mitglieder dieser Linie der Entwicklung die von dem Zustandekommen des Lebens bis zum Homo sapiens führte.

Der mit Phasenverspätung verbundene quadrupedische Reflex ist auch ein Beweis dafür. Natürlich taucht nun da die Frage auf, welche wären jene Bedingungen, welche im Laufe der Menschwerdung den diagonalen Gang zu vier Gliedern samt allen seinen Requisiten — also eine aus der Urzeit zurückgebliebene Erscheinung — intakt bestehen liessen. Die in diesem Aufsatz festgestellte Behauptungen befestigen auch die bislang allgemein gewordene Annahme, dass der Mensch viel eher mit einer an den Bäumen sich aufhaltenden Lebensweise aufhörte, als dass sich seine Gliederbewegungen in solchem Maasse degradiert hätten, wie das beidem — mit dem Menschen gemeinsamen Ahnen abstamenden — Chimpanzen und Gorillen der Fall ist. Die Anpassung an den Gang zu zwei Füßen könnte parallel mit der allmählichen, langsamen Verschwinden der Quadrupedie vor sich gehen, wobei der quadrupedische Teil der Gehirnzentren und der Nervenbahnen immer mehr in Hintergrund geriet, so dass sie jetzt allgemein nur noch in einigen Wochen der Frühkindheit zu mancher physiologischer Rolle gelangen.

Diese Entfaltung des Ganges von der Quadrupedie zur Bipedie spielte sich unter der Lenkung der Entwicklungsgesetze des Menschwerdens, ist also ein Ergebnis der Evolution. Die Aufdeckung des im Hintergrund stehenden quadrupedischen Reflexes macht einen tiefen Einblick in die Urgeschichte der Menschheit möglich, widerlegt wirksam auch die Theorie über den Homo praesapiens und ist somit auch aus diesem Gesichtspunkt bedeutungsvoll.

L I T E R A T U R

- [1] *Tibor Tóth*: „Megjegyzések az emberréválással kapcsolatban”. Természettudományi Közlöny, December 1962.
- [2] *R. Wiedersheim*: „Der Bau des Menschen als Zeugnis für seine Vergangenheit”, Freiburg i. B. 18 333.
- [3] *H. Spitzky*: „Die körperliche Erziehung des Kindes”, Wien, 1926.
- [4] *O. Fischer*: „Der Gang des Menschen”, Leipzig, 1894—1904.
- [5] *W. E. Clark—Le Gross*: „The Anticendent of Man”, Edinburgh, 1959.

1848-AS FORRADALMUNK ELSŐ ÁLDOZATA

Írta: URBÁN ALADÁR (Budapest)

Az 1848-as európai forradalmi események sodrában a pesti március 15-i fejlemények sajtószerű módon haláleset, sőt *sebesülés nélkül* zajlottak le. Jókai így emlékezett meg erről az Életképek 1848 március 18-i számában, *Forradalom vér nélkül* c. cikkében: „Dicsőség e népnek! mely jogait egy csepp vér elfolyása nélkül ki tudta vívni . . .” Ugyancsak komolyabb összeütközés nélkül esett túl a főváros a „rossz resolútiók” (ti. a független kormány és a jobbágyfelszabadítás szentesítését megtagadó királyi leirat) miatt március 30—április 1. között kitört nyugtalanságokon, tüntetéseken.

A március végi huzavona, a bécsi udvar első ellentámadási kísérlete Petőfiben már széteszlatta a vértelen forradalom illúzióját. Április 1-én naplójában — elmarasztalva a magyar forradalom „békes Lafayette-jeit” — fel is teszi a kérdést: „. . .ti vérontás nélkül akartok átalakulni?” S az ezt követő hetekben többször valóban olyan kritikuss helyzet alakult ki Pesten, hogy előbb a sorkatonasággal való összecsapástól, majd polgárháborús helyzetet teremtő zavargásoktól kellett tartani. Április 10—11. éjjelén ugyanis az Ellenzéki Kör tagjaiból verbuválódott ún. „Egyenlőségi Ezred” fogta körül a Károly-laktanyát (a mai Központi Városházát), készen arra, hogy ha kell, fegyverrel akadályozza meg magyar újoncoknak az észak-itáliai osztrák sereghöz történő szállítását. Április 12-én pedig a radikális ifjúság egy tagjának letartóztatása miatt — aki a Károly-laktanyába szállásolt olasz katonáknak anyanyelvükön nyomtatott felhívásokat osztogatott — került sor majdnem a császári katonasággal való összeütközésre. Az összecsapást azonban sikerült

mindkét esetben elhárítani. Ugyancsak vérontás nélkül múltak el a főváros felől az április 19-i antiszemita zavargások, amelyeket a nemzetőrség és a sorkatonaság együttes fellépése fékezett meg.

Ezek után joggal volt várható, hogy az április 14-én Pestre költözött Batthyány-kormány egyre határozottabban ura lesz a helyzetnek, s a magyar történelem első felelős minisztériuma megkezdheti békés építómunkáját. És ekkor — pontosan nyolc héttel március 15-e nagyszerű eseményei után — május 10-én este Budán, a császári katonaság magyarországi főparancsnokának várbeli lakása előtt a sorkatonaság megtámadta, és több súlyos sebesülést okozva szórta szét a fegyvertelen tüntetőket! A provokáció óriási felháborodást váltott ki. Pesten, a Pilvax körül — a hírek szerint — már barrikádok épültek, s kevésen múlt, hogy a felháborodott ifjúság össze nem tűzött a közeli Károly-laktanya készülségbe helyezett katonaságával. A főváros eseményekben gazdag tavaszának talán ez volt a legfeszültebb estéje és éjszakája. Joggal írhatta Táncsics az eset után: „Polgárok, a forradalom nemhogy bevégezve volna, de alkalmasint még csak ezután fog igazán kezdődni...” (Munkások Újsága, 1848. máj. 21.)

Maga az eset, a „Lederer-féle macskazene” többnyire ismert a történeti irodalomból. Az előzményekhez csak annyit kívánunk hozzátenni, hogy a Lederer lovassági tábornok (a budai General-Kommando főparancsnoka) elleni tüntetést megelőzően a fővárosi radikális ifjúság már május 7-én a neki nem tetsző, reakciós professzoroknak, május 8-án pedig a volt Helytartótanáctól átkerült (tehát a Metternich-rezsimet kiszolgált) miniszteriális hivatalnokoknak adott „macskazenét”. Május 9-én viszont szerte a fővárosban mindenki tudta, hogy aznap a főparancsnok következik, akinek leváltását — mióta kiviláglott, hogy a budai arzenálban raktározott fegyvereket eltitkolta, nemcsak a Rendre Ügyelő Választmány (Közcsendi Bizottmány), de a kormány elől is — a radikálisok ezekben a napokban egyre határozottabban követelték. A jelek szerint a készülő tüntetésről a főparancsnokság is tudott, mert a Várban megerősített őrszolgálatok cirkáltak. A készülségről értesült a budai rendőrkapitány és tőle Perczel Mór, a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője. Valószínűleg az utóbbi közbelépésére maradt el aznap este a

tüntetés. Pontosabban: a Lederer elleni tüntetés, mert a már összegyülekezett fiatalok Pesten a József térre (ma: József nádor tér) vonult, s ott Stáhly Ignác országos főorvost, a minisztérium egészségügyi osztályának főnökét tisztelte meg macskazenével. Ezt a lépést a nem politizáló Stáhly esetében csak úgy érthetjük meg, ha tudjuk, hogy eredetileg nem hozzá indultak a tüntetők. (Megelőzőleg Stáhly is a Helytartótanácsban dolgozott, így az ellene való fellépésnek ez volt az alapja.)

Másnap, május 10-én a sajtó hírt adott a király *május 7-én* kelt leiratáról, amely az országban állomásozó katonaságot a Batthyány-kormány alá rendelte. A baloldali ifjúság vezetői így egyrészt joggal hihették, hogy a változatlanul tartó készültség ellenére, a császári érzelmű tisztikar nem meri beváltani fenyegetését, hogy „a megsértett katonai becsületért” elégtételt vesz. Másrészt elérkezettnek látták az időt, hogy haladéktalanul kikényszerítsék a kormánytól Lederer leváltását, mivel a főparancsnokot a megbukott rezsim hűség hívének tartották. Ezért vonult az este fél tíz tájban a régi Nemzeti Színház (a mai Múzeum körút és Rákóczi út sarka) körül összegyülekezett ifjúság és a kíváncsi kísérők tömege a hajóhídon át Budára, s a Fehérvári kapun (ma: a Palota út és a Dísz tér találkozása) át a Várba, a Szent György térre, Lederer lakása elé.

A megérkezés pillanatától gyorsan peregték az események. Alig kezdődött el a fütty és az ilyenkor szokásos hangzavar, a közeli fegyvertárból: a Zeighausból (a múlt század végén lebontották) előre elrejtett gyalogos és lovas katonák bukkantak elő és — minden előzetes figyelmeztetés nélkül! — a gyanútlan tömegre rontottak. A legújabb történeti munkákban is kísértő hiedelemmel ellentétben, *nem adtak sortüzet*, lövés se történt [1], de a kard és szurony, a puskatus és a lovak patája sok súlyos sérülést okozott. A szétszórt, fejét vesztett tömeg a Szent György és a Színház utcán menekült a Dísz tér, illetve a Fehérvári és a Vízi kapu irányába. Szerencsére az itt szembejövő *olasz* katonák nem bántották a futókat . . .

A történetet tovább nem követjük. Tudjuk, hogy a katonai kihágás ügyében május 12—18. között Nyáry Pál Pest megyei alispán vezetésével polgári-katonai vegyesbizottság folytatott vizsgálatot. A bizottság május 19-én benyújtott jelentése szerint [2] az esetnek több súlyos sebesültje volt: 9 kard által, 7 szurony által, 4 lópatkó

által sebzett, s köztük háromnak sebét *életveszélyesnek* tartották! Hivatalos közlemény azonban nem foglalkozott többet a dologgal. Részletesebb felvilágosítást tehát csak a sajtótól várhatunk.

A lapok többnyire részletesen és szinte kivétel nélkül felháborodva közlik az esetet. A sebesüléseket illetőleg konkrét felvilágosítást elsőként az *Életképek* ad: 18 sebesülésről tud, s hetet név szerint felsorol [3]. Utábbiak közül kettő Budán maradt, de egyet még később áthoztak Pestre, ahol Balassa orvosprofesszor május 15-én vagy 16-án sikerrel megoperálta [4]. A vizsgálat befejezésének időpontjában, tehát május 19-én Pesten a *Rókus kórházban* két, Budán az *Irgalmasoknál* egy súlyos, életveszélyesnek tekintett sérültet ápoltak.

Az elkövetkező tíz napban semmi új hír a sebesültekről. Igaz, a május 10-i katonai vérengzést egyre újabb fejlemények: a karlócai szerb és a balázsfalvi román kongresszusokról érkező tudósítások, a honvédtoborzás megkezdése, a király szökése Bécsből, az országgyűlési választások kiírása, a fővárosi helyőrség nagy részének elszállítása, Mészáros hadügyminiszter megérkezése, adakozások a „haza oltárára”, a bécsi újabb forradalmi megmozdulások hírei, a Kolozsvárott összeülő erdélyi országgyűlés előzményei és egyéb újdonságok vonták el a figyelmet a „macskatréfa” szerencsétlenül járt áldozatairól. A kutató hajlamos azt hinni, hogy két hét múltán a sérültek mindegyike túljutott az életveszélyen és — a közvéleménytől elhanyagolva — csendesen felépült.

Nem így történt. Május 30-án mindkét ismert fővárosi német lapban [5] rövid hír jelent meg: tegnapelőtt reggel a városi kórházban meghalt a várban életveszélyesen megsebesített *Burger József* orvosnövendék, akit már az *Életképek* felsorolása is név szerint említett a sebesültek között. Az *Opposition* első tudósítása beszámol már a temetésről is, majd június 1-től sorra jelentik az esetet a többi lapok is. (Érdekes, hogy sem a Pesti Hírlap, sem a Marczius Tizenötödike, sem a Munkások Újsága nem ír róla.)

A helyenként igen részletes laptudósításokból értesülünk a temetés részleteiről, megtudunk egyet-mást az áldozatról, de ezek a közlemények többnyire pontatlanok mind a halál, mind a temetés időpontját illetően. Az ellentmondások között csak a Rókus Kórház halotti anyakönyve ad megnyugtató eligazítást, amely szerint május

28-án elhunyt Burger József 23 éves, nagyváradai születésű orvos-növendék. A halál oka: *sebzés* [6].

A tudósításokat összevetve kiviláglik: a fővárosi ifjúság saját holtjának tekintette a kardvágásból eredő súlyos fejsébebe tizen-nyolc napi szenvedés után behalt Burger Józsefet. *Május 29-én* lezajlott temetésén több mint száz díszruhás ifjú vonult fáklyával a gyászoló tömeg előtt, amelyben minden rendű és rangú ember képviselve volt, köztük — mint ezt a tudósítások kiemelik — nagy számmal az írók. Schwab pesti főrabbi gyászbeszéde után az ifjúság nevében *Vasvári Pál* búcsúztatta a szerencsétlenül járt másodéves orvostanhallgatót [7]. Akár részese volt Burger József a márciusi napok nagyszerű eseményeinek, akár csak kíváncsi szemlélője a május 10-i tüntetésnek [8], mint az osztrák szoldateszka áldozata, mint a *forradalom első áldozata* szimbólummá növekedett a márciusi fiatalok szemében. Ezt tükrözte Vasvári beszéde, s ez állapítható meg a beszámolókból. Az áldozat neve mégis feledésbe merült, aminek oka talán az események gyors és tragikus fordulata, s ezzel együtt az emlékező küzdőtársak szétszóródása, sőt — mint Vasvári esetében is — halála volt . . .

Ennyit tudunk Burger Józsefről, akinek halála csak növelte a véres budai „macskazene” súlyát — és a tettesek felelősségét. Ez a magyarázata a tettesekkel szemben egyébként tehetetlen kormány (ti. a tettesek, mint katonák az osztrák katonai törvényszék illetékessége alá tartoztak) érdeklődésének, amellyel a vérengzés súlyos sebesülteinek sorsát kísérte. Ezért kérte a belügyminiszter magához az egyetlen áldozat [9] *boncolási jegyzőkönyvét*, amelyet Pest városa június 9-i tanácsüléséből terjesztett fel, s amelyet Szemere Bertalan egyetlen megjegyzés nélkül küldött vissza július 16-án a fővárosnak [10].

A nem mindennapi érdekességű irat, „*Burger József boncolati jegyzőkönyve*” felirattal a külzetén, Pest város 1848/49. évi rendőrségi iratai között található [11]. Szövege a következő:

„Szabad kir. Pest városa kapitány hivatala felszólítására Burger József 23 éves nagyváradai születésű zsidó orvos növendék hulláját (ki május 10. napján a budai vérengzés alkalmával halálosan megsebesített, s ennek következtében a városi kórházban meghalálóz-

ván) ugyan csak május 29-én reggeli 9. órakor törvényes tanu és ezredes hadi főorvos Meingasser Tudor úr jelenlétében törvényes bonczolás alá vétén: ezen hivatalos eljárásunkról következő

Jegyzőkönyv szerkeztetett:

Külvizsgálat. Test közép nagyságú, szűkebben táplált, viaszsárga színű, a hajak feketék, szaruhártya félig homályos, láta keveset kitágult, — állkapocs meredt, nyak vékony hosszú, mellkas kevésbé béesett, végtagok meredtek. Ezen kívül a homlokcsonton keresztbe rézsunt fölfelé futó irányban egy öt hüvelyknyi hosszúságú sima szellű — azonban fekete barnás kérral bévont sebész volt látható, melly egy hüvelyknyi szélességnyire állván el egymástul, nem csak a lágy részeken hatott keresztül, de egy közel négy hüvelyknyi hosszúságú és harmad hüvelyknyi szélességű nyíláson magába a koponya üregbe vezetett.

Belvizsgálat. Fejbőr belszíne sárgás színű, azonban a sebnek megfelelő téren majdnem tenyérnyi területben vérrel béivódott. Koponya boltozat, a seb körületében szürkés sárgára színesedett, továbbá a seb felső szegletétől kezdve a baloldali falcsont közel két hüvelyknyire, a csont sebész közepétől pedig függőleges irányban egészen a szem gödör boltozatig keresztül repedeztek a koponya csontok. A kemény agy kér a seb alatt tenyérnyi területben lelohadt és zöldes barna szennyes színezetű, körülírt határain a visszerek duzzadtak és zöldes barna színűek. Maga a kemény agykér bal oldal egész területben sápadtan zöldes sárga színű, jobb oldalt pedig vérdús. Végre a kemény agykérnek seb alatti pontján a koponyacsontok üveglemezéből levált darabok oda hegedve találtattak. Lággyagykerek (*sic!*), jobb oldalt vérdúsak és savósan beszűrődöttek. Lággyagykerek bal oldalt közel két vonalt megvastagodottak, zöldes sárga színű rostonya anyaggal beszűrődöttek, igen kitágult edényeiben sok aludt vér. Megfelelőleg azon pontnak, hol a fölebb említett, üvegcsont lemez-darabok a kemény agykérrel összeolvadának, mindjárt az agykerek alatt egy mandola nagyságú sárgás szürke színezetű tályag üreg találtatván, ennek körületében és alatti részint czitrom sárga, részint fehér színű, de pép módjára szétmáló aggyurma volt szemléllhető. — Az agy-

gyomrokban fél obonnyi tiszta savó. A főlebb említett függőleges csontrepedés a szemboltozat felett, hátra felé az íkcsont nagy szárnyaig terjedett el. Torkolati véreztben kevés híg vér. Izmok színe setét piros. Mindkét tüdő mellső része légdús vértelen, ellenben hátsó része igen vérdús, felületén egyes, mogyorónyi nagyságú genylerakódásokkal. Szívben kevés rostonya véralvadék. Máj másfél akkora s benne igen sok híg vér. Epehólyagban kevés epe s sűrű. Lép négyszer akkora, vérdús, szalonna államú. A többi hasbéli zsigerek rendes állapotúak.

Költ Pesten mint fellyebb.

Vélemény. A jelen esetben az erős kardvágás által okozott csontsérelem már magában véve is oly behatás volt, melly a koponyaüregbe való hatásánál, terjedelménél és a vele összeköttetésben álló tetemes agyrázkódásnál fogva is életveszélyesnek mondatható, azonban azon körülmény — minél fogva a behorpasztott csontdarabok nemcsak a közvetlen alattok fekvő agy kéreket, de magát az agy gyurmáját is megsértették — genyedésbe ment gyuladásra nyújtván alkalmat, *minden föltétel nélkül halálos volt az, s mind a mellett, hogy ügyesen vezetett sebészi ápolás mellett sikerült is a sebzés területében behorpasztott, és a belső üveglemezekből lepattogzott több hüvelyknyi terjedelmű csontdarabokat eltávolítani, mégis a betegnek áldozatul kell vala esni azon agy-genyedésnek, melly a sértésre következett, s mellyet elhárítani nem állott a művészet hatalmában.* — De ezen kívül, ha talán ki is maradhatott volna a felidézett agy-genyedés, a törvényes bonczolásból kitént, miszerint azon repedés, melly a seb alsó szélén fölfedezett, függőleges irányban a szemboltozat felett egészen a koponyaüreg alapján fekvő íkcsont nagy szárnyaig elterjedett, s ezen körülmény magában elégséges volt arra, hogy a sebesítés *föltétel nélkül halálos kimenetelűnek határozassék.*

Költ Pesten, 1848 ki Junius 3-án.

Humel József
város alkapitány előtt

Flór Ferencz sk.
sz. kir. Pestváros első
főorvosa és kórházigazgatója"

A fenti jegyzőkönyvet és az öt nappal később hozzátartozó szakvéleményt — amelyeket a jelenlevő katonaoorvos a jelek szerint nem látott el aláírásával — Humel alkapitány június 7-én terjesztette Pest város tanácsa elé [12], amely, mint már jeleztük, két nappal később tartott üléséből küldte azt tovább a belügyminisztérium rendőri osztályának.

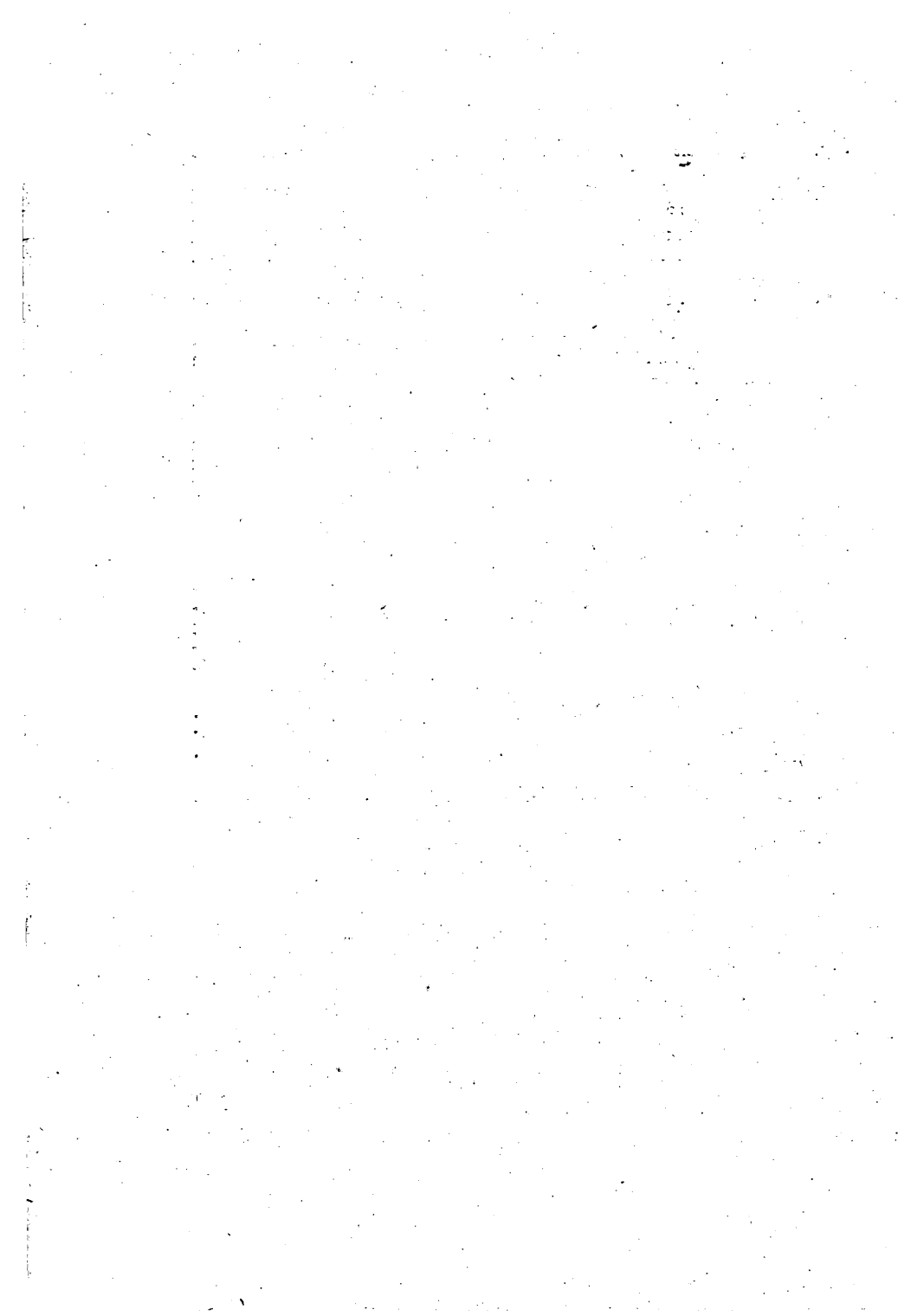
*

Ez minden, ami a kutató előtt a levéltári adatok és a korabeli sajtó alapján a Burger-ügyről kibontakozik. Mindez azonban — úgy véljük — több mint orvostörténeti érdekesség: jellemző darabkája 1848/49. politikai történetének is.

J E G Y Z E T E K

1. Mivel az eddig elmondottak csak bevezetésül szolgálnak tulajdonképpeni tárgyunkhoz, nem tartottuk szükségesnek a vonatkozó sajtó és levéltári anyag jelölését. E sorok írója a kérdést nagyobb összefüggéseiben már feldolgozta, az összefoglalás azon alapul. *Ld. URBÁN ALADÁR*: Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyány-Regierung. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica, tom II. Budapest, 1960. 91—124. pp.
2. *Ld. Pesti Hírlap* 1848 máj. 26. (66) 478. p; *PAP DÉNES*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. I. 104—107. pp.
3. *Életképek* 1848. máj. 14. (21) 637. p. Táncsics ugyanaznap megjelent újságja 3 halott és 25 sebesültről tud, *ld. Munkások Újsága* 1848. máj. 14. (7) 97. p. Ez utóbbi azonban légből kapott, mert a levéltári és sajtóanyag egybehangzóan igazolja, hogy a vizsgálóbizottmány említett, máj. 19-én beadott jelentéséig valóban nem történt haláleset. Igaz, Promontornál (Budafok) a vizsgálat napjainban kifogtak egy hullát a Dunából, de maga Nyáry Pál közölte a nyilvánossággal, hogy a megyei tisztiorvos vizsgálata szerint az ismeretlen holttesten nem voltak szúrásból vagy vágásból eredő sebek, s különben is halála május 10. előtt következhetett be.
4. A budai városkapitány jelentéseiből tudjuk ezt; *ld. Országos Levéltár*. Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Belügyminisztérium, közösen kezelt iratok. 1848:1543, 1546.

5. *Die Opposition* 1848. máj. 30. (43) 174. p; *Der Ungar* 1848. máj. 30. (128) 1023. hasáb.
6. Ld. Országos Levéltár. Filmtár, A 176. Rókus kórház halotti anyakönyve, 1848. 66. p. Ez a bejegyzés tehát eldönti a halál napját, amely az egyik tudósítás szerint 27-én következett be. Ugyanez a tudósítás *tatavidékinek* tudja Burgert, ld. *Nemzeti* 1848. jún. 1. (19) 73. p.
7. A *Nemzeti* id. cikkén kívül ld. még: *Der Ungar* 1848. máj. 31. (129) 1030. has; *Die Opposition* 1848. jún. 1. (45) 281. p; *Reform* 1848. jún. 1. (17) 137. p; *Nemzetőr* 1848. jún. 3. 702. p; *Hazánk* 1848. jún. 3. (220) 882. p; *Életképek* 1848. jún. 4. (25) 724. p. (A *Reform* szerint máj. 30-án volt a temetés.)
8. Az *Ungar* és az *Opposition* id. cikkei mint a márciusi fiatalok egyikét említik Burgert; a *Nemzeti* id. cikke szerint csak néhány napja jött Pestre, s a *Hazánk* szerint csak azért ment Budára, mert nem hallott még macskazenét. Az a tény azonban, hogy az *Életképek* máj. 14-i tudósítása a sebesültek között név szerint említi Burger Józsefet, arra enged következtetni, hogy személye ismert volt a radikális ifjúság körében. (Az *Opposition* egyik cikke úgy tudja, hogy Burger dolgozott az Iparegyesület által kiadott *Hetilapnak*, de ennek nyomát nem találni.)
9. Az *Életképek* id. beszámolója jelenti ezt ki jún. 4-én; s nincs is semmi nyoma, hogy a másik két súlyos sebesült valamelyike elhalálozott volna. A *Radical-lapban* szereplő Hamara Mihály vasmunkást — az olaszokkal történt pünkösdvasárnapi összetűzés áldozatát — a KOSSUTH EMLÉKKÖNYV (Budapest, 1952.) II. 145. p. tévesen sorolja a máj. 10-i vérengzés halálos sebesültjei közé.
10. Ld. Országos Levéltár. Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Belügyminisztérium, rendőri osztály 1848-1-224; továbbá Fővárosi Levéltár. Pest város levéltára. Tanácsülési jkvek, 1848:11, 086. (júl. 26.)
11. Ld. Fővárosi Levéltár. Pest város levéltára. 1848/49. évi rendőri ir. 103.
12. Ld. uo.

FEGYELMI VIZSGÁLAT PÓLYA JENŐ ELLEN A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA UTÁN

Írta: MANN MIKLÓS (Budapest)

A nagy magyar orvosok között említi *Réti Endre* művében [1] *Pólya Jenőt*, az egyik legjelentősebb magyar sebészt. *Hahn Géza* is a nemzetközileg elismert tudósaink közé sorolja Pólyát [2].

Pólya Jenő az 1910-es években már ismert sebész. Egyetemi magántanár, az István Kórház sebészfőorvosa, majd egyet. r. k. tanár. Ennek ellenére 1919-ben, az ellenforradalom győzelme után évekig tartó hajszá kezdődött ellene, mert a Tanácsköztársaság idején vállalta, átmenetileg, az egyik sebészeti klinika vezetését [3].

A Tanácsköztársaság egészségügyi politikájára vonatkozó adatok gyűjtése közben előkerültek a Fővárosi Levéltárban az 1919-es fegyelmi vizsgálatok anyagai, s lehetőséget adnak, hogy az egykorú iratok alapján próbáljuk meg rekonstruálni azt a folyamatot, amelyet *Réti* — igen helyesen — mint „évekig tartó hajszát” — említett művében.

A proletárdiktatúra alatti magatartásuk miatt több közkórházi főorvos ellen indult fegyelmi vizsgálat, s közülük egyeseket állásukból is felfüggesztettek. *Dr. Csupor József* tanácsnok, a tanácsi X. ügyosztály vezetője 1919. aug. 18-án javaslatot tett *dr. Bódy Tivadar* polgármesternek az állásukból felfüggesztett, illetőleg elbocsátott orvosok ideiglenes pótlására [4]. A Csupor által felfüggesztésre javasolt orvosok között találhatjuk *Pólya* nevét is. A polgármester 1919. szept. 11-én kelt rendeletében helybenhagyta az előterjesztést.

Mihelyt megkezdődött a vizsgálat, azonnal kitűnt *a vádak megalapozatlansága*. A tisztí főügyész 1920. május 21-én kelt jelentésében [5] kénytelen megállapítani, hogy a Pólyát állásától megfosztó véghatározat „... semmi konkrétumot nem tartalmaz arra vonatkozólag, hogy miben állott a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartás, és hogy miért vált szükségessé a felfüggesztés”. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a budapesti tudományegyetem orvostudományi karának 1919. szept. 2-i átirata „... szintén általánosságban csak annyit tartalmaz, hogy nevezettnek a kommunizmus alatt kifejtett működését a hazafias érzés szempontjából kifogásolhatónak találta és emiatt őt a magántanári képesítésétől való megfosztásra ítélte. Ez az átirat sem tartalmaz semmiféle konkrétumot arra vonatkozólag, hogy miben állott az a működés, s hogy ez mennyiben kifogásolható a hazafias érzés szempontjából.”

A vizsgálat során Pólya védekezésében kiemelte: ő a kinevezést nem kereste, sőt meglepetésszerűen érte és illetékes tényezők kötelezték az állás elfoglalására. A kihallgatott tanúk mind megerősítették Pólya vallomását. Ezenkívül a Szent István Közkórház és fiókjai főorvosainak 1919. okt. 2-án tartott értekezlete is helybenhagyta Pólya magatartását. Mivel a közkórházi főorvosok ismerhették legjobban Pólya Jenő működését, a tisztí ügyészség is belátta: „... a főorvosoknak ezen nyilatkozatával megdölni látszott egyrészt az orvostudományi kar azon egyetlen megállapítása, hogy nevezettnek a kommunizmus alatt kifejtett működése a hazafiság szempontjából kifogásolható volt, másrészt a fegyelmi eljárást elrendelő véghatározat azon általános kijelentése, amely nevezettnek a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartására vonatkozott”.

A fegyelmi vizsgálat ezen stádiumában az orvostudományi kar megküldte a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett felterjesztésének másolatát — a vizsgálati iratok csatolása nélkül. A felterjesztés megvádolta Pólyát, hogy eljárt a kinevezés elnyerése érdekében, „hogy a szovjetnek bizalmas sebésze volt”, s vádolták azzal is, hogy a „proletárdiktatúra megbízásából kidolgozta az orvosi szakoktatás reformjára vonatkozó tervet...”

Ez az irat bizonyos fokig meggyőzte *Dr. Szabó* tisztí főügyészt. Ezt bizonyítja 1920. júl. 14-i fogalmazványa, amelyben ismerteti a jogilag kissé tájékozatlan orvosok számára a belügyminiszternek azt

a rendeletét, amely szabályozza a fegyelmi eljárás során való felfüggesztéseket. Igyekeznek kitanítani őket, hogyan kellene elintézni ezt a kellemetlen Pólya ügyet. Javasolja: az orvoskari tanártestület felterjesztésében olyan súlyos természetű váddal illesse Pólyát, „amelynek már az alapos gyanúja is veszélyezteti a kórházi főorvosi állás méltóságát és tekintélyét, és amelynek bebizonyosodása hivatalvesztést vonhat maga után” [6].

Nézzük meg a következőkben az ellenforradalmi fehérterror módszereire oly jellemző *vizsgálatokat*. Pólya Jenő első kihallgatására csak 1921. május 17-én talált módot az *orvoskari fegyelmi bizottság*, tehát közel két évvel az ellene indított fegyelmi vizsgálat során meghozott ítélet után. Erre a kihallgatásra is csak azért került sor, mert még a minisztériumnak is feltűnt az egyetem eljárása. Ezért az orvosi kar egy bizottságot hozott létre Pólya ügyének megvizsgálására. Csodálatosképpen tagjai (*Bársony, Hoór, Bókay*) ugyanazok, akik a Pólya elleni felterjesztést is aláírták. Módszereikre jellemző, hogy *Hoór* mindössze háromszor idézte be Pólyát, s utolsó alkalommal pl. beszéd közben szakította félbe a kihallgatást; jegyzőkönyvbe vette, hogy egy később meghatározott időpontban folytatni fogja — de a következő nap levelet intézett Pólyához, melyben közölte: „... továbbhi kihallgatásának szükségét nem látja” [7].

A vizsgálat egyoldalúságára jellemző az is, hogy a Pólya által bejelentett tanúkat nem hallgatták ki az egyetemi vizsgálóbizottság tagjai. A Pólya ügyvédje által készített védőíratra is csak a forma kedvéért volt szüksége a bizottságnak, hiszen a felterjesztés alapján megállapítható, hogy tartalmát figyelembe sem vették. Pólyában az a vélemény alakult ki: a bizottság igyekezik formálisan eleget tenni a vizsgálatot követelő miniszteri rendeletnek. Ezt szinte igazolták Hoórnak a vizsgálat folyamán tett azon nyilatkozatai, melyek elárulták, hogy nemcsak ítélete, de főbb vonásaiban vádirata is már előzően készen volt. Hoór azt sem engedte meg, hogy Pólya betekintsen az ügyében szereplő tanúvallomásokba, aktákba.

Nem nagyon különbözött a fentiektől az Orvosszövetség és az Orvosegyesület igazolóbizottsága által lefolytatott vizsgálat sem.

Az *Orvosegyesület* hat kérdést intézett írásban Pólyához. A védekezést az igazolóbizottság megfelelőnek találta és elfogadta — de más vádpontok alapján (melyeket nem közöltek Pólyával, tehát vé-

dekezni sem tudott ellenük!) *helytelenítésre ítélték!* Ezután az 1920. máj. 28-án tartott közgyűlés, mely „pofozkodások között zajlott le...” szintén helytelennek minősítette Pólya Tanácsköztársaság alatti működését.

Az *Orvosszövetség* igazolóbizottsága 1921. febr. 11-én tartott ülésén Pólyát *kizárásra ítélte*. Három nap múlva a főváros közigazgatási bizottságának ülésén *Csilléry András* — bizottsági tag, s egyzersmind az Orvosszövetség igazolóbizottsági tagja — ezt a körülményt bejelentette. 1921. febr. 16-án hivatalos átiratban tudatták a polgármesterrel is. Ennek ellenére az Orvosszövetség igazolóbizottsága febr. 18-i ülésén kénytelen volt elhatározni Pólya újbóli kihallgatását, s ezzel elismerni, hogy a febr. 11-i ítéletet az ügy kellő ismerete, kellő megfontolása nélkül hozta meg. Nem érdektelen tény, hogy az Orvosszövetség számára ez ügyben két referátum készült — névtelenül! Mint Pólya írta: „Ezek az urak csak titokban szeretnek vádolni és névtelenül gyanusítani.”

Láttuk a vizsgálati módszerek elemzésekor, hogy *Pólyát lehetőleg megfosztották a védekezés lehetőségétől*; a vádat, tanúvallomásokat elhallgatták, nem ismertették vele stb. Ezzel szemben a kari felterjesztésbe az Orvosszövetség referensei betekintést nyertek, illetve az általuk készített referátumokat Hoór ismerte. Érdekes az a körülmény is, hogy a Hoór által 1919-ben készített kari felterjesztés vádjai nem egyeznek a Hoór által 1921-ben megfogalmazott vádpontokkal; illetve az újabb Hoór-féle vádiratban szerepelnek most már az Orvosszövetség referátumából átvett vádpontok. Az Orvosszövetség viszont alig vett át Hoórtól vádpontot. Mi következik ebből? Egyrészt az, hogy egymás vádjait olyan abszurdumnak tekintik, hogy szígyenlik akceptálni. Másrészt Hoór is kénytelen volt belátni az általa szerkesztett kari felterjesztés egyes pontjairól, hogy azok könnyen cáfolhatók.

Közel *30 vádra kellett Pólyának felelnie*. Ezeket memorandumában részletesen elemzi és kimutatja nemcsak alaptalanságukat, hanem rámutat pl. arra a körülményre is, hogy Kollégáit, kik vele teljesen analóg módon jártak el (*Vámosy Zoltán, Török Lajos, Winternitz M. Arnold, Tóth István, Holczwart Jenő*) az egyetem, s az Orvosszövetség mégcsak felelősségre sem vonta!

Memorandumában Pólya *a leghatározottabban visszautasította a*

hazafiatlanság vádját. „... a vád alól tisztáz engem lelkiismeretem, tisztáz engem múltam, mely szakadatlan tudományos és humanus munkában telt el és mellyel csak használni igyekeztem honfitársaimnak és elismerést szerezni külföldön is a magyar tudományos munkának...”

A vádak és cáfolatok részletes ismertetésére e helyen nincs lehetőség, de azt hisszük, hogy pl. a Hoór-féle 10. vádpont megemlítése pregnáns bizonyíték arra vonatkozólag, hogy milyen módon igyekeztek megvádolni, tönkretenni egy becsületes főorvost. Ebben a pontban azzal rágalmazták, hogy 1914-ben, a világháború sebésült katonáival a Munkácsy utcai hadikórházban kíméletlenül, durván bánt. Ilyen vádakkal kellett tehát szembenéznie 16 éves sebészfőorvosi működése után!

Az a körülmény, hogy a különböző fórumok az alaptalan vádak ily tömegét emelték ellene, bizonyítja leginkább *az üldözés személyi jellegét*. Pólya memorandumában a személyi hajsza ellen kért védelmet a „jog, igazság és méltányosság nevében.” Mivel *megcáfolt minden vádat*, azt reméli, hogy az ügyészség „... felmentő indítványával meg fog engem szabadítani ennek az áldatlan fegyelmi ügynek a súlyától, mely immár két éve nehezedik rám és ezzel visszaad az életnek, családomnak és tudományos működésemmek.”

Az ügyészségnek azonban nem volt az ügy olyan sürgős. Hiába adta be Pólya 1921. nov. 12-én minden vádat megcáfoló memorandumát, a székesfővárosi tiszti ügyészség csak 1922. febr. 18-án készítette el indítványát a törvényhatósági bizottság „tekintetes fegyelmi választmányához” [8]. Ez az irat végre javasolja a fegyelmi eljárás abbahagyását. Miután sorra veszi a Pólya ellen emelt vádak, felveti azt a gondolatot: vajon az egyes vádpontokban kifogásolt ténykedések oly horderejűek-e és alkalmasak-e arra, hogy azok fegyelmi vétségnek minősíttessenek? Részletesen megvizsgálja ezért az orvostudományi kar határozatát — melyet különben a miniszter jóvá sem hagyott —, valamint azt a tényt, hogy Pólya működését két tekintélyes orvosesület egymástól teljesen eltérően ítélte meg, — s mindezek után arra a konklúzióra jut, hogy Pólya tevékenysége nem minősíthető olyan súlyosnak, mely fegyelmi vétséget képezhetne. Ezért *indítványozza a fegyelmi eljárás abbahagyását*.

A főügyész indítványa ellenére is tovább húzódtott a vizsgálat és

csak 1923. jan. 16-án döntött a székesfőváros közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya *Sipőcz* h. főpolgármester elnökletével úgy, hogy a Pólya Jenő ellen folyamatba tett *fegyelmi eljárást megszünteti* [9].

Ez az irat is hangsúlyozza, hogy az orvostudományi kar határozatát a miniszter nem hagyta jóvá, s a felterjesztésben foglalt vádpontok a fegyelmi vizsgálat során részben megdőltek, részben beigazolást nem nyertek. Az Orvosszövetség kizáró határozatával kapcsolatban megállapítják, hogy az minden ténymegállapítás és indoklás nélkül hozatott, tehát nem tekinthető mérvadónak.

S végül az irat befejező passzusa: „... bár némely ténykedésért és magatartásért a fentiekben súlyosan hibáztattuk, mégis azokból terhére fegyelmi vétséget nem állapíthatunk meg.”

Tehát a főváros feddével való igazolásával ért véget dr. Pólya Jenő több évig tartó fegyelmi ügye. Életrajzában olvashatjuk, hogy elkeserítette őt ez a hajszja, s ezután minden nyilvános szerepléstől visszavonult; cikkeit is külföldön publikálta. Így kezdődött az egyik legjelentősebb magyar sebész ismeretsége az ellenforradalmi rendszerrel. S a folytatás? Egyetemi tanszéket nem kapott, közkórházi főorvos maradt és 1945 januárjában a nyilasok meggyilkolták.

J E G Y Z E T E K

1. *Dr. Réti E.*: Nagy magyar orvosok. Bp. 1954. 120—122. old.
2. *Dr. Hahn G.*: A magyar egészségügy története. Bp. 1960. 108 old.
3. *Réti i. m.* 120 old.
4. *Dr. Csupor J.* tanácsnok előterjesztése. Fővárosi Levéltár. Bp. fők. tanácsi iratok. X. 49/1924.
5. *Dr. Szabó* tiszti főügyész jelentése. Fővárosi Levéltár. Bp. fők. tiszti ügyészség 3058/919. 2718/1919. ü. sz.
6. *Dr. Szabó* tiszti főügyész jelentése. Uo. 4027/1920. ü. sz.
7. *Dr. Pólya Jenő* memoranduma. Uo.
8. *Dr. Szabó* tiszti főügyész indítványa. Uo. 1297 és 3463/1921. ü. sz.
9. Bp. székesfőváros közigazgatási bizottsága. 981/1922. sz. dr. Pólya Jenő közkórházi orvos fegyelmi ügye. Véghatározat. Uo.

ISMERETEINK A GYÓGYSZEREK HATÁSÁRÓL A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN

Írta: ABÁDI GYULA (Budapest)

Az ember ősidők óta keresi azt, ami fájdalmában, betegségében enyhülést, gyógyulást hoz.

A gyógyítás mesterségének története az emberi tevékenység legősibb emlékeivel esik egybe. Hogy ezt a műveletet papok, sámánok vagy később orvosok végzik, ez a kultúra fejlettségi fokától, az adott idő társadalmi rendszerétől függ. A gyógyítást végző a természetfeletti erők segítségül hívásával — tehát a gyógyítás hitének, akaratának felkeltésével — már nem éri be, hanem különböző, a környezetében fellelhető állati, növényi eredetű anyagokkal kísérli meg az „égiek csodatevő” erejét adjuválni.

Igy sor kerül a különböző veszedelmes vadállatok fogának, agancsának, bőrének, májának, agyvelejének a felhasználására, amit még ma is láthatunk egyes afrikai törzseknél, akik jelenleg a bronz, vagy vaskori kultúrában élnek.

A legfontosabb a gyógyulás hitének felkeltése. Ezt még a modern orvos sem nélkülözheti, tudományosan megalapozott, klinikai, laboratóriumi vizsgálatokkal felállított diagnózisát követő gyógyításánál.

A hitet a gyógyulásban ma is fenn kell tartani, meg kell magyarázni a betegnek a betegségével és főként a gyógyulásával kapcsolatos kérdéseket. Foglalkozni a beteggel, és erre nincs idő, ezért romlott el az orvos — beteg közti kapcsolat. Növények görcsös gyökereivel, termésével, színes virágaival kísérleteznek, nyersen, sütvé, főzve, áztatva, forrázat készítésével.

Kialakul a gyógynövényekkel való foglalkozás. Növényi mérgeket

ismernek meg, amelyeket már az ókorban mérgezés céljára is használtak fel. Pl. Szokratész görög filozófust i. e. 399-ben az ifjúság megrontásával vádoltan, bírái halálra ítélték. Nyugodtan itta ki a mérgepoharat és tovább folytatta megkezdett beszédét. Erősen elpirult, hangja szintelenné vált a szájában, a torkában fellépő szárazság miatt. Görcsök, fokozódó gyengeség beállta mellett vesztette el eszméletét. Atropin-mérgezésnek tartják. Feltételezhető, hogy ismeretes volt ez a növényi mérég.

Igen érdekes mérgezést írt le Suetonius „A Cézárak élete” c. könyvében. Claudius római császárt időszámítás után 54-ben mérgezett gombával etették meg. A mérég hatására megnémult és szörnyű kínok közt halt meg.

„Néhányan azt is tudni vélik, írja Suetonius, hogy előbb elszunynyadt, majd minthogy tele gyomorral feküdt le, mindent kihányt. Erre újabb adag mérget adtak be, lehet, hogy főzetben, mert üres gyomra kívánta az italt. De az is meglehet, hogy klistély alkalmazásával, hiszen máskor is így jártak el, ha tele-ette magát és úgy tettek, mintha most is ekként akarnának segíteni rajta.”

Tehát ismeretes volt a mérég főzetkészítés formája, a beöntés, klizma alkalmazása. Tudták azt is, hogy a végbélből is felszívódik a gyógyszer — a mérég.

Galénus Claudius római orvos 131—210-ig élt, a császárok orvosa volt. Ő már megkülönböztet hatástalan, gyenge, erős és mérgező hatású gyógyszert.

A gyógyítás a középkorban átment a papság kezébe és véres beavatkozást orvos nem végzett, ezt az akkori szellem nagyon elítélte. Borbélyok — „chirurgusok” — seb orvosok végzik a szükséges műtéteket. Az orvosok belgyógyászattal foglalkoznak. Nagy tere nyílik a gyógynövények felhasználásának.

Paracelsus 1493-tól 1541-ig élt orvosalkimista szerint, a növények színe és alakja határozza meg a gyógyító hatást. Ő hirdette elsőnek, hogy a kémia célja nem az aranycsinálás, hanem a gyógyszerek tanulmányozása és készítése.

A XVII—XVIII. században még nem ismerték a vitaminokat, de a világljáró indiai és csendes-óceáni hajósok a scorbut megelőzésére és gyógyítására citromot és friss gyümölcsöket használtak. Tudták, hogy a hosszú hajóút alatt nyers, friss élelem hiánya miatt, komoly

súlyos megbetegedés lép fel. Ennek leírását megtaláljuk Bougenville 1768-as évek óceánjárásáról szóló könyvében: „Description d'un voyage autour du monde” (1772. „Leírása egy világtörli útnak”).

Pápai Páriz Ferenc 1687-ben írt „Pax corporis (azaz Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának módjáról való tractata”) c. könyvében az íngyulladás kezelésénél tölgy-makk-nak a tokját „gallest”, gránátalmát, timsót használ savanyú borban, melyet tüzes vassal forrosít meg, majd evvel mosatja a beteg ínyét. Myrrhát is használ hasonlóképpen. A tinctura Gallarum, Rathaniae, Myrrhae keverék ma is használatos íngyulladásnál, mint ecsetelőszer.

Jacobus Theodorus Tabernaemontanus, Casparus Bauhinus és Hieronymus Bauhinus által szerkesztett és 1702-ben Baselben megjelent „Krauter Buch”, gyógynövény-könyv 1700 oldalon gyönyörű kőmetszetes illusztrációkkal ellátva, ezernél több gyógynövényt ír le. Ezek közt megtaláljuk a vermuthot, absintet, kamillát, köményt, ánizst, sisakvirágot, aloét, ricinust, sennát, valeriana-gyökeret, mákot, kínafát, gyűszűvirágot stb.

Ezen növények leírása közben megemlékszük a külsőleg, illetve belsőleg való használatukról. A leírt használhatóságnál hivatkozik az elmúlt idők nagy orvosaira, hogy a növényben levő gyógytényezőt miképpen használták: pl. Galenus a mákban levő ópiumot hogyan ajánlja köhögésre, fájdalomcsillapításra, altatószerül. Figyelmeztette tanításában az orvosokat, hogy a gyógyszer túl nagy mennyiségének adására halálos, felébreszthetetlen álmom lép fel. A mák latin neve papaver somniferum (álmomhozó), ezért Angliában, mint kábítószere szemben beviteli tilalom áll fenn ma is.

A sok gyógynövény közül csak egy párral kívánok itt foglalkozni.

Kamilla

Külsőleg teafőzetét borogatásra ajánlja, ótváros bőr és szemgyulladásnál. Gőzölést és borogatást is végeznek kamillateával a szem megbetegedéseinél. Ma is használjuk ugyan ilyen formában kötőhártya, szaruhártya betegségeinél. A „hajat széppé teszi, ha a vizét lúggal lágyítjuk”.

Szájban levő fekélyeknél öblítésre ajánlja. Belső bevétele borban

áztatva vagy cukros, alkoholos kivonatát javasolja, úgyszintén tea formájában is igen alkalmasnak tartja májmegbetegedéseknél, gyomor-, bélhurutoknál. Ivókúráképpen ma is használatos a kamilla-teát gyomor, bélúti hurutos megbetegedéseknél.

Wermuth

Gyomorbetegeknek étvágykeltés céljából, bélpuffadásnál jó gyógyszernek tartja a wermuth-bort. Absintot, ürmöt hasonlóképpen az előbbihez, de egyéb megbetegedésekre is javasolja. A külsőleg való használata a fájdalom lokalizációja szerint történik. Sokszor egész naív módon, pl. a női megbetegedéseknél a növény porát mézben vagy mézes vízben feloldva keskeny vászonsíkra felkenve köldök tájékára helyezteti.

A legtöbb növény hatásának leírásában szerepel az epe tisztítása, a tüdőbetegség, a havi vérzés zavarainak rendezése, a gyermekágyas asszony panaszainak enyhítése.

Kömény

A has felpuffadásánál, gyomorfájásnál, bőfögésnél, szélkólikánál tartja igen hatásos gyógyszernek a kömény főzetét.

Mentha

Külsőleg fülcsepp formájában, fülbántalmaknál használják. Olaját gőzölésre ajánlja. Belsőleg hányásnál használja a mentha-olajat gyomorcseppként. Olei menthae piperitae ma is hivatalosan használt gyógyszer.

Ánizs

Sokféle indicációja közt köhögésnél tartja igen jó gyógyszernek, persze hatás leírásánál a fentebb említett gyógytényezőket is felsorolja. Mézvízben oldva enyhíti a köhögést, valószínűleg innét származik az általunk még használt liquor ammonii anisati, ánizs szagú ízesítőszerünk, melyet köhögéssel járó megbetegedésnél használunk.

Athea (mályva)

Főzetét alkalmazták mint köhögéscsillapító, köptető orvosságot. Ma is használjuk az athea-főzetet a fent említett áízsszagú ízesítővel.

Aconitum luteum (sisak-virág)

Hatóanyagát, az aconitint, mint erős hatású mérget említi Tabernaemontanus és Galenusra hivatkozik, hogy farkast, rókát, kutyát mérgeztek ezzel a rómaiak.

Aloé (africana)

Az aloe kivonatát belső bevételre használják „keveset bevéve belőle naponta, meghozza a rendes székletet, epét tisztítja és erősíti a gyomrot. Sárgaságot gyógyítja” — írja a gyógynövénykönyv. Ma is használjuk, mint enyhe hashajtót, más szerekekkel együtt adva. Kis adagban keserű íze miatt mint étvágy-gerjesztőt stomachimumot használják

Senna-levelek (Senna Italiena)

„Ez egy hashajtásra használt gyógyszer” írja Theodorus Tabernaemontanus, melyet minden baj nélkül adhatunk mind két nembeli embereknek, gazdagon purgál. Öregember, terhesnő használhatja. Azon van a vita — írja lejjebb —, hogy a levelét, vagy a termését kell-e használni.” Fallopiusra hivatkozik, aki a levelek használatát tette magáévá. Ma is kedvelt hashajtó a senna-levelő főzete.

Ricinus

Belső bevételre olaját erős hashajtóképpen ajánlja. Hivatkozik az i. e. I. században Szicíliában élt görög orvosra Dioskorides Pedamos az ókor egyik legkiválóbb gyógynövényismerő orvosára. Dioskorides negyedik könyvében azt találjuk, hogy 30 db ricinusmagot megtisztítva, megtörve az olaja epét, vizeletet és székletet hajt.

Valeriana-gyökér

A gyökér porát borban fogyasztva „elúzi az összes hibás látomásokat, megerősíti a tekintetet”. „A lelkikórt, fejfájást csillapítja. Ma is hasonlóképpen idegcsillapítónak használjuk, cseppben, drázsé formájában, sőt olyan nagy mértékben, hogy gyakran hiánycikké válik.

Ephedra (csikófark)

Vízben áztatva minden reggel és este 4 unciányit bevéve a tüdőt és mellkast javítja, gyógyítja a tüdő betegségeit a könyv szerint. Porban is használatos.

Görcsös hörghurut, asthma bronchiale kezelésében használjuk manapság.

China kéreg (Cortex peruvianum, Cinchona succirubra)

Podagránál, köhögésnél használták, erősíti az idegeket. Hidegrázásnál igen jónak mondja a gyógynövénykönyv szerzője. Störck Antal osztrák orvos „Orvosi tanítás” c. könyvét Rácز Sámuel magyarra fordította, a könyv 1778-ban jelent meg Budán magyar nyelven. A Störck—Rácз könyvben részletes leírást találunk „a Félbehagyó hideglelésről”, mely alatt a maláriát értik. Leírja, hogy mindennapos quotidiana, harmadnapos terciana, negyednapos quartana intermittens lehet a félbehagyó hideglelés.

„Tós, nedves, egészségtelen helyen lép fel az aszályos idő elmúlta után járványszerűen.”

Ha az egyéb gyógyszeres kezelés nem elégséges, „a kínai-fa héjjához (Cortex peruvianus) kell folyamodni.” „Megállapodott idejű embereknek az ostromok közt levő szabad üdőkben legalábbis egy uncia chinát kell adni, mert kevesebb gyakran semmit sem használ, avagy a hideglelést tökéletesen el nem hajtja . . .” A cortex chinae-ben 3—11% chinin van, így egy uncia, mely 12 g-nak felel meg, 1 g chinin-tartalmat jelent. Malária kezelésében ma is hasonló chinin-adagot rendelünk a betegnek.

Érdeemes foglalkoznunk Störck—Rácз-féle „orvosi tanítás” c. könyvvel, több betegségnek tökéletes leírását adja. A tüdőgyulladást

(pneumoniát) a mellhártyagyulladásról (pleuritistől) szerinte „oldalnyilalástól” és a tüdőgümőkórtól, melyet „vérköpés” fejezetében tárgyal, jól el tudja határolni. Érdekes, hogy ebben az időben még a kopogtatást, hallgatózást, mint vizsgálati módokat nem ismerik, viszont a lebenyes tüdőgyulladást Störck már el tudja különíteni a gócos tüdőgyulladástól.

Gyógyításra köptető orvosságot használ, melynek összetétele: salétrom, stibium auranciorum, oxymell scille, ánizsvíz és szirup, vagy pedig radix althen, fol. althea. flor althea cukorral, főzetben. Görcsös, fájdalmas köhögéskor éjszakára ópiumot (Laudanom) rendel.

Lázás betegnek pulv. rad. Polygala. Cort. peruvian. Mell pectoralis, ut. f. electarium, vagyis lekvárszerű anyagban keserű anyagot, chinint ad sziruppal keverve.

Szívdobogásnál chinint használnak aquae cinnamonival és cukorral.

Szívgörcsnél camphort ad meleg teában, vagy amygdal. dulcissal, cukorral, vagy tengeri szőlő syrupjával. A camphort adjuk ma is, bár nem szájon át, hanem injekcióban. Vérhasnál (dysentéria) a betegség rothadt, romlott ételtől származik szerinte, vagy „férgekkel. apró állatokkal bővelkedő víz az oka a hasmenésnek . . .”. „Ez a nyavalya gyakran járóvány és gyakran rövid üdö alatt sok embereket öl meg.”

„A vérhasban fekvő betegek az egészségesektől és több betegektől mindgyárt elválasztassanak . . .” Különböző bevonószereket, hánytatókat alkalmaz a betegség kezdetén.

. . . „mégis a vérhas szünni nem akar, akkor gyenge hasszorító szerekkel . . . , kell a beteget élesztetni.” Szentjánoskenyér, syrup, fodormenta-víz, japouiai árékafa tinctura és ópium tinctura használatos.

Frantz (vérhaj)

Leírja megjelenési formáit. Többféle, ma már ismeretlen indifferens szert használtak kezelésre, majd azt írja: „Minden eddig elébeszélte frantzós történetekben a javasolt belső orvosságok helyett lehet kénesőt a testbe bé is dörgölni, avagy amint mondgyák, a beteget kenéssel orvosolni.”

„... gyakran minden más orvosságoknál fellebb — betsülendő, de mégis nagyon vigyázó és sok próbáju orvost kíván.” Amikor még volt harmadlagos stádiumban levő betegünk, alkalmaztuk mi is a higanyos bedörzsölő kezelést, unguentum cinereummal. A jelenleg használt antilueticumok adása után nem fejlődik ki a vérbaj harmadik stádiuma.

A könyv végén a javasolt orvosságok jegyzékében sok ma is hasonló összetételben használt gyógyszer receptjét találjuk meg. Pl. Fol sennae, Mann. elect. Crem tartar. infusumban használták hashajtásra, vagy Scammoni, Resina jalapae, Mercur dulc, Sacchar alb. porban.

Persze a ma orvosa már sokkal hatásosabb gyógyszereket használ, és ezek gyári készítmény formájában kerülnek forgalomba. Nincs szüksége az orvosnak, hogy a receptjén ő írja elő a gyógyszerésznek a kívánt gyógyszer alkotórészeit és az elkészítés módját.

A Störk—Rác—féle könyv külön fejezetben foglalkozik a himlőoltással, amint nevezi: „az himlő béoltásáról” beszél.

Jenner Edward angol sebészorvos a himlőoltás felfedezője — így ismerik a világon — 1796-ban végezte az első himlőoltást. A tehénhimlővel való oltást 1798-ban fedezte fel.

Az 1778-ban megjelent és fent említett könyvben viszont tökéletes leírását találjuk a himlőoltásnak. A beteg ember himlő hólyagját lancettel — lándzsával — átszúrja, majd a gennyes lándzsával felkarcolja az epidermist és a cultist, így végzi az oltást.

Tökéletesen leírja az oltás helyén kifejlődő himlőhólyagot, annak begennyesedését, a varképződést és az oltott általános testi állapotát. Ez a leírás teljesen egyezik mai ismereteinkkel.

Ismerteti, hogy a himlőoltás helyén keletkezett pörk, var összetört porával később is lehet oltani. Ezt a seborvosok szokták összegyűjteni és tiszta, ledugaszolt üvegben tartva, hosszú időn keresztül alkalmas hatásos himlőoltás végzésére. A himlőoltást a kínaiak már az ókorban végezték, hasonlóképpen felhasználták a himlőhólyag helyén keletkező var porát oltásra, azonban Európában Jenner nevéhez fűződött az első himlőoltás.

A fentiek viszont azt bizonyítják, hogy a Jenner által végzett himlőoltást megelőzően, több mint 10 éve ismeretes volt már az

eljárás és így erősen vitatható, hogy az első sikeres himlőoltást Jenner végezte.

A gyógyszereket a mesterségbeli hagyomány, illetve a gyógyítással foglalkozó könyvek örökítették meg hosszú időn keresztül. A városi főfizikusnak, illetve tiszti főorvosnak kötelmei közé tartozott a gyógyszertárak vizsgálata, a gyógyszerekből minta-vétel és ennek érzékszervi, illetve kémiai úton történő megvizsgálása.

Evvel kívánták biztosítani a gyógyszerek alapanyagainak állandóságát, tisztaságát, felhasználhatóságát. Az alapanyagbeszerzés sokszor igen komoly gondot okozott és ezért ennek a vizsgálatnak a megtartása komoly jelentőségű volt.

Dr. Johan Cristian Ebermaier 1827-ben Leipzigben megjelent könyve nyújtott segítséget az ellenőrzést végző „fizikusnak”, illetőleg főorvosnak a gyógyszerek mintavételénél. „Tabellarische Übersicht der Kennzeichen der Ächtheit und Güte der Zusammengesetzten Arzneimittel zum bequemen Gebrauch für Ärzte, Physici, Apotheker, Drougisten”. c. könyvben a gyógyszertárakban használatos alapanyagokat betűrendben felsorolva ismerteti, bemutatva azok fizikai sajátosságait és vizsgálati módjukat táblázatos elrendezésben.

A XIX. sz. 30–40-es éveiben nagy átalakulás indult meg az orvosi gondolkodásban. Kezdi elhagyni az orvosi tanításokban a régmúlt idők orvosaira való hivatkozást. Új teret nyer s kísérletes kémia, élettan, kórtan, gyógyszerstan. Ezen tudományágak nagymértékű fejlődésével kapcsolatban átalakul a belgyógyászati gondolkodás, az egyes betegségekről alkotott felfogás, külön-választanak kórképeket, kórtani, kórbonctani alapon.

Ennek bemutatására felemlítem C. W. Hufeland berlini egyetemi tanárnak 1842-ben megjelent könyvét: „Enchiridion medicum oder Anleitung zur medizinische Praxis.” A könyv a mai ismeretekhez már sokban hasonló módon foglalkozik a betegségekkel és hasonló módon a gyógyszerekkel. A könyv tartalmát a betegségek kórbonctani felosztása szerint rendezte.

Beszél lázas megbetegedésekről, gyulladáshoz vezető megbetegedésekről, a vér betegségeiről, reumatikus betegségekről, emésztőszervek, tüdő, az idegrendszer betegségeiről, fertőző betegségekről. A vizenyőképődéssel, hydropssal járó állapotra külön fejezetet szentel. Itt tár-

gyalja a különböző okokból származó vizenyőket, de a szív működés elégtelenségéből eredő pangásos vizenyőt nem említi. Viszont terápiásan az extravasális vizenyő felszívására digitálist ajánl főzetben és calomelt. Ezeket ma is használjuk hasonló céllal Érdekes azonban, hogy a szívre ható gyógyszerek között nem említi a digitálist.

Hypochondria — hystéria kezelésénél valeriana gyökeret, Belladonnát, acid. phosphoricumot és tinctura ferri aetheorest ad. Ezeket a gyógyszereket ma is szívesen használjuk hasonló betegségeknel.

Féregűzésre Electuarium antihelmeticum címszó alatt felsorolt gyógyszerekben Santonin, Calomel szerepel, melyhez a receptben még hashajtó Jalapát is ír fel. A Santonint, Calomelt ma is hasonlóképpen hashajtóval együtt alkalmazzuk féregűző-szer képpen, bél-férgességben.

Hashajtó, vizelethajtó gyógyszerek összetétele hasonló a használt gyógyszereinkhez. Teljesség kedvéért azonban meg kell említeni, hogy Hufeland könyvének receptei között Mercur sublimat. corros. gr. semis, vagyis: Hydrargirum biohloratum corrosivum is szerepel a belső használatra ajánlott gyógyszerek között kanalas-orvosság, illetőleg pillula formájában.

Úgy látszik, még nem ismerték a sublimát rendkívül veszedelmes mérég-voltát, veseelfajulást, nephrosist okoz. Érdekes azonban, hogy az 1892-ben, tehát 50 évvel később Fröhmer „Állatorvosi Gyógy-szertan”-ában a sublimátot, mint nagyon veszedelmes mérget tárgyalja, felemlítve annak a vesére kifejtett káros hatását és kihangsúlyozva, hogy belső bevételre nem használható semmiféle formában sem.

Befejezésül szabad legyen a bevezetőmben említett gondolattal zárnom tanulmányom: a beteggel való foglalkozás a legfontosabb az orvosi munkában. Az a véleményem, hogy az előadásomban említett orvosok a primitíveknek, naívnak látszó gyógyeljársaikkal is értek el komoly eredményeket. Kitűnő megfigyeléseiket a beteggel való sok-sok foglalkozásból merítették.

„Lehre und That war mein Leben . . .” (a tanulás és a cselekedet volt az életem) — írja Hufeland könyvének előszavában. Igen, minden orvosnak — tanulni és cselekedni a beteg érdekében — ez lehet életének célja, törekvése.

AZ ÍRÓ ÉS A SZEDŐGÉP ÖRDÖGE

Írta: REGÖLY-MÉREI GYULA (Budapest)

Gúnyosan és fölényesen nevetett az Ördög, amikor az Ember felfedezte az írást.

— Ez azután nekem való multság! — gondolta —. Vígán okozhatom a sok galibát.

Odasettenkedett az írást ismerőkhöz éppen úgy, miként azt jelenleg is megteszi, láthatatlan maradt vagy testet öltött. Írástudó alakjában jelent meg ilyenkor, s afelett vitatkozott — természetesen Babilóniában az agyagtáblák vésnőkeivel —, hogy bizonyos szó ékírásos jelét egyetlen, avagy két, sőt esetleg három betűvel írják-e a másolt szövegben.

Az Ördög tehát az írás művelőihez sompolygott, gonosz gondolatokat gerjesztett, elhomályosította az ismereteket, s lelki vaksággal sújtotta a betűt látó szemet. Összekeveredett a szavak értelme, az Ördög vigyorgott és fintorogva dörzsölte kezét.

Ámde az Ember is résen volt. Ó-Egyiptomban az ideogrammok mellé betűjeleket, s a szó jelentését megerősítő determinatívot rajzolt az irnok. Mindez nem zavarta az Ördögöt. Eredményesen működött tovább. Ott terpeszkedtek a hibák, még az általunk Ebers-papyrusnak nevezett könyvben is, s amikor az ókori „korrektor” észrevette, már csak annyit tehetett, hogy a lap szélére írta a helyes szöveget, mégpedig a „nofer” (jó) megjegyzéssel.

Évezredek teltek el, de az Ördög nem nyughatott: hibákat sugalmazott a kodexek jámbor másolóinak, s tele torokból kacagott, ha a kései utódok érthetetlenül bámulták az elrontott szöveget.

Az Ördög is litterátus egyéniség, s ezért nem csodálatos, hogy legott felismerte a könyvnyomtatás felfedezésével járó bőséges hiba-

lehetőséget. Arra azonban még az Ördög sem gondolt, hogy néhány század elteltével az Embertől kap segítséget. Ez az oka annak, hogy a többszörös másolásnak és újrasedzésnek csak az Ördög örül.

Az Ördög természetéből adódik, hogy nem ismer irgalmat és tekintélytisztelést. Így „*ordította*” könyvének címlapján a kitűnő Döbrentei Gábor híressé vált fordítását. A Szédőgép Ördöge azonban Semmelweist sem kímélte meg, s az 1861. május 27-én kiadott „Utasítvány”-ban *tanulónői* helyett: „*talnuónői*” olvasható, ami néhány évszázad elteltével talán még olyan értekezés megírására is adhatna alkalmat, hogy a *talnuó* minek tekinthető: jövevényszó-e vagy ősi magyar kifejezés.

Voltaképpen azonban a Szédőgép Ördöge nem egyetlen, hanem több démoni személy. A legártalmatlanabb közöttük a *Contralibellin*, alapjában véve ostoba fickó; mindössze annyi a hatalma, hogy összecseréli a betűket, de a szöveg értelmén változtatni nem képes. Kivételek itt is adódnak, mert egyáltalában nem közömbös, hogy valamely gyógyszer adagjaként 1,0 g vagy 0,1 g szerepel.

Az írónak még nagyobb ellensége a *Typodaimon*. Akkor van elemében, ha szavakat vagy mondatrészeket hagynak el, máskor arra kényszerít, hogy a megmaradt szavak egyetlen mondattá olvadjanak össze. Jól működött a Szédőgép Ördöge az alábbi esetben: „*A Perthes-féle megbetegedésre az ízületi fejecsk madárfejszerű elváltozása jellegzetes, csontfelrakódás és csipkeképzés általában (nem) látható.*”. Mindössze egyetlen szó maradt ki. De más módon is nevetségessé teheti az író, mert egyáltalában nem olyan szerény ördög, mint ahogyan azt gondolnók. Egyik munkámban „kapitälchen”-nel szedték a neveket, s egy helyen typographiai elnézésből ezt a szédésmódot találtam: „SMITH és *Ruffer*”, amit a szokásos módon javítottam, s a lapszélen — szabályosan bekeretezve — a névhez odaírtam a „kapitälchen” utasítást. Nem történt nagyobb baj, mert kaptam még egy levonatot, s észrevettem, hogy a szövegben nem már SMITH és KAPITÄLCHEN” szerepel, bár a szedés ezúttal igen szép alakú „kapitälchen” betűkkel történt. *Typodaimon* természetesen internacionális jellegű. Egyik német dolgozatomban — lábjegyzet formájában — a vizsgálati anyag átengedéséért fejeztem ki köszönetemet. A dolgozat Németországban jelent meg, én kefelelyonatot nem kaptam, viszont sem a szerkesztő, sem a korrektor nem

vette észre, hogy a szedő a „Herr” szót többesszámban („Herren”) szedte. *Typodaimon* ezúttal gúnyolódott; „pluralis majestaticust” használt.

Egyik kitűnő belgyógyászunkat vagy negyven esztendeje tréfálta meg a Szedőgép Ördöge; a „fekélyes gyomor” és a „szervmegbetegedések” a megjelent szövegben mint „*sekélyes gyomor*” és „*szarvmegbetegedések*” szerepeltek.

Elég gyakori: mondatok összetördelése, mondatrészeknek dislocálása.

A szerzőt azonban akkor fenyegeti a legnagyobb veszedelem, ha az ördögök fejedelme: *Mephistopheles* személyesen lép sorompóba. Egyaránt megüli a gépirónó, szedő, nyelvi lektor, korrektor, szerkesztő és író érzékeit. Szellemes és okos ördög; olyant írat, aminek *van értelme*, de mégis (vagy éppen ezért) jai, ezerszeresen jai a szerzőnek, ha megjelenik, pedig a tévedés nem a „Leiter Jakob” klaszszikus sorozatába tartozik. Inkább *pseudo-Leiter*, hiszen nem a szerző hibás elképzeléséből adódik. Egyik kitűnő sebészünk is áldozatul esett. 35–40 év előtt egyik munkájában a Schneeberg-i kobalt-rákról írt. A nyelvi lektor elégedetlenül csóválhatta fejét, s valami olyan gondolhatott, hogy nem tudnak ám magyarul az orvosok! „Schneeberg” az hóhegyet, magyarul: hómezőt jelent, s azzal máris „javította” a helyiségnevet (Schneeberg) „hómezők rákjára”. A professzor átnézte a kefelenyomatot, de mint tapasztalt író azzal is tisztában volt, hogy a szerző túlságosan jól ismeri a szöveget, s azért gyakran nem veszi észre a sajtóhibákat. Egyik asszisztensét kérte meg az elolvasásra, aki később — külföldön — a kórbonctan nagyhírű professora lett, de már ebben az időben is széles tudásáról és precizitásáról volt ismert. Sem a szerző és munkatársa, sem a szerkesztő (egyik pesti legkiválóbb orvostanár) nem figyeltek fel a „magyarosításra”, s a közlemény így jelent meg.

A „magyarosítás” nem mindig kedvező; *Mikszáth Kálmán* remek stílusát is többször „megjavította” egyik első kiadójának irodalmi lektora, egy akkori derék középiskolai tanár.

Mephistopheles incselkedése nem ismer határt. Egyik kiváló orvostudósunk halálózása évfordulójára megemlékezés készült. A lap az ünnepelt arcképét is hozta; ámde a Szedőgép Ördöge működésbe lépett: *a kép aláírásaként a szerző neve szerepelt*. Sem a szer-

kesztő, sem a képszerkesztő nem találta meg a hibát. Végső fokon azonban ezúttal *Mephistopheles* csatát vesztett. Szerencsére, az ún. kötelező példányokat azonnal szétküldték, az egyik könyvtárosnő figyelmeztette a szerzőt, aki szólt a szerkesztőnek, s átnyomással sikerült korrigálni a helytelen feliratot.

Sikeresen működött azonban *Mephistopheles* egyik társszerzővel írt munkám másolásakor. Az eredeti szöveg: „A gennyedés nem kizárólag strepto- és staphylococcusoktól származik. Más baktériumoktól is létrejöhet gennyes gyulladás. Ilyen baktérium pl. a nemi szerveket fertőző kankó kórokozója, a gonococcus, amely idült esetben is ott tovább élet- és fertőzőképes marad, nemi érintkezéssel terjed stb.”. Ehelyett a másoló gépiró a következőket írta: „A gennyedés nem kizárólag gennykeltőktől származik. Más baktériumoktól is létrejöhet gennyes gyulladás. Ilyen baktérium például a nemi szervekben élősködő kankó kórokozója, amely nemi érintkezés révén terjed stb.”. A baj nem jár egyedül: a „Duplizitát der Fülle” alighanem a sajtóhibák területén is érvényben lehet, mert néhány sorral lejjebb a gonorrhoeás „dülmirigy- és mellékheregyulladás” helyett „dülmirigy- és mellékvesegyulladás” olvasható. Ha az olvasó nem gondol arra, hogy a Szedőgép Ördöge (adott esetben: az Írógép Ördöge) bárkit megtréfálhat, még olyasvalamit is feltételezhet: a szerzők és szaklektor nem tudják, hogy a gonococcus is gennykeltő, viszont ezt a kórokozót a genitáliák élősködőjének tekintik. *Mephistopheles* teljes győzelmet aratott!

Kiegyenlítettem a Szedőgép Ördögével vívott harcot, amikor egyik munkám szövegében a „Rotterdami Erasmus, korának egyik legnagyobb humanistája” mondatrészt a nyomdai munkálatok során „Rotterdami Erasmus, korának egyik legnagyobb humoristájá”-nak szedték, amit sikerült észrevennem a kefelenyomatban, s így javítani is tudtam.

A mulatságos és egyúttal igen szomorú sajtóhibák légióját hozhatnám fel, de annyira közismert tárgyköréről van szó, hogy ez a néhány eset is elegendő. Kollégáimra való tekintettel nem írtam sem neveket, sem a közlemény leelőhelyét. Saját eseteimben megjelöltem a szerzőt. *Cyrano* elvét követtem: saját személye felett bárki ironizálhat, még akkor is, ha nem tehet a hibáért.

*

A Szedőgép Ördöge természetesen éppen úgy nem létezik, mint a *Bodin* boszorkánybíró és társai által kitalált daemoni sereg; képzeletbeli alakjuk viszont arra alkalmas, hogy személytelenné tegye a sajtóhibák felvetését. Ha azonban megismertük a sajtóhibák „*pathomechanizmusát*”, akkor — az orvosi szemléletnek megfelelően — kutatnunk kell a „*therapiát*” és a „*prophylaxist*” is. Jelen sorok megírásának ez képezi célját.

Régi tapasztalat, hogy sajtóhiba lehetősége mindig fennáll, s a leggondosabban korrigált kiadványban is előfordulnak. Kellő elővigyázati rendszabályokkal mégis a vastagabbja elkerülhető, a hibák száma pedig jelentős mértékben csökkenhet. Talán hasznot jelentenek az alábbi szempontok:

1. A szerkesztő és nyelvi lektor már az eredeti kéziraton végezze el a helyesírási javítást, s ne tegye azt a hasáblevonaton. A levonaton eszközölt olyanfajta korrekció, mint pl. *prostatagyulladás* helyett: *prostata-gyulladás*; *méhenkívüli terhesség* helyett: *méhen kívüli terhesség*; *veleszületett syphilis* helyett: *vele született syphilis* stb., annyira lekötik a szerző figyelmét, hogy többször nem látja meg az értelemzavaró, komoly sajtóhibát.

2. A kézirat lemásolása mindig tetemes hibaforrást jelent. A lehetőség szerint tartózkodjunk tehát mind szerzői, mind kiadói (szerkesztői) vonalon a többszörös másolástól. Ha viszont ez elkerülhetetlen, akkor gondos szerkesztői *összeolvasás* történjék, a másolt szöveg átnézése sem mentesít mindig a sajtóhibák, torzulások, hibás név- és számíráások lehetőségétől. Nyomdába küldés előtt ezért a szerző is olvassa el a másolatot.

3. A levonat javítása — az átszedés miatt — mindig újabb sajtóhibával járhat. Éppen ezért a betoldások stb. ilyen veszéllyel járhatnak. A tördelt levonatokon nem elegendő arról meggyőződnünk, hogy megtörtént a jelzett sajtóhiba javítása, mert az átszedés miatt újabbak keletkezhetnek. Annál is indokoltabb a teljes szöveg át-olvasása, mert a tördelés során is létrejöhetnek hibák; de az is előfordulhat, hogy a már meglevő sajtóhibát csak a második tördelt levonaton ismerik fel.

4. Takarékoságból megtörténik, hogy csökkentik a levonatok számát, s közleményből mindössze egy ízben, könyv esetén pedig két alkalommal (1 hasáb- és 1 tördelt levonat) jut a szerző korrektú-

rához. Minél *többször* és minél *többen* olvassák el a lenyomatokat, annál kevesebb a maradandó sajtóhiba. Több éven át voltam az MTA „Biológiai Csoportközleményei”-nek technikai szerkesztője, bőven volt tehát ilyen tapasztalatok megszerzésére alkalmam. Az lenne a kívánatos, ha a szerző közlemény esetén egy hasáb- és egy tördelt levonatot kapjon, míg könyveknél a hasáb- és 2 tördelt levonatot tekinthető csak kielégítőnek. Tisztában vagyok azzal, hogy világszerte csökkentik a levonatok sorozatát; a hibás szöveg azonban tetemes mértékben rontja a kiadvány értékét. Helyesen cselekszik a szerző, ha „idegen szemmel” is átnézheti a lenyomatokat, mert — mint már említettük — az ismert szöveg miatt sokszor átsiklik a hibán (máskor pedig éppen ezért szinte „kiugrik” a téves szedés!).

5. A javításra szánt idő sem közömbös. 24—48 órás határidővel aligha korrigálható figyelmesen és alaposan többhasábos szöveg. Főként könyvek esetén „halmozódnak” a lenyomatok. Az időhiány ugyanolyan következménnyel járhat, mint a többszörös lenyomat-küldés megtakarítása: torzító és értelemzavaró sajtóhibák maradnak a szövegben. Amit nyertünk a vámon, elveszítjük a réven! De a sajtóhibák az orvosi munkákban tetemes veszedelemmel járhatnak. Mintegy harminc év előtt pl. gyógyszermérgezés miatt lefolytatott bűnvádi eljárásakor kiderült, hogy a vádolt orvos az egyik orvosi munkában írt adagot alkalmazta, ami azonban *sajtóhiba miatt a megengedettnek többszöröse volt*. A szerző ugyan észrevette a sajtóhibát, s a második tördelt lenyomaton javította, de ez lévén az „imprimatúra-példány”, újabbat már nem kapott, s ezért csak a megjelenés után állapíthatta meg, hogy a korrigált hibát nem javították. A kiadó ezért minden példányba papírlapot helyeztetett, melyen a szokott módon — a lap és az oldalszám feltüntetésével — megírták a szabályos adagot, vagyis megtörtént a helyesbítés. Csakhogy, abból a példányból, amit a gyógyintézet könyvtárában a perbe vont kolléga elolvasott, az idők folyamán elveszett a korrekciót tartalmazó cédula. Az ilyenfajta „melléklet”-nek rendszerint ez a sorsa. Teljesen jóhiszeműen rendelte tehát a toxikus adagot; kevésbé használt és újfajta gyógyszeréről volt szó. Még relatív szerencsésnek mondható, hogy a beteg nem szenvedett el súlyosabb és általánosabb egészségromlást; „mindössze” kozmetikai torzulás (a haj elvesztése) volt károsodása. Tragikusabban is végződhetett volna,

bár a kopaszodás sem lebecsülendő következmény. De ez az eset ahhoz is mindenképpen elegendő érv, hogy főként orvosi szöveg esetén, mind a szerző, mind pedig a szerkesztői és kiadói, valamint a nyomdai apparátus számára a sajtóhibák javítására biztosítva legyenek az optimális követelmények.

100
100
100
100

A BOLOGNAI ARCHIGIMNASIUM MAGYAR ORVOSTANHALLGATÓI

Írta: BUGYI BALÁZS (Budapest)

A njou Lajos király a bolognai egyetem mintájára 1367-ben alapította meg Péccsett az első magyar egyetemet [2]. Ez a körülmény bizonyítja egyrészt Bolognának felsőoktatás terén játszott döntő szerepét a középkorban, másrészt magyarázza, hogy a példaképnek választott bolognai archigimnasiumban milyen sokan lehettek akkor és azután is magyar diákok, a többiek között nyilvánvalóan orvos-tanhallgatók is.

A középkori egyetemeken a diákok szerveződése nemzetiségek szerint történt. A padovai egyetemen 1228-ban — Castiglioni szerint — négy csoportban tömörültek akkor az egyes nemzetiségek szerint a diákok: az északi latin nyelveket beszélők — langue d'oïl — ahová a francia és a normann diákok tartoztak, a déli latinnyelveket beszélők — langue d'oc — mint a provensziak, a spanyolok, és a katalánok, a germánok és az olaszok. Egyes nemzetek diákjainak nagyobb számban történt jelentkezése újabb nemzeti diákcsoportok kialakításához is vezetett. Így volt ez Bolognában — latinosan Bononiában — is, ahol egyéb nemzetek diákcsoportjai között a XIV. századtól kezdődően rendszeresen megtalálni a magyarokat is. Bolognában megmutatták a még a múlt században is önálló intézményként működött nagymúltú Magyar—Illir Kollégiumot, amely évszázadokon át befogadta, de minden esetben maga köré tömörítette a magyar diákokat Bolognában.

Az egyes nemzetek diáksága az egyetem egyes fakultásain is külön-külön csoportosult. E csoportok nagy becsben tartották maguk közül választott vezetőiket, akik a későbbiekben nemcsak a diákság

és rajtuk keresztül az egyetem, életében játszottak nagyobb szerepet, hanem munkásságukkal, szellemiségükkel, társadalmi és politikai megnyilvánulásaikkal jelentősekké váltak hazájukban is.

A bolognai egyetemen érdeklődésünkre közölték, hogy míg a legtöbb ország diákjainak névsorát az anyakönyvek és egyéb írott emlékek alapján már összeállították, addig a magyar diákok hasonló jegyzéke még nem készült el. Veress Endre valamennyi olasz egyetemnek, beleértve a bolognait is, összeállította az anyakönyvek alapján a jegyzékét. Érdekesnek látszott az egyetem orvosi fakultását annak idején magában foglaló termék falait ma is díszítő címerpajzsok alapján újra feldolgozni legalábbis a magyar orvostanhallgatók vezetőinek személyét. Veress Endre feldolgozásában a címerpajzsok értékelésére alig került sor.

A következő magyar címerpajzsokat találtuk az orvoskart magában foglaló helyiségekben, amelyek jelenleg az egyetemi könyvtár olvasótermeként és könyvraktárául szolgálnak:

1. D. Gáspár Ztankova
chkicroata

Ez a név és címerpajzs két ízben is feltüntetésre került, mutatva viselőjének a magyar orvostanhallgatók között tartósan játszott kimagasló szerepére. Veress közlése szerint hazatérése után zágrábi püspökké szentelték.

2. D. Stephanus Muncalus
ungarus

3. Ungarorum
D. Sanctes Donatus
Ravennas

Hogy a Ravennára történő utalás mit jelent a magyar orvostanhallgatók vezetőjét feltüntető címerpajzs alatt, nehéz megítélni, talán előzetes ravennai tartózkodására utal.

4. Hasonló a helyzet a magyar orvostanhallgatók közössége vezetőjének feltüntetett másik címerpajzsnál és névnel is:

D. Atvisius a Bono
Veronensis

5. D. Stephanus Vashacei
ungarus

6. Sarmatii representatus
D. Nicolaus Zelnyczchey
ungarus

Veress közlése szerint Zelniczay Miklóst 1596-ban pécsi, majd 1598-ban zágrábi püspökké nevezik ki.

7. Hungarorum
D. Nicolaus Jalcoczi
Zagrabiensis

Az orvostanhallgatók névpajzsait megtalálni a megelőzően az orvoskar aulájaként használt és jelenleg az egyetemi könyvtár olvasótermeként igénybevett teremben is. E két megtalálható címerpajzs azonban nagyon hiányos:

8. Várbástya két oldalán egy-egy szirénnel van a címerpajzson, amely alá

D Fort Ungarus
van írva.

9. Stilizált farokkal patás bárányszerű állatot ábrázol a másik címerpajzs, amely alatt az alábbi hiányos szöveg olvasható

ono us

sorrendileg ott feltüntetve, ahol a magyar orvostanhallgatók vezetőinek címerpajzsai szerepelnek.

Fenti kevés adat megemlítését azért hisszük szükségesnek, mert a bolognai archigimnasium orvoskaraként szolgált helyiségekben ma még többé-kevésbé olvashatóan fellelhetők a magyar diákok nevei és címerpajzsai. Padovában azonban már hiába kerestük a magyar diákok neveit és pajzsait a falakon, mert azok annyira elmosódottak, hogy azokat aligha lehet már kibetűzni és így a magyar orvostudomány, de ezen túlmenően a magyar kultúrtörténet múltjának ez az igen érdekes adata alighanem elveszett a mi számunkra.

IRODALOM

- [1.] *Castiglioni Arturo* : The Medical School at Padua and the Renaissance of Medicine. R. M. Palter: Toward Modern Medicine II. kötet 48 oldal. The Noonday Press, New York. 1961.
- [2.] *Kardos Tibor* : A magyarországi humanizmus kora Akadémiai Kiadó, Budapest. 1955.
- [3.] *Veress Endre* : Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221—1864. Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest. 1942.

MAX VON PETTENKOFER

Írta: MOLNÁR ENDRE (Budapest)

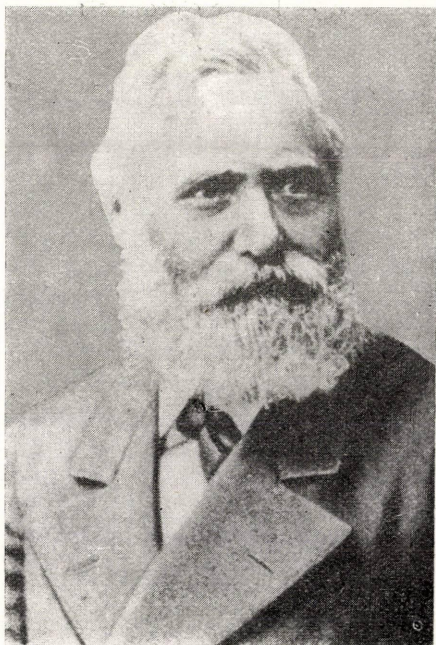
A tudományos közegészségtan, különösen a környezet-egészségtan megalapítójának Max von Pettenkofert mondhatjuk. E tudományt egyetemi tárgyal „Hygiene” címen elsőknek éppen száz esztendeje — 1865-ben — kezdte előadni a müncheni egyetemen. Jelentősége kívánatosá teszi, hogy röviden bemutassuk életének útját.

Pettenkofer 1818-ban született a Duna menti Neuburgban, parasztszülők fiaként. Iskoláit falujában kezdte, de szülei már 1827-ben — mivel megmutatkozott tehetsége — egyik nagybátyjának felügyeletére bízták, aki udvari gyógyszerész volt Münchenben. Érettségije után, 1837-től kezdve, egynehány félévig természettudományokat tanult, aztán belépett mint gyakornok nagybátyjának gyógyszerésztárába. Azután rövid ideig színész volt, de ezzel felhagyott, egyik unokatestvérének, későbbi feleségének hatására és tovább tanult, mégpedig kémiát és orvostudományt. 1843-ban mindkét szakból vizsgát tett és egyúttal orvosdoktorrá avatták.

1845-ig főleg Justus von Liebig — a mezőgazdasági kémia megalapítója — mellett dolgozott Giessenben. 1845-ben Münchenben kémikus lett a királyi főpénzverdében; 1847-ben — alig 30 éves korában — már „az orvosi kémia rendkívüli tanára” a müncheni egyetemen.

1850-ben kezdett érdeklődni a közegészségtan iránt. Akkoriban vizsgálta a müncheni királyi palotában a légfűtésnek a levegőre való hatását. Megállapította a levegő-nedvesség csökkenését és azt, hogy a palota lakói panaszainak oka: a levegőnek a fűtés bevezetése óta jelentkező szárazsága.

1853-tól kezdve előadásai „a diaeteticai-physiologiai chemiáról” szólnak. Beszélt az élelmiszerek, a levegő, a víz, a ruházat meg a lakás egészségi hatásairól. (Diaeteticán egészen a XIX. századig nemcsak a táplálkozás szabályait értették, hanem az általános élet-szabályokat is.) Kollégiumát később, 1859-től kezdve így nevezte: „Közegészségügy orvosok, építészek és mérnökök számára” 1865-től pedig „Hygiene” címen folytatta; ebben az utóbbi évben kapta meg a rendes tanári címet is. Ez a tárgy más néven már előfordult az előadások jegyzékében, de nem volt több szörszálhasogató törvény-és rendelet-magyarázatások és egészségügyi tanácsok összevisszaságánál. Pettenkofer a tárgy feldolgozásában bizonyult korszakalkotónak: vizsgálatok segítségével — kémiai és fizikai módszerekkel —

végül az adat-elemző módszerekkel — a statisztikával — kutatta a közegészségügyi jelenségek okait.

Pettenkofer már 1849-ben és 1854-ben tagja volt a királyi kolera bizottságoknak. E vizsgálatok alkalmával szerzett tapasztalatai alapján fogalmazta meg a kolera talaj-elméletét. Eleinte azt állította, hogy a kolera a talajból származik és a vízzel viszik át; később pedig azt vallotta, hogy a kolera-vibrioknak a talajban „érésen” kell át-
esniök. Talaj-elmélete téves volt, mégis alkalmul szolgált sokféle egészségtechnikai intézkedéshez és előmozdította az emberi környezet szanálására vonatkozó törekvéseket.

Pettenkofernek sok vitája volt Koch Róberttel a kolera keletkezéséről. E viták eredményeképpen önmagán hajtott végre kísérletet élő kolera-tenyésztés megívásával.

Pettenkofer azt kívánta bizonyítani, hogy a megbetegedés létrehozására a bacillus egymagában nem elegendő, hanem még további, akkor ismeretlen tényező is szükséges. Más baktériumok esetén ugyanis megfigyelte, hogy fertőződés esetén sem betegedik meg mindenki.

Pettenkofer nyilvánvalóan kimerült a Kochhal meg más tudományos ellenfelekkel vívott küzdelemben, irtózott a megöregedés gondolatától és 1901-ben mély búskomorság állapotában önként eltávozott az életből.

Pettenkoferről magyar vonatkozásban a következőket tudjuk:

1867-ben nagy nemzetközi szakértő konferencia gyűlt egybe Weimarban a kolera-elterjedés okainak és elhárítási módjainak megbeszélésére. A konferencián Korányi Frigyesegyetemi tanár képviselte Magyarországot. Attól kezdve baráti viszony alakult ki a németek nagy higiénikusa meg a mi klinikusunk között.

1870-ben kezdődött meg az orvosi oktatás reformkorszaka a budapesti egyetemen. Leendő tanároknak ifjú doktorokat kezdtek kiküldeni állami költségen külföldre, különleges szakmák tanulmányozására. Így jutott *Fodor József* 1870-ben állami ösztöndíjhoz, amelylyel Münchenben is megfordult Pettenkofernél, meghallgassa hogy akkor már nagyhírű előadásait. Hazajövet 1872-ben átmenetileg az akkor alapított kolozsvári egyetem államorvostani tanszékére nevezték ki tanárnak. (Az „államorvostan”-ba tartozott egy-féléves tárgyként az orvosi rendészet. Ez utóbbiban az akkori közgazgatás.

előírta közegészségügy tanításáról volt szó és csak melleleg a még úgyszólván ismeretlen közegészségtan tanításáról.) Innét 1874-ben a pesti egyetem hívta meg újonnan szervezett „közegészségtani” tanszékére.

Fodor József alapította meg nálunk az új tudományos közegészségtant a tanításban, a kutatásban, a szakirodalomban, sőt a közéletben is. Számos kisebb-nagyobb búvárlatán kívül az „Egészségtani kutatások a levegőt, a talajt és vizet illetőleg” című (a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent) munkája alkotja Fodor önálló közegészségtani vizsgálatainak egyik nagy csoportját. E vizsgálatok németül is megjelentek (két kötetben, 1881—82-ben Braunschweigben, Vieweg kiadásában) és így a nemzetközi irodalom nagyértékű, elismert kincsévé váltak.

Pettenkofer munkássága nyomán a XIX. században, a természettudományok és a technika fejlődésével párhuzamosan mindennél haladást találunk a környezetegészségtan területén is. Sok nagy városban építettek vízműveket: hamarosan magától értetődő dologgá vált a csatornázás a szennyvizek eltávolítására, központilag szabályozták a személtszállítását; vagyis egyre jobban kiküszöbölték a környezetből származó betegségek okozatát.

Fodor József így fejezi be Pettenkofer életéről és munkásságáról szóló cikkét: „Emléke örökkévaló lesz: az általa teremtetett új egészségügytudományért s az általa megmentett töméntelen emberéletért az emberiség hálája örökdik felette”.

I R O D A L O M

- [1] *Fodor J.*: Pettenkofer Miksa tanár (1818—1901) Orv. Hetil. 1901. 45. 107.
- [2] *Högyes E.*: Fodor József tanár. Orv. Hetil. 1901. 45. 198.
- [3] *Gärtner, H.—Replöh, H.*: Lehrbuch der Hygiene, Stuttgart, G. Fischer Verlag, 1964. 14. old.
- [4] *Knorr, M.*: 100 jähriges Jubiläum der Ordinariats für Hygiene. Arch. Hyg. 1965. 149. 193.
- [5] *Melly J.*: Fodor József és Markusovszky Lajos. Communicationes... 8—9. 1958. 24.
- [6] *Hahn, G.*: Die Stelle von Joseph Fodor in der Geschichte der Hygiene. Communicationes... 8—9. 1958. 131.

AZ ELSŐ JENNER-FÉLE HIMLŐOLTÁSOK BÉKÉS MEGYÉBEN

Írta: OLÁH ANDOR (Doboz)

Doboz község egészségügyének történetét dolgozzuk fel. Anyaggyűjtés közben érdekes bejegyzésre bukkantunk a dobozi református eklézsia „Protocollumá”-ban. Külön is közlésre tartjuk érdemesnek, több szempontból. Az utóbbi két évtizedben sok szó esett a papság ún. haladást gátló szerepéről és ilyenképpen nem egészen valóságnak megfelelő, egyoldalú, dogmatikus szemléletnek megfelelő kép alakulhatott ki. Többek közt az alábbi idézet is bizonyítja, hogy a református papság pl. milyen ékesenszóló hévvel, buzgólkodással támogatta a vakcináció meghonosítását, mennyire a nép eszejárásához igazodó egészségügyi nevelést folytatott. (Nem szólva arról, csak éppen megemlítve, hogy maga a reformáció milyen hatalmas kulturális, nemzeti megújulást jelentett a maga idejében.) Másrészt nyelvészeti szempontból is figyelemre méltó a szöveg. Habár helyenként némileg érvényesül a bürokratikus stílus, mégis ékes magyar nyelven írja le a himlőoltási reakciót, a himlőoltás történetét.

Kiemeljük, hangsúlyozzuk a himlőoltás történetét elbeszélő szövegből, hogy — a currens szerint — Jenner felfigyelt a „majorokban lakó és marhával bánó emberek” különös tapasztalatára és ez adta az első lökést a vakcináció felfedezéséhez. Nemcsak Jennernek, hanem „beszélték azt az említett közrendű, és Marhákkal bánó emberek, és tselédek eleitől fogva sok Uraságoknak, Orvos Doktoroknak, és Seb Orvosoknak; de a' kik ezt tsak Mendemondának, és fundamentum nélkül való vélekedésnek tartották, és számba se vették”. Ma is, 160 évvel a currens megszővegezése után, hátrányára szolgál

az orvostudományak, ha nem veszi figyelembe a „közrendű emberek” egészségügyi tapasztalatait, a népi orvoslást.

Mindezek alapján okulást remélve olvashatjuk végig az alábbi currenseket.

„A Dobozi Reformata Ekklézsia mindenféle currenseket magába foglaló Protocolluma. I^{ső} Darab.”

(Az első 12 oldal hiányzik. A himlőoltás véghezviteléről és az oltási reakcióról szóló leírás első két oldala szintén.)

13—15. old.

„... vagy igen gyengén meg sértődik, vagy meg metszetik, de a melly sértést, vagy gyenge metszést a leggyengébb Gyermekek alig, és csak egy Szempillantásig érzi, azután abba a Szúrásba vagy metszésbe valamely Gyermekek, vagy emberen lévő hólyagotskából vevődött akár nedvesség, akár véretség belé tevődik, és eképpen mintegy belé Óltódik. Harmad nap múlva, az ilyen bé oltás után támad a meg szúródott, vagy meg metszett helyen kemény pattanás, melly továbbat hólyaggá válik, és annak veres udvara kerekedik, a bőrhez ragadó véretségkévé válik, és két hét múlva, minden reá való vigyázásnak vége szakad, egészen meg gyógyul.

Annyival bátrabban, és annyival inkább belé ölthetők pedig Gyermekekbe minden Szülék ezt a Himlő ellen való hólyagotskat.

1. o. Mivel a Gyermekek a bé oltás után Semmi baját nem érzi, hanem egészsége meg marad. Ha pedig valamely bádjadás talális hozzá járulni, a mindenkor igen tsekély, kevés ideig tartó, semmi rossz következései nintsenek, és minden orvoslás nélkül magától el múlik. Annyival inkább, éppen nem kell attól tartani, hogy a bé oltott hólyagotska más nyavalyákat okozna.

2. o. M. u. a Himlő ellen való Hólyagotska, a Gyermekekbe, vagy meg lett emberekbe oltódott, nem szükség, hogy azért különös eledelekkel, és italokkal éljen, vagy életének szokott módját változtassa, csak a szerént tartozik vigyázni, hogy valamely betegségbe ne essék, a mint ezt akármikor köteles tselekedni.

3. o. Véghez mehet ez a bé oltás az esztendőnek akármely részében, és akármínemű időben, úgy akármínemű korban levő emberben, a Kisdedekbe szintúgy, mint a leg öregebbekbe, a Gyengékbe szintúgy mint a erősebbekbe.

4. o. Csak azon a helyen támad a bőrön hólyagotska, a hová

az abból vevődött nedvesség, vagy hólyagotska be óltódott, hasonló pattanások a' testnek egyéb részein sehol sem támadnak; és így attól tartani semmiképpen nem lehet, hogy az a hólyagotska, az ábrázatba afféle dísztelenséget okozna, a' mineműt a' Himlő szokott okozni.

5. o. Akibe a Himlő ellen való Hólyagotska bé oltódik, az másokkal társalkodhatik, mivel ez a' hójag másra nem ragad; nem úgy mint az himlős gyermek, vagy ember a' kikről a' Himlő mind azokra el ragad, valakikkel társalkodik, a' honnét egy himlős gyermekről szárais elragadhat ez a' nyavalya.

6. o. De mindenek felett, az a' bizonyos, és meg betsülhetetlen haszna vagyon a' himlő ellen való hólyagotska bé óltásának, hogy az ilyen Gyermek, vagy ember, a' himlőt el nem kapja, nemis kapta el soha, a' kibe belé óltódott előre.

Ezekből a.o. minden Ktyén Szülék által láthatták melly szoros Kötelességek, hogy Gyermekükbe a, Himlő ellen való Holyagotskát bé óltassák, arra vigyázzván azomba, hogy ezt a' bé óltást ahoz értő hiteles, és betsületes emberekkel vitessék véghez, hogy így a' felől bizonyosak lehessenek, hogy Gyermekükbe valósággal a' Himlő ellen való Hólyagotska, nem ~~egy~~ (sic!) pedig egyéb valami óltódott, mivel különben igen szomorú dolog volna a Himlő ellen védelmet keresni, azomban valakinek hibája, tudatlansága, gondatlansága, vagy ne talám ravaszága által ettől a jó tzeltől el ejtődni.

Hogy a. o, ez ne történnyék, a' Szülék okosan fognak tselekedni, ha m.a. a' bé óltást bőrön való pattanás követi, a' bé óltó Orvostól írást vésznek arról, hogy a' mit bé óltottak valósággal himlő ellen való hójagotska volt.

Hogy pedig ebbe a' hasznos Találmányba a Szegény Sorsú Szülékis részt vehessenek: Felséges Urunk ezt a' meg köszönhetetlen Rendelést méltóztatott Kegyelmesen tenni Hogy a' bé óltás az ilyenekre nézve ingyen vivődjék véghez; mellyhez képest annyival szorosabb Kötelességek, hogy hozzájok tartozóikat a bé óltásnak el tűrésére szorítsák, és azokat mellyek annak alkalmatosságával parantsoltatni vagy javasoltatni fognak, mind magok tellyesítsék mind pedig Hozzájok tartozóikkal tellyesítsessék.

Kötelessége utóljára minden Hazafinak, a' ki a Himlő ellen való Hólyagotska bé óltásának hasznát már tapasztalván, arról meg vagyon győződve, hogy arról Felebarátit tudósítsa, és annak munkába

(?) való vételre serkenteni igyekezzék, és minden Ktyén úgy tartsa hogy ez által az oktatás, és serkentés által az ő Hitiből és vallásából származó felebaráti Szeretet különös jeleit fogja adni.

Eddig a Fő Orvos rendelési következik a Ker Superint Parantsolattya.

Ezt az oktatást olvastassák fel a T. Esperestek minden Gyülekeze-teinkben, meg hagyván az Atyafiaknak, hogy annak alkalmatosságá-val Tanításaikkal a Szüléknek erről való Kötelességeikről beszélve, melly szerint gyermekeiket nyavalyáikban gyógyíttatni, azoktól őrizni kötelesek.

Tegyenek nevezetesen említést az Himlőről, és elő adván hogy a megholt Gyermekek számának harmadrészét azok tészik kik a' Himlőben hálnak meg; elő adván továbbá, hogy az Isteni Gondvi-selésnek igazgatásából találatott olyan mód, a' melly által reá lehet arra menni (?) hogy a gyermekek soha meg ne himlőzzenek —

Kössék szivekre minden Szülék, hogy attól a veszedelmes és sokszor halálos nyavalyától Gyermekeiket meg őrizni múlhatatlan Kötelességek, eztis hozzá tévén, hogy a Tiszt. Atyafiak a' bé oltás végett közöttök meg jelenendő Orvosokkal és Chyurgusokkal a Dolgot együtt fogván azok Szándékjokat tanásaikkal, és intéseikkel segítsék."

(Az első lappal együtt ezen currens dátuma is hiányzik. A követ-kező N° 62-es currens — „A Haramiákról” — dátuma 24 sept. 1804.)

31—34. old.

„Felséges Urunk kegyelmes rendeléséből, már ez előbb két esz-tendővel* ki hirdetődött volt ebben a Gyülekezetbenis, melly nagy és bizonyos hasznai légyenek a' tehén himlő be oltásának. Úgy esett mindazontaáltal értésére ezen Supertintend. Consistoriumá-nak, közelebb Ttes Nemes Szabolts Mgye tudósításából, hogy mégis sok Szülék találatnak, a' kik a himlőnek gyermekikbe való be' oltá-sától iszonyodnak. Ennek az iszonyodásnak, és az ilyen Szülék hibás gondolkodások elhárítására, és az által a' hójasos himlőnek meg előzésére, annakokáért szükségesnek ítélte Fő Tiszteletű Consis-toriumunk elő adatni, hogy az említett Tehén himlő bé oltásának

* E currens dátuma 1806, tehát az előbbié 1804.

fel állítására, és az által a' hójagos himlőnek meg előzésére maga az Isten különös, és jóltévő gondviselése vezérelte az embereket.

A' himlő bé óltását t.i. már ennekelőtte számos esztendőkkel fel találták vólt, és gyakorlották a Török Nemzet Orvosloi, de a' kik a' Tehén himlőről semmit nem tudtak, hanem tsak az embereken támadott hójagos himlőt szokták vólt bé óltani; mellynek bé óltása sokszor ugyan nagy bajjal ment véghez, és szomorú következéseket vont maga után; de az a' haszna annakis meg vólt, hogy az ollyanokra, a' kikbe bé óltották, többé a hójagos himlő el nem ragadott.

Melly hasznot tapasztalván, és gondolóra vévén, sok tanult keresztyén Orvos Doktorok, kezdték követni a' hójagos himlő bé óltásában a Török Nemzet orvosloít, idő múlva pedig azt némelly Országok Felsőges Királyai kötelességévís tették az Orvos Doktoroknak.

Szoross kötelességévé tevődött ez, nevezetesen Angliában és szokásossá vált, hogy az Orvos Doktorok, minden esztendőben meg forduljanak minden Városokba és Helységekbe a' hójagos himlő bé óltására.

Ezt tselekedte a' többek között ez előtt, mint egy húsz esztendővel (* jelzés itt a szövegben és a lap szélén: *, „1786 körül”) Angliában Berkely Várossa Orvos Doktora Jenner Eduard, el járta Helységenként Plötzessex Vármegyét, és a' midőn annak Lakossiban, a' hójagos himlőt osztogatta tsudálkozással tapasztalta, hogy azt némellyekbe bé óltani, és az által reájok ragasztani hijjába próbálgatta, semmiképpen el nem ragadott. Történt továbbá, hogy a' midőn annak el nem ragadásának okait vizsgálta, azt az említett Lakossai a' Tehén himlőnek tulajdonították.

Angliának t. i. más Vidékébennis, kiváltképpen pedig Gloucester Vármegyében vagyon a' Teheneknek bizonyos nyavalyája, melly abból áll, hogy a' fejős tehén tölgyénn és tsetsein külömb külömbféle formájú, eleinte homájos kékségű, vagy ón színű fokedékok támadna, mellyeket idő múlva, tüzes veresség vészen körül. Ezeket a fokedékokat nevezik Tehén himlőnek. A' Tehenek mikor az a' bajok van bádjadtak, tejek kevesebb és színtelenebb.

Azt beszélték a.o. Gloucester Vármegye Lakossai nevezetessen a Majorokban lakó, paraszt és marhával bánó emberek, hogy mintegy 100. esztendőtől fogva azt tapasztalták, hogy a'melley Tselédek, akár

metszés miatt, akár egyébképen meg sebesedett kézzel fejték meg az említett betegségű Teheneket Tölgyein himlők vagy fokadékok el ragadtanak, a' miatt ujjaikon és kezeiken kisdud hójagok támadtak magokban azután gyenge hideglelést vagy pedig forróságot érzettek; de a' kik egyszer az efféle kevés ideig tartó Változásokon által estek, azokra a' hójagos himlő soha el nem ragadt.

Beszélték azt az említett közrendű, és Marhákkal bánó emberek, és Cselédek eleitől fogva, sok Uraságoknak, Orvos Doktoroknak, és Seb Orvosoknak; de a' kik ezt csak Mendemondának, és fundamentom nélkül való vélekedésnek tartották, és számba sem vették.

Orvos Doktor Jenner Eduárd ellenben annak a' Tehén himlőnek formájával, Nemével, és természetivel meg esmérkedvén, próbálta a' hójagos himlőt egynéhány olyan emberekbe bé oltani, a' kikre a' Tehenek Tölgyein levő fakadékok, annak előtte 25, 27, 31 sőt 33. esztendővel ragadtak volt el, de bizonyosan tapasztalta, hogy azokra a' hójagos himlő el nem ragadtott.

Tovább ment a.o. ezen bizonyos tapasztalata után, és kezdette a' Tehén Tölgyek fokadékból vagy himlőiből vett nedvességet olyanokba bé oltani, a' kikre még sem el nem ragadtott volt, sem még soha hójagos himlősök nem voltak, és szemmel tartván azokban, a' bé oltás után következett Változásokat, úgy tapasztalta, hogy azok egyébből nem állottak, hanem rövid ideig tartó bágyadozásból, és vagy gyenge hideglelésből, vagy könnyen szenvedhető forróságból.

Próbálta idő múlva, ugyan azokra a' hójagos himlőt is rájuk ragasztani; de nyilván tapasztalta, hogy semmiképpen rájuk nem ragadtott.

Így próbálgatta ezt 7 esztendők el forgása alatt, 1500 s több személyeken, és ezen sok szerentsés próba tételei után végre 1887^{dik} esztendőben mind Anglia Fő Rendjeinek mind a' Tudós Világ eleibe terjesztette a' hójagos himlőtől; ettől a' pusztító nyavalyától való meg menekedésnek ezenn igen könnyű módját; mely a' Tehén himlőnek ártatlan, és alig érezhető fájdalommal való bé oltásában áll.

Kapvais kaptak, nem csak az Anglusok, és egyébb Keresztyén Nemzetek, hanem a' Pogányok és a' Törökökis ezen szerentsés találmányon, és el terjedett a' Tehén himlőnek bé oltása, és hasznos volta.

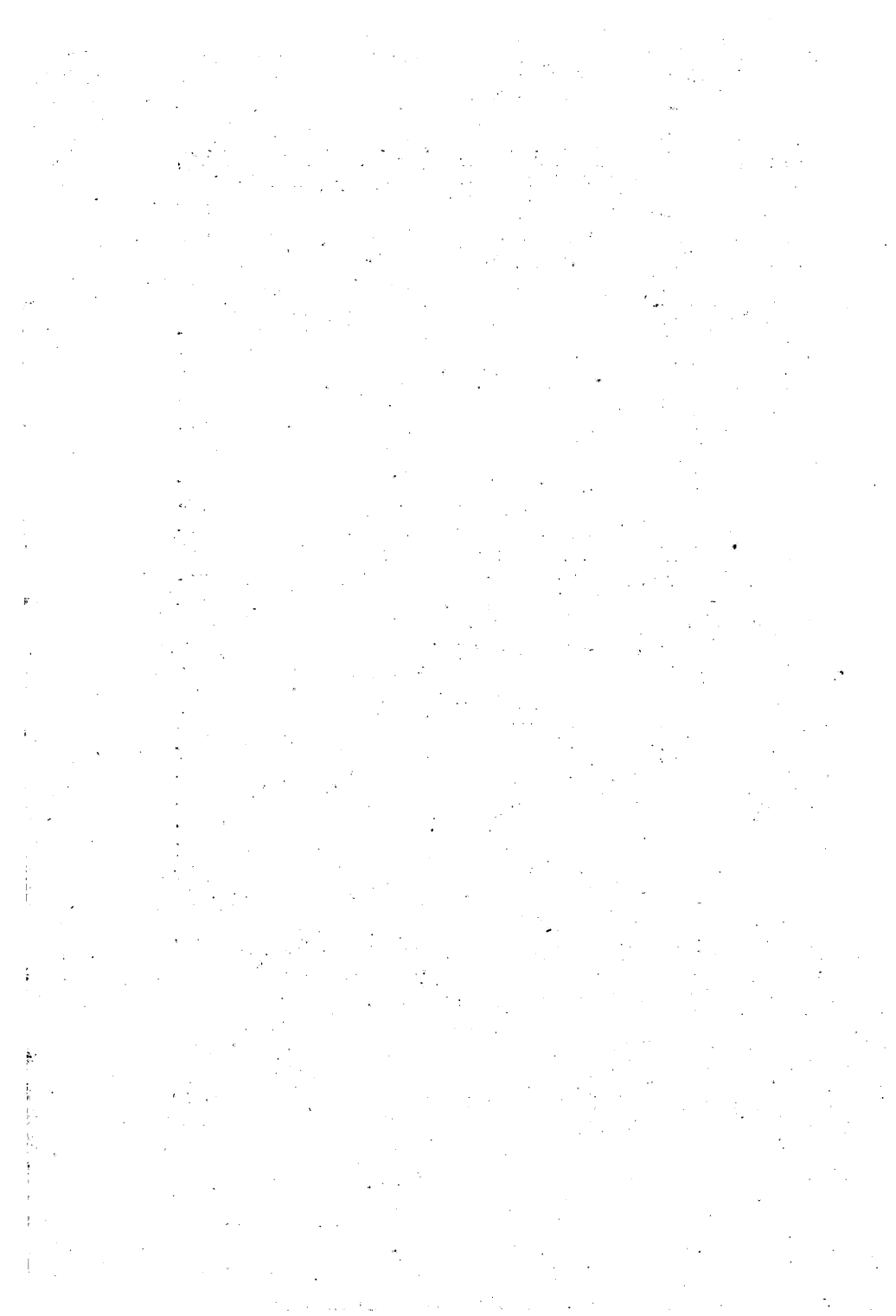
Ez Hazánkban is Száma nélkül való Példákkal meg bizonyító-

dott. Világos lévén a.o. ezen minden kétségen kívül levő elő adásból, hogy a' hójagos himlőtől való meg menekedésnek könnyű módját nem emberi bölcselkedés, és vizsgálódás találta fel, hanem az Isteni Különös Gondviselés mutatta ki, még pedig alacsony sorsú, marhákkal bánó, és együgyű emberek által. Ezt a hasznos eszközt a.o. a' keresztyén Szüléknek nem idegenkedéssel, nem iszonyodással kell venni, hanem mint Istentől mutatott jótéteményt tartoznak azt hálaadó Szível magoknak és Gyermeküknek javára fordítani; ennek a tévejgő vélekedésnek semmi hitelt nem adván, hogy a' hójagos himlő által, (más tintával sor fölé írt betoldás ide: „a betegségtől nyavalyáktól meg tisztul az Ember, mt a hójagos himlő”) maga az a' ragadó nyavallya, melly a vért és a testben lévő egyéb nedvességet meg vesztegeti.

Gondolják meg végezetre a Keresztyén Szülék, a' mit a' szomorú, de bizonyos tapasztalás tanít, hogy a hójagos himlős Gyermek közzül rend szerént meg hal a 13^{dik}, a' kik pedig meg nem halnak, minémű kínoknak, Szülék minémű nyughatatlanságoknak vagynak ki tétetve, miképpen lesznek némellyek közzülök nyomorékokká, némellyek pedig minemű változásokat szenvednek kellemetes ábrázattyokban.

Gondolják meg továbbá, hogy a' hójagos himlőnek bé óltásai olyan hasznos volt, hogy az által 100 himlős gyermek közzül tsak egy halt meg, a' Tehén himlő bé óltása miatt példa nintsen, hogy tsak egyik meg holt volna, bizonyos dolog lévén, hogy ha a' Tehén himlő bé óltása alatt, meg talális halni valamely Gyermek, melly felettebb ritkán történik, azt nem a bé óltás, hanem más a' Gyermekben már benne levő nyavalya okozza, és ezeket gondolóra vévén, hidjék el, hogy a' melly Szülék módjok lévén benne az Isteni Gondviselés által ki mutatott ezen eszközzel élni nem akarnak, szánt szándékkal tészik ki kedves Gyermeküket a hójagos himlővel együtt járó kínoknak, nyomorúságoknak és ábrázattyok elváltozásának, sőt okaivá lesznek haláloknak is.

1806 Pál András''

RELATIONS MEDICALES HUNGARO-POLONAISES AU MOYEN-AGE

Par ÁRPÁD SZÁLLÁSI (Keszthely, Hongrie)

A l'époque médiévale c'étaient en premier lieu les médecins italiens qui pratiquaient en Hongrie mais particulièrement à l'époque des Anjous et des Hunyadis, nombreux médecins polonais avaient choisi comme deuxième patrie la Hongrie. Évidemment les relations politiques hungaro-polonaises avaient favorablement influencé ce fait. La mère de Louis le Grand la reine Élisabeth était elle-même princesse polonaise. Le roi Louis le Grand (1342—1382) lors de l'épidémie de la peste en 1348 fut lui-même gravement atteint. Dlugosz, le grand historien polonais du moyen-âge, mentionne que le roi Louis s'est adressé à Charles Quint de France pour lui demander des médecins expérimentés. C'est ainsi que le polonais Jan Radlica, Docteur des Sciences, futur évêque de Cracovie arriva directement de France après avoir fait ses études à Montpellier et après avoir été procureur à Paris en tant que médecin à la cour de Louis le Grand où il «*magno favore a Rege Ludovico tractabatur*». Le roi guérit, selon Rzepnicki «*Ludovicum perfectis viribus restituit*», mais sa maladie est devenue probablement chronique parce que «*moritur post longam leprae infirmitatem*». Jusqu'à présent nous ne savons exactement ce qu'était la maladie dont il souffrait. Selon Dlugosz, Radlica était un si excellent médecin qu'un coup d'œil sur le malade lui suffisait pour juger de l'issue de la maladie. Il était de petite taille, c'est pourquoi on le nommait Johannes Parvus ou Johannes Minor. Encore avant la mort de Louis le Grand, en 1382 Radlica fut élu évêque de Cracovie et dans cet événement le roi hongrois avait joué un rôle considérable. Radlica

l'avait mérité: »probitate et virtute esset insignis«. C'est pendant son épiscopat que l'ordre des ermites de Saint Paul de Hongrie s'est installé en Pologne à Częstochowa. On retrouve une des recettes médicales de Radlica au Musée National Hongrois, que »l'évêque de Cracovie« envoya en Hongrie à une personne inconnue qui se plaignait des maux de tête.

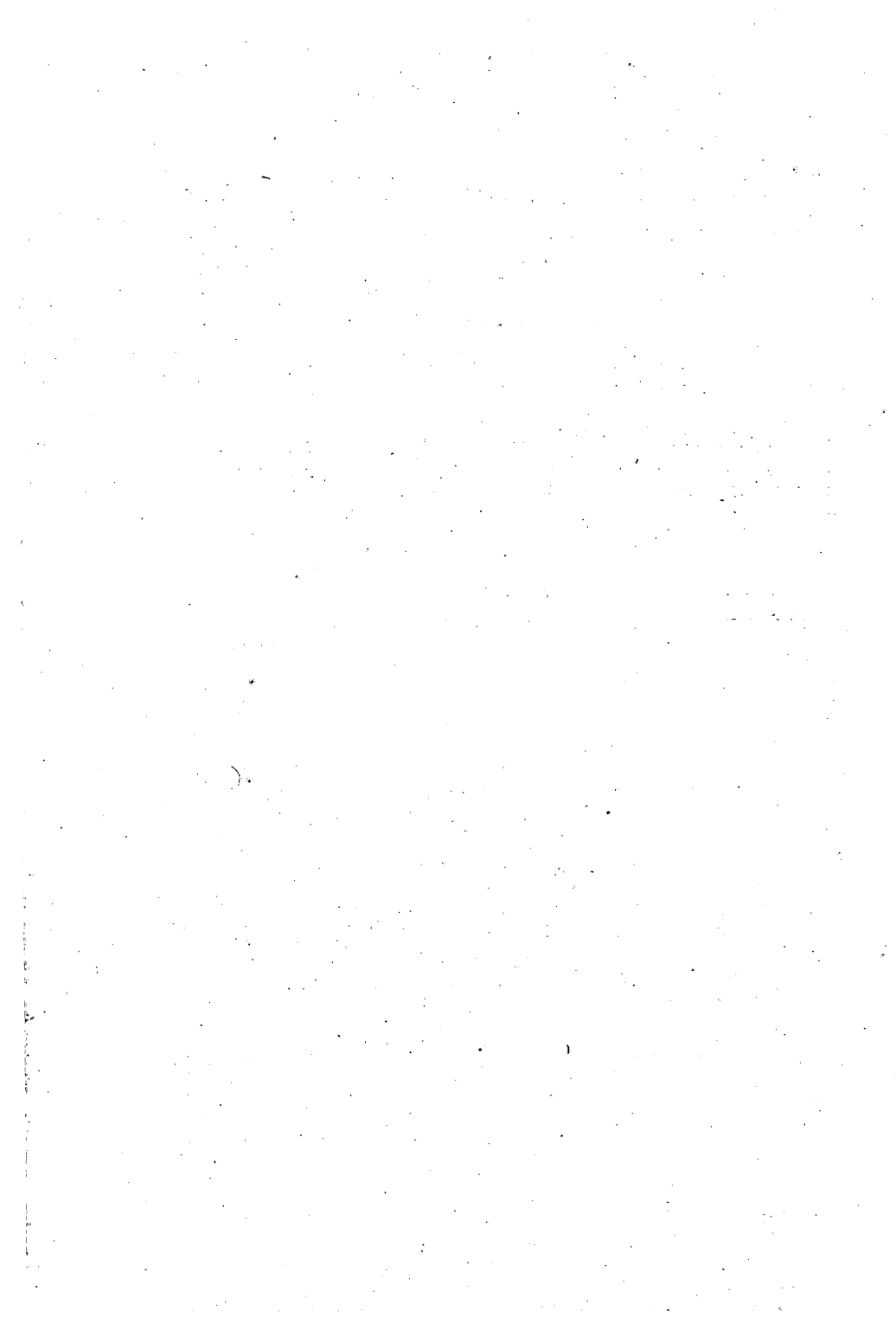
Notre bref aperçu a l'intention de mentionner les médecins les plus éminents et leur activité en Hongrie.

C'est un demi-siècle après la mort de Radlica (1392) que'un autre célèbre médecin polonais, Martin de Zurawica ou de Przemysl, que l'on nomma encore Martin Krol (Rex), arriva en Hongrie. Cinq ans après la défaite de Várna (1444), en 1449 il arriva à la cour de János Hunyadi, vainqueur des Turcs. A cette époque-là la frontière entre les deux pays était encore moins rigide. C'est à Bologne qu'il reçut son diplôme. Arrivant à Buda il entra en relation avec le grand humanist à vaste culture, Vitéz János, évêque de Várád, plus tard il fit partie de son cercle d'amis intimes. La cour de l'évêque de Várád à ce moment était l'un des centres de la culture hongroise. Ce fait certainement eu une grande influence sur la vie intellectuelle de Martin Krol, qui lui par contre tâchait de satisfaire la soif de connaissance de ceux qui s'intéressaient à l'anatomie. Il rentra à Cracovie en 1450 sur la demande du cardinal Olesnicki. Il a certainement beaucoup aimé la Hongrie. Olesnicki écrit: »mirabamur itaque quid vos impulerit ad regnum Hungariae facere descensum«. A la cour de plus grand roi du moyen-âge et aussi de l'histoire hongroise sous le règne de Mátyás Hunyadi (1458—1490) également, outre les médecins italiens il y avait les médecins, savants polonais qui s'y trouvaient en plus grand nombre. Ainsi par exemple Pleszovszki Sztaniszlaw, qui était en même temps excellent médecin, poète, archéologue, historien et orateur. Le plus éminent de tous était pourtant Martin Bylica, originaire de Olkusz.

Il était à la fois le médecin et l'astronome de la cour royale. Il devint également professeur de l'université de Presbourg, de Buda, puis prêtre de Buda. Un de ses homonymes écrit: »Qui fuit plebanus Budae et insignis astrologus in magno precio habitus apud Mathiam, regem Hungariae«. Bylica était encore au début à l'université de Cracovie l'élève de Martin de Zurawica, puis il émigra en Italie.

C'est ici qu'il rencontra quelques illustres Hongrois, entre autres Vitéz János de Cseznice, plus tard évêque de Pécs, qui sous le nom de Janus Pannonius est connu en tant que le plus grand poète hongrois du moyen-âge. Bylica est venu en Hongrie probablement en 1465 lorsqu'on cherchait des professeurs pour la future université de Presbourg. C'est avec lui qu'arriva en Hongrie le célèbre astronome Regiomontanus, qui nommait son ami polonais »amicorum dilectissimus«. Deux ans plus tard en 1467, nous le trouvons dans la cour de Vitéz János à ce moment primat d'Esztergom, où il aide son ami astronome à faire les comptes de son »Tabulae directionum«, qui selon un éminent historien médical hongrois, Magyary-Kossa, durant près de 200 ans était le manuel des astronomes d'Europe. Bylica, durant près 7 ans, était professeur à l'université de Presbourg, jusqu'à la liquidation de celle-ci. Il enseignait la philologie puis à l'université de Buda, au cloître de l'ordre dominicain il enseignait les arts libres et la théologie. Il devint également doyen de Görz et chanoin de Zágráb. Sa carrière fait preuve de connaissances extrêmement multiples et vastes. Avec son horoscope il avait paraît-il-exactement prédit l'époque de l'élection de Mátyás en tant que roi tchèque. Même Weszprémi, l'éminent historien hongrois du siècle XVIII écrivit sur l'activité de Bylica. Sur la demande du roi Mátyás avait déterminé la parallèle de nombreuses villes hongroises. Avant la célèbre campagne d'Autriche il avait guéri le roi devenu brusquement malade. Lors de l'entrée à Vienne il faisait partie de la suite du roi et il transmet les hommages de l'université de Vienne à la Basilique Saint Étienne, car il connaissait également très bien les professeurs viennois. Il survécut de quelques années le grand roi. Leur sympathie réciproque était l'attrait mutuel de deux grands esprits. Il a légué ses instruments à l'Université de Cracovie.

Avec la mort du roi Mátyás prit fin un chapitre glorieux du moyen-âge et aussi de l'histoire hongroise. Avec l'époque nouvelle tombent sur nous de tels orages historiques qui on fait des peuples hongrois et polonais par l'analogie de leur sort, des frères pour toujours.

ADATTÁR

Andreas Vesalius és kora
az 1964. évi bázeli XIX. nemzetközi orvostörténeti kongresszus tükrében

Habent sua fata libelli. Andreas Vesaliusnak (1514—1564) a modern anatómia megteremtőjének életművéről három ízben igyekeztek kegyelettel megemlékezni az orvostörténészek. Születésének jubileumát megakadályozta az első világháború. A Fabrica 1543-ban jelent meg. Ennek ünnepsését lehetetlenné tette a második világháború. Így végül is halálának négy évszázados évfordulója alkalmából Bázelen gyűltek össze a világ orvostörténészei, hogy újabb vizsgálataikkal, kritikai kutatásaikkal lerójják kegyeletük adóját.

A kongresszus H. Buess professzornak a bázeli egyetem orvostörténeti professzorának elnöklete alatt került megrendezésre. A kongresszusnak nem volt magyar résztvevője és a magyarok előadásait távollétükben olvasták fel. A kongresszusról a Vade Mecum alapján számolunk be.

1.

Andreas Vesaliusra vonatkozó adatok

D. A. Idanov (Moszkva) fontos bejelentést tett, hogy sikerült a leningrádi Hermitage múzeumban megtalálni Calcarnak 104,5 × 85,5 cm méretű olajfestményét Vesaliusról, amely az egyetlen életében készült hiteles portré. A Párizsban őrzött Vesalius-arckép ennek csupán másolata. Pecker (Párizs) viszont kimutatta, hogy az addig Vesalius portrénak tartott 111 × 88 cm méretű Sèvres-i porcelán nem Vesaliust, hanem Melchior von Brauweilert ábrázolja. A tévedést részben magyarázza, hogy az alapfestményt Calcar készítette és a kép sokban hasonlatos Vesaliushoz.

Vesalius levelezéséből is találtak eredeti darabokat, így Münster (Ferrara), Sondervorst és Wéry (Louvain) Vander Elst (Bruxelles), valamint Wolf-Heidegger (Basel), amelyek a kongresszuson bemutatásra kerültek.

Vesalius két világ között állott. Indulásakor még Galenust és az általa

hirdetett teleológiai szemléletet fogadta el, később mindinkább önállóvá válni igyekezett anélkül, hogy sok esetben ne maradt volna követője a Galenusi nézeteknek. A kongresszuson számos ilyes vonatkozású kérdés megbeszélésre került, így Herrlinger (Keil) a m. sphincter vesicae urinae Vesalius által történt leírásokor mutat rá Vesalius szemléletének teleologikus vonatkozásaira. Kudlien (Kiel) a pancreas és a thymus kapcsán mutat rá hasonló fogyatékoságokra.

Vesalius életművének számos vonatkozását kritikailag újabb adatok alapján több előadás tárgyalta. Pifferi (Róma) a foetalis légzésről, Belloni (Milano) a finomabb anatómiai szerkezetéről vallott felfogását és követett módszereit taglalták.

Vesaliusnak halálához vezető zárandókútját az A. Paré által közismertté tett felfogás szerint egy tetszhalott vagy legalábbis igen rövid idővel előbb meghalt udvari méltóság boncolásakor történő megmozdulása miatti felháborodás és ezen alapuló inkvizíciós bírósági elhatározás tette volna szükségessé. Glesinger (Zágráb) előadásában bebizonyította ennek az általánosan elfogadott felfogásnak valótlanosságát Dudith Andrásnak (1533—1589) a császári udvar orvosával Johannes Crato von Krafftheimmal folytatott levelezése alapján és igyekszik a zárandókútnak egyébe magyarázatát adni.

Vesalius életművével kapcsolatosan Ternowski (Moszkva) ismerteti előadásában, hogy Slavintski szerzetes 1649-ben orosz nyelvre fordította Vesalius művét, amely azonban akkor nem jelent meg nyomtatásban. Schestakow és Ternowski lefordították oroszra Vesalius könyvét, amelyet 1950—1954-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémia jelentetett meg. Vesalius hatásának a történeti Cseh—Morva Királyságban való megnyilatkozásaival Matousek (Olomouc) foglalkozott. Régi anatómiai munkákat és anatomusokat tárgyalt Cetto (Bern), Stefanutti (Velece), Mecchia (Róma), Busacchi (Bologna), Galassi (Bologna). Pierro (Bologna), Halévy (Párizs) Premuda (Padova) előadásaikban, Weimann (Hannover) a Vesalius korabeli orvosi terminológiát ismerteti igen érdekesen.

2.

Paracelsus és a középkori, kora-újkori orvostörténet

Schneider (Braunschweig) Paracelsus gyógyszeres gyógykezelésének elveit ismertette. Zabłudowski és Gribanow (Moszkva) Paracelsus jelentőségét beszélték meg kora orvostudománya szempontjából. Plaschkes (Tel-Aviv) Paracelsus palesztinai útját és annak orvosi vonatkozásait ismerteti. Vencovsky (Plzen) Paracelsusnak Morvaországban és a magyar Felvidéken való tevékenységéről beszélt. Ismertette a csehkirálysági Johann von Lipa marsallnál eltöltött mintegy féleves orvosi és alkimista tevékenységét, majd rámutat arra a tényre, hogy 1937 szeptemberében Paracelsus Pozsonyban járt. A pozsonyi városi levéltárban megtalálták azt a számlaszerű feljegyzést, amely a városi tanács által

Paracelsus tiszteletére adott díszebéd költségeit tüntette fel. Blaser (Basel-Neuchatel) Paracelsusnak Bazellel való történeti kapcsolatait tárgyalja és rámutat annak a felfogásnak a helytelenségére, mintha Paracelsus nem lett volna Bazel városához hűségese és szeretetteljeli.

Mint orvostörténetileg fontos megállapítást, utalni kívánunk Moller-Christensen (Koppenhága) előadására, amely svédországi és norvégiai kutatásait követően Franciaországban, Angliában és Skóciában mintegy 18 000 koponya, csontváz és múmia munkaközösségben végzett vizsgálata alapján leprás és tbc-s csontelvtváltozások mellett 1500 évet megelőzően is ismételten, bár nem gyakorisággal talált luetikus csontelvtváltozásokat, amely megállapítása a luesznek Kolumbusz útja előtti európai előfordulása mellett bizonyít.

3.

Vegyes vonatkozású előadások

Vencovsky és Glesinger magyar vonatkozású előadásain túlmenően számos magyar vonatkozású előadás hangzott el a kongresszus keretében. Stoiacovici (Temesvár) a bánáti románok népi gyógyításáról számolt be F. Grisellini (1717—1783) XVIII. században tett utazásai alapján. Spielmann (Marosvásárhely) a romániai népi gyógyászatban alkalmazott szervterápia gyakorlati alapjairól írt. Huttmann és Caliman (Brassó) Erdélynek a svájci orvostudománnyal való XVI. századbeli kapcsolatairól írt. Így megemlékeznek Valentin Wagner mesternek Brassóban 1557-ben megjelent „Imagines mortis selectiores” című könyve ábráiról, amelyeken Vesalius hatása jól látható. A bázeli egyetemen több erdélyi diák tanult orvostudományt a XVI. században, így Petrus Apus Bogner, Thomas Jordanus, Georgius Schirmer, Johannes Hertel és még sokan mások. 1567-ben az erdélyi fejedelem a svájci egyetem mintájára orvosi iskolát kívánt alapítani, amely célra Giorgio Blandrata orvos svájci tanulmányútja során igyekezett az orvosi iskola erdélyi megvalósíthatásának lehetőségeit tanulmányozni. Paracelsus Erdélyben többször is járt. Tanítványa Mayer Dávid sebész, aki Báthory István fejedelemnek lett háziorvosa. Báthory Zsigmond fejedelemnek svájci orvosa volt Johannes Muraltus.

Bazala (Zágráb) a horvátországi gyógyvizek, gyógyfürdők fejlődéséről írt részletes beszámolót.

Magyar orvostörténészek részére is érdeklődésre tart számot Barbu (Bukarest) beszámolója az 1831. évi kolerajárvány idején a Havasalföldön bevezetett gyógykezelésről és Hornoff (Pízen) közlése ugyanezen járvány csehországi gyógykezelésének tapasztalatairól.

Két magyar szerzőnek felolvasásra került távollétükben a közleménye: Oláh (Doboz) „a gyógyítás története és a fejlődés szelleme” címen tartott előadást. Bugyi Magyarországnak a török hódoltság (1526—1686) idejébeni orvostörténetéről előadása került felolvasásra.

Erna Lesky (Bécs) Semmelweis Ignác Fülöp és a bécsi orvosi iskola címen tartott előadása szerint az eddigi Klein professzor ellenkezése által képviselt bécsi orvosi iskola szemlélete helyett a sokrétű kölcsönhatásokban helyes Semmelweisnak a bécsi orvosi iskolával való kapcsolatát értékelni.

Irodalom: XIX. Internationaler Kongress für Geschichte der Medizin. Vade Mecum. Basel 7—11 September 1964. Karger. Basel. 174 oldal.

Lazarus de Frigeis

A modern anatómia megteremtőjének, Andreas Vesaliusnak életében és működésében magyar vonatkozásokkal nem találkozni. Ezért érdekes a magyar orvostörténet részére az a feltevés, hogy Vesalius bizalmas barátja, munkájában nagyra értékelt segítő társa magyar származású orvos: Lazarus de Frigeis lenne.

A „Fabrica . . .” első kiadásában azt írja Vesalius, hogy a csontok megnevezésére nemcsak a görög és latin elnevezéseket, hanem a héber és egyes esetekben az arab neveket is feltünteti. A héber elnevezések Avicenna művének héber fordítása révén váltak ismertté és e héber fordítások kerültek latin és görög újabb fordítások révén megismerésre. A héber szövegnek latinra való fordítását Lazarus de Frigeis kiváló zsidó orvos, Vesalius bizalmas barátja végezte el, akivel Vesalius Avicennát együtt fordította. Vesalius Lazarus de Frigeist igen nagyra értékelte és saját magával egyenrangú tudósnak és szakembernek tekintette. Halévy Lazarus de Frigeisnek nagy szerepet tulajdonít Vesalius életművében. Ki volt ez a nagy héber és arab nyelv tudású, jó anatómus és Vesaliussal bizalmas baráti viszonyban álló zsidó orvos?

Shelemo Franco jeruzsálemi kultúrtörténész véleménye szerint Lazarus de Frigeis magyar származású orvos volt. Ezt a nézetet fogadta el és tüntette fel méltóan alapvetőnek tekinthető Vesalius életrajzában O'Malley is. Az ő adataik alapján a nemzetközi orvostörténelemben ma Lazarus de Frigeis mint magyar származású zsidó orvos szerepel.

Mire alapítja Shelemo Franco ezt az O'Malley által is átvett feltevését? Szerinte azért tehető fel Lazarus de Frigeis magyar származása elsősorban, mert

1. Frigyes és Firigies variánsokkal Magyarországon és Romániában sok a Frigyesi és a Frigies név;

2. mert Frigyesi Gusztáv magyar származású zsidó tábornok jelentős szerepet játszott Garibaldi hadseregében mutatva a Frigyesi név nagy elterjedtségét;

3. Olaszországban ma is élnek ilyen családnévű feltehetően magyar származású családok, így pl. Frigessi di Rattalma családnévről említést tesz.

Bármennyire is megtisztelő lenne a magyar orvos- és kultúrtörténelemre e felfogás valódisága, rá kell mutatnunk az alábbiakra:

1. a XVI. században a magyarországi és a balkáni zsidó családok neve még nem volt mai értelemben vett családnév. Csak II. József idején került bevezetésre az addigi apai és nagyapai megnevezések helyett a családnévi megjelölés, így a XVI. században a „de Frigies” családnév aligha volt elképzelhető Magyarországon;

2. a Frigyes név a latin *Fridericus*, a német *Friedrich* vagy *Friederic* személynévről származik, így ez akkor keresztnév és nem családnév volt.

3. Frigyesi Gusztáv az 1848/49 szabadságharc tábornoka, a későbbi garibaldista hadvezér nem Frigyesinek, hanem Sutáknak született — a Pallas lexikon közlése szerint —, aki a pejoratív jelentésű *suta*, *suták* megjelölés miatt változtatta meg nevét.

4. Frigyes nevű orvosról a magyar orvostörténet nem tud és így aligha valószínű, hogy ilyesnevű magyar orvos a magyar diákok által nagyobb számban és rendszeresen látogatott olasz vagy francia egyetemek valamelyikén tanult, dolgozott volna. Annál is kevésbé valószínűsíthető ez, hiszen Vesalius hírneve mellett barátjáról és munkatársáról a magyar diákok feljegyezték volna magyar származását.

Shelemo Franco és az őt követően O'Malley által hangoztatott felfogást Lazarus de Frigeis magyar voltát vagy származását illetően így aligha tarthatjuk megalapozottnak és változatlanul szükségesnek látszik Lazarus de Frigeisnek személyét illetően a kutatásokat tovább folytatni.

I R O D A L O M

- [1.] *Halévy M. A.*: L'humaniste André Vésale et la culture hébraïque de la Renaissance. Vade Mecum. XIX. Internationaler Kongress für Geschichte der Medizin. Basel. 1964. 115 oldal.
- [2.] *O'Malley C. D.*: Andreas Vesalius of Brussels (1514—1564) University of California Press Berkeley Los Angeles. 1964.
- [3.] Pallas Lexikon. Budapest. 1896. Frigyesi Gyula címszó.
- [4.] *Shelemo Franco*: Ricerche su Lazaro Ebreo de Frigeis medico insigne e amico intimo de André Vesal. Rasegna Mensile di Israel. 15: 496—515 (1949) idézve O'Malley idézett műve nyomán.

Az orvostörténet Olaszországban

1965. év őszén a Nápolyban megrendezett olasz nemzeti munkaegészségügyi és üzemi orvosi kongresszus majd az azt hat héttel követő és Badenweilerben (NSZK) megtartott nemzetközi csontpatológiai symposion közötti időben alkalmam nyílt Olaszországban az orvos-

történeti intézményeknek, tárgyi emlékeinek, oktatásának és ezeken túlmenően általában az orvostörténet helyzetének megismerhetésére. Végigjártam az olasz orvostörténet nagy állomásait — Salernot, Nápolyt, Bolognát és Padovát — megtekintettem a római és a padovai orvostörténeti intézeteket, a római orvostörténeti múzeumot, és személyesen megismerkedhettem több neves olasz orvostörténésszel. Saját megfigyeléseim és az olasz orvostörténészekről nyert tájékoztatás és közlés alapján igyekszem az olasz orvostörténetről rövid tájékoztatást nyújtani.

1.

Az olasz orvostörténet tárgyi emlékei

Nápolyban az Állami Múzeum gondosan és kegyelettel őrzi Pompeji, Herculaneum és Stabia nagyobb művészeti értékű, kultúrtörténeti fontosságú emlékeit is, így a híres „a sebész háza” berendezési tárgyait, a római ókor számos műszerét és egyébirányú orvostörténeti tárgyi emlékeit. Magában Pompejiben, Herculaneumban és Stabieban a Vezuv lávája által elöntött városok romjai között orvostörténeti emlékek csak kis számban lelhetők most már fel, mégis a kiasott romok a feltárt emlékek is tanúságot tesznek a római orvostudomány magas fejlettségéről.

A Nápolyban megrendezett kongresszus során több különböző országbeli történeti érdeklődésű orvossal együtt kirándultunk Salernóba is, az olasz és ezen túlmenően az európai orvostudomány bölcsőjéhez, amely azonban az orvostörténetnek semmiféle tárgyi emlékét sem őríz meg. Minden olyasjellelű kérdésre, hogy hol lehetett az orvosi iskola, milyen tárgyi emlék őrzi az orvostudomány kezdetét jelentő múltat, semminő felvilágosítást, mégcsak megközelítő választ sem tudtunk nyerni. Nápolyban magában is csak kevés emlék maradt fenn a Hohenstaufen császárok által alapított korai egyetemről, mégkevésbé annak orvosi vonatkozásairól. Meglepő módon éppen Nápolyban nincsen orvostörténeti tanszék, intézet, sőt még csak megbízott orvostörténeti előadó sem, amely pedig a legtöbb olasz egyetemen megtalálható.

Bolognában és Pádovában az olasz orvostörténetnek számos nagyfontosságú emlékével rendelkezünk.

Bolognában a régi és emlékeiben még ma is élő Archigimnasium viszont bőséges tárháza az olasz, de ezen túlmenően az európai orvostörténelemnek is. A közelmúltban nyugdíjba ment Gherardo Forni professzor, az egyetemnek sok éven át a rektora, a híres sebész nagy lelkesedéssel tárta fel a bolognai egyetem neves múltját, amely részünkre, magyarok részére annál is fontosabb, hiszen az első magyar egyetemet Pécsen 1367-ben éppen a bolognai Archigimnasium mintájára alapították és így a középkori magyar Universitas megismerésében a mintaként szolgáló és sok tekintetben elődnek tekinthető bolognai egyetem jelentős segítséget nyújthat.

A bolognai egyetem valóban történelmi légkört áraszt. Az egyetem

főpedellusa — Vannini Giudo — amikor orvostörténeti érdeklődéséről tudomást szerzett, órákon át boldogan és büszkén mutogatta az egyetem régi auláját és azokat a termeket, amelyekben valaha az orvoskar foglalt helyet és amely ma részben az egyetemi könyvtár olvasóterméül szolgál, részben pedig egyes értékesebb régi kiadványok és kéziratok raktára. Megmutatta azt a helyiséget, amely valaha Morgagni tanterme volt és ma a bolognai orvosok tudományos egyesületének székhelye. Elvitt a bolognai egyetem régi bonctermebe, amelyben talán a világon első ízben voltak boncolások oktató célzattal. A múltat felidéző boncterem a második világháború során súlyos bombakárokat szenvedett és bár igekeztek a természet eredeti állapotában visszaállítani, a helyreállítás ténye mégis csak jól kivehető.

A bolognai egyetem orvostörténeti érdeklődését tanúsítja az az általános érdeklődés, amellyel szinte mindenki visszatekint egyetemük régi dicsőségébe. Így pl. az egyetem személyzeti főnöke Cav. Amadeo Rizzi elmondotta, hogy a közelmúltban ő állította össze a bolognai egyetem középkori lengyel diákjainak névjegyzékét és jelenleg éppen a magyar diákok névjegyzékének az összeállításán dolgozik, amely az egyetem kiadványaként a közeljövőben fog megjelenni. Remélni, hogy ez a névjegyzék a magyar tudománytörténészek részére is érdekes lesz.

A padovai egyetem szerencsésebb helyzetben van, mivel semmilyen emlékét sem érte bombakárosodás, vagy egyéb jellegű veszteség. Az egyetem régi boncterme ma is épen áll, sőt képes levelezőlapként az utcai dohányárusoknál is kapható a róla készült színes felvétél. Ebben a boncteremben alkotta meg A. Vesalius a múlt legnagyobb anatómusa a modern bonctan alapvető művét: a Fabricát. Ebben a boncteremben végezte vizsgálatait a vérkeringés felfedezője: W. Harvey is.

Epen maradt korunkra a hírneves padovai egyetem aulája is, amelyben sok más olasz és külföldi hallgató mellett igen nagy számú magyar hallgató is nyert képesítést. Az aula falán nagyszámú címerpajzs látható, ezek tulajdonosai az egyetem diákságának életében nagyobb szerepet játszottak. Veress Endre érdekes könyve a padovai magyar diákok életéről igen érdekes tájékoztatást ad. Az ő művét olvasva értjük meg igazán, hogy miért és hogyan játszott szerepet a padovai egyetem életében olyan sok magyar diák, akiknek emlékét idézi az egyetem aulájában címerpajzsuk.

A padovai egyetem különös súllyal emlékezett meg régi diákjairól, akik tudományos tevékenységükkel, társadalmi szerepükkel az őket nevelő Alma Maternek dicsőséget jelentettek. A Prato della Valle parkban amfiteátrumszerű kiképzésű ovalis alakban állnak a legkimagaslóbb diákok szobrai. E kertben áll nagy hazánkfíának, a padovai egyetem régi diákjának, Báthory Istvánnak szobra, amelyre Fajth Tibor itáliai útikalauza is utal. Nem történik útikalauzában azonban említés egy más fontos magyar vonatkozású egyetemi emlékről. A padovai egyetemen különteremben kegyelettel őrzik annak a negyven kiváló tudosnak, kiemelkedő államférfinak szinte embernagyságú falfestményét, akiknek

tevékenysége dicsőséget hozott az emberiségnek és megbecsülést a padovai Archigimnasiumnak. Ebben a Sala dei Quaderni-ben három prominens magyar padovai diák festményét is láthatni; ezek: Janus Pannonius, Stephanus Báthory és Johannes Sambucus. Az arcképek közvetlenül a régi egyetemi előadói pulpitus mögött állanak. E pulpitus-ról tanított Galileo Galilei, mint padovai egyetemi tanár. A pulpituson látható mellszobor Galileo Galileit örökíti meg.

A budai vár nagy terme annak idején a padovai Salone mintájára készült.

2.

Az orvostörténet oktatása és helyzete Olaszországban

Csodálatos múltja és a megmaradt tárgyi és írásos emlékeknek szinte határtalan gazdagsága dacára az orvostörténet hallgatása Olaszországban nem kötelező mind a mai napig az orvostanhallgatók részére. Az egyetemi oktatás megkülönböztet kötelező és kiegészítő — ún. komplementer — tantárgyakat. A kiegészítő tárgyak közül a hallgató maga választ ki egyet, amelyet hallgatni és ebből vizsgázni is köteles. Ilyen komplementer tantárgy az orvostörténet. Több neves olasz orvostörténész-professzor, így Busacchi (Bologna), Pazzini (Roma), Premuda (Padova) stb. egybehangzó kijelentése szerint a hallgatóknak mintegy egyharmada vagy egy negyede választja az orvostörténetet kiegészítő kollégiumot, hallgatja azt és vizsgázik belőle. Az orvostörténet tanításának és hallgatásának ez a kiegészítő (fakultatív) természete kifejezésre jut az orvostörténeti intézetek megszervezésében, az orvostörténetet oktatók megbecsülésében és helyzetében is.

Olaszországban jelenleg négy orvostörténeti intézet működik: Rómában, Milánóban, Padovában és Peruggiában. A római orvostörténeti intézet önálló háromemeletes nagy intézmény, amelynek igazgató-tanára Adalberto Pazzini az orvostörténet egyetlen nyilvános rendes professzora Olaszországban. Intézetének viszonylag nagy a személyzete is. Az Intézet igen nagy könyvtárral és nagy múzeummal kapcsolatos. A milánói egyetemi orvostörténeti intézet Belloni professzor irányítása alatt áll, aki lényegileg egyetemi előadások tartásával megbízott magántanár — professore incaricato. — Hasonló a helyzet Padovában is, ahol Premuda professzor vezetése alatt tevékeny és bőséges tudományos munkásságot kifejtő kis orvostörténeti kutató csoport működik orvostörténeti egyetemi intézet keretében. Peruggiában Stroppiana professzor vezetése alatt működik az ottani egyetem keretében orvostörténeti intézet.

Az olasz egyetemeken orvostörténeti oktatás folyik, Rómában az egyetlen ordinarius Pezzini professzor által. A többi egyetemeken az oktatást megbízott előadó tanárok végzik: Milánóban: prof. Belloni, Padovában prof. Premuda, Bolognában prof. Busacchi, Ferrarában a fiumei eredetű és magyarul is beszélő prof. Münster László, Peruggiában prof. Stroppiana, Sassariiban prof. Barbarossa, Firenzében prof.

Lunedei, Sienában prof. Garozzi az előadók. Genovában az orvostörténet oktatása most van átszervezés alatt, így az előadó személye tekintében ottlétémkor még nem történt döntés. Egyáltalában nem oktatják az orvostörténetet a palermoi, a barri és a nápolyi egyetemeken.

Megfelelő orvostörténeti tankönyvek is csak kis számban vannak. Premudának kis, az orvostanhallgatók szükségletét teljes mértékben fedezni tudó orvostörténeti tankönyvét a Horus hasábjain ismerttettem évekkkel ezelőtt. Pazzini nagyobb terjedelmű orvostörténeti műve már a gyakorló orvosok történelmi érdeklődését kívánja inkább szolgálni. Az olasz orvostörténészek három folyóiratot adnak ki, amelyek közül az egyik Rómában Pazzini szerkesztésében, a másik Padovában Premuda irányítása alatt, a harmadik Peruggiában Stroppiana szerkesztésében jelenik meg. Mindhárom folyóirat főképpen az érdekelt intézetek saját kutatóinak munkásságáról tájékoztat. Olaszországban egyéb tudományos művek kiadásához hasonlóan az orvostörténeti munkák is az egyes szerzők költségére és esetleges hasznára kerülnek általában megjelentetésre. Az orvostörténeti művek megírása általában a kiadó vállalatok honoráriuma nélkül történik.

3.

A római orvostörténeti múzeum

1954. április hó 18-án került a római orvostörténeti intézet és a vele kapcsolatos múzeum alapkövének letételére sor. Az Intézet és a benne elhelyezett Múzeum 1954. szeptember hó 13-án a XIV. nemzetközi orvostörténeti kongresszus alkalmából nyílt meg. A Múzeum három emelet és egy földszint illetőleg szuterénben mintegy 400 m²-nyi hasznos rakfelületen biztosítja igen magas tudományos szinten az orvostörténet egészének elhelyezését.

A múzeumi anyag kilenc részlegben került kiállításra; amelyek a következők:

1. primitív — népi és ősi — orvostudomány
2. a kezdeti civilizációk medicinája
3. a klasszikus ókor orvostudománya
4. a középkori medicina
5. a renaissance orvostörténeti emlékei
6. a XVII. század
7. a XVIII. század
8. a XIX. század orvostudományának tárgyi emlékei
9. az alagsorban az orvostörténet egyes jellegzetes időszakainak orvostudományát feltüntető rekonstruált helyiségek.

A kiállítás anyaga jól áttekinthető tárlókon részben eredeti, részben jól használható másolatok révén jó áttekinthetést nyújt az orvostudomány fejlődéséről. Az igen didaktikusan összeállított, sok tanulnivalót minta-

szerűen összefoglaló tárgyi emlék a muzeális kiállítás révén könnyen érthetővé és elsajátíthatóvá teszi az orvostörténetet. A múzeumban foglalt bőséges anyag célszerű felhasználhatását nagyon jól kezelhető, gazdagon illusztrált múzeumi katalógus teszi jobban felhasználhatóvá. A katalógus révén az egyes érdekelt tárgyak, az egyes korokban bizonyos műszerek fejlődése stb. jól megtalálható.

A Múzeummal kapcsolatos maga az Orvostörténeti Intézet. A római Orvostörténeti Intézet bőséges könyvtárát nagymértékben kiegészíti az a hatalmas, jól áttekinthető katalógus gyűjtemény, amely valamennyi orvostörténeti tekintetben szóbajövő könyvnek, kéziratnak, vagy tárgyi emlékeknek más könyvtárakban, múzeumokban stb. való fellelhetőségére vonatkozó adatokat tartalmazza. Ez a mintaszerű katalógus és a magas-szintű könyvtári szervezettség nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a római orvostörténeti intézet számos, főleg olasz orvostörténetileg fontos munkát facsimile kiadásban megjelentethessen. Ezek a könyvek valóban kritikailag feldolgozva és értékelve az orvostársadalom egészét szolgálva jelennek meg. Végül megemlítjük, hogy a római orvostörténeti múzeumról színes hangosfilm készült és kerül rövidesen bemutatásra, ezzel is szolgálva az orvostörténet megelevenítését és propagálását.

IRODALOM

- [1.] *Castiglione Arturo*: The Medical School at Padua and the Renaissance of Medicine. Palter R. M.: Toward Modern Medicine II. kötet 48 o. The Noonday Press kiadása. New York. 1961.
- [2.] *Fajth Tibor*: Itália. Útikalauz. Panoráma kiadása Budapest. 1964.
- [3.] Forni G. Gherardo: Sette secoli di vita ospitaliera in Bologna, Cappelli. Bologna. 1960.
- [4.] *Pazzini Adalberto*: La Storia della Facolta Medica di Roma. I.—II. vol. Istituto di Storia della Medicina della Università di Roma. Roma 1961.
- [5.] Istituto di Storia della Medicina di Roma Il Museo. — Múzeumi katalógus illusztrálva — Róma. 1958.
- [6.] *Premuda Loris*: Storia della Medicina. CEDAM Padova. — Ismertetése megjelent a *Horusban*. 1961. 566 oldal.
- [7.] *Singer Charles*: The School of Salerno and its Legends. Science under the Roma Empire. Mindkét tanulmány megjelent a *From Magicto Science* kötetben. Dover Publications. New York. 1958.
- [8.] *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és írásai. 1221—1864. Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest. 1941.

Bugyi Balázs

KÖNYVISMERTETÉS

Erwin H. Ackernecht: Kurze Geschichte der Medizin. Ferdinand Enke Verlag Stuttgart, 1959. 215 l.

Az orvostörténészek között jól ismert és kiemelkedő Ackernecht professzor, előbb angol nyelven megírt könyvének német fordítása 1958-ban jelent meg Zürichben. Mint azt a szerző előszavában írja, könyvét orvostanhallgatóknak és gyakorló orvosoknak szánta, akiknek nincs idejük részletekbemenő, vonatkozó műveket tanulmányozni, de akik mégis érzik, hogy munkájukban nélkülözhetetlen az orvostörténet nagyobb vonásokban való ismerete. Ezért könyve rövidrefogott 20 fejezetre tagolódik, amelyet még két függelék is követ: egyik a Nobel-díjas tudósok névsorát, másik az Egyesült Államok orvostudományának fejlődését a XX. században foglalja magában. A szélesebb érdeklődésű olvasók részére pedig rövid irodalomjegyzéket is csatolt könyvéhez. Előszavában köszönetet mond mesterének, E. Sigerist professzornak, és tanítványainak, akik munkájában segítettek és hivatkozik nagy standard művekre, amelyekből szintén merített. A könyv bevezetésében pedig helyesen rámutat arra, hogy az orvostörténet nem csupán szellemi gymnastica, hanem általános történeti szempontból is, valamint a modern orvostudományi irányok megértése szempontjából is nélkülözhetetlen disciplina. Rámutat egyúttal a szociális tényezők jelentőségére a betegségek keletkezésében, amelyre az orvostörténetnek is bőven alkalma van rámutatni. Úgy véli, hogy az orvostudomány is bizonyos mértékig művészet, mert emberekkel kell foglalkoznia és ezért az orvosnak többnek kell lennie, mint tudománya technikusának. Ezért az orvostörténet beható tanulmányozása az orvosokat hozzásegíti hivatásának elmélyültebb műveléséhez. Hangsúlyozza, hogy az orvosi kiképzés akkor tekinthető tökéletesnek, ha a jövődöbéli orvost ellátja morális és etikai szemlélettel. Hivatkozik arra, hogy Paré és Semmelweis, Lister, Pasteur életének ismerete okvetlenül morális értékekhez juttatja a tanulmányozót. Hivatkozik arra is, hogy századunk nagy orvosai közül igen sokan mu-tattak nagy érdeklődést az orvostörténelem iránt.

A könyv első fejezete a paläopathologia és paläomedicina kérdéseivel foglalkozik, röviden ismerteti a vonatkozó fontosabb leleteket, amelyek alapján következtetni lehet arra, hogy évezredek előtt élt egyének marad-

ványain ma is ismert kórképek nyomait lehetett felfedezni. Az új-kőkorszaki időkből csupán a trepanatios koponyaaletek szólnak hivatásos orvostevékenység mellett. A második fejezet a primitív népek orvoslásával foglalkozik, amelyek démonikus illetve mágikus jelleget mutattak. Idetartoznak a rituális tatuálások, scarificatiók, metszések, amelyek abból származnak, hogy a primitív emberiség természetfeletti erőket hitt. A mai orvostörténet az akkori orvosvarázslókat magasabbra értékeli, mint a régi szerzők. A harmadik fejezetben a régi kultúrák orvostudományát ismerteti a szerző. Ezek között is a régi egyiptomiak, babiloniaiak, a perui népek, a perzsák, zsidók és fóníciaiak és a krétai orvosi iskolákat említi. Felsorolja az idevonatkozó írásos emlékeket: a Papyrusokat. Herodotosz nyomán azt is tudjuk, hogy az egyiptomi orvostudomány erősen specializált volt. Ebben az időben még az orvostudományban a vallással szoros kapcsolata volt. Így a mexikói orvostudományban is, ahol a betegségek okozó és gyógyító istenségeket is hittek. Az aztékoknak gyógynövényeket tartalmazó botanikus kertjeik is voltak. Egyes államokban az egészségügyi intézkedések a tisztaság megőrzésére irányultak. Mégis ezt a korszakot a rendszeres írásos emlékek teszik az előbbiektől magasabbrendűvé. A negyedik fejezet India és Kína régi orvostudományával foglalkozik és megtudjuk, hogy a Veda korszakban is a betegségeket, mint elkövetett vétkek következményét tekintették. Úgy látszik, hogy itt is együtt fejlődött az orvostudomány az európai testvérével együtt. Ismerték a megelőzés jelentőségét is és ezért tisztaságra, megfelelő diéta és rendszabályok betartására törekedtek. Feltűnő volt azonkívül a sebészet fejlődése is ezen a világrészen. A kínai orvostudományban discrasias jellegű elemek mutatkoztak, de vizsgálták már a nyelvet és a pulzust, jól ismerték a diabetest, himlőt és dysenteriát. A korabeli kínai orvostudomány már 1800 féle gyógyszert is ismert. Az ötödik fejezetben a görög orvostudomány fejlődését foglalta össze. Elsősorban az Ion szigetvilág egyes orvosi iskoláira, a Kos szigeti Hippokratesz működésére hivatkozik és röviden ismerteti a hippokrateszi orvoslás elméleti alapjait. Hangsúlyozza, hogy a kritikai és filozófiai szellem előtérbe kerülése tehető felelőssé a görög orvostudomány hatalmas fejlődéséért. A hatodik hosszabb fejezetben a hippokrateszi orvoslás modern vonásaira mutat rá. A hetedik fejezet az alexandriai és a római orvosi iskolákat ismerteti, ezek között is az empirikusokat, methodikusokat és a pneumatikusokat. Részletesebben foglalkozik a galenusi orvostudományokkal. A nyolcadik fejezet a középkori orvoslással foglalkozik, ahol hivatkozik a bizánci kiváló orvosokra, majd a salerno-i és Monte Casino-i, a Montpellier-i orvosi iskolákra és a XII. században felállított egyetemek orvostudományi tevékenységére. Leírja a skolasztikus orvostudományból kifejlődő modernebb olasz iskolákat. A kilencedik fejezet a reneszánsz orvostudománnyal foglalkozik, amelynek során főképpen Vesalius, Paracelsus tevékenységét emeli ki, akik működésükkal megújították a medicinát. A tizedik fejezetben a XVII. század orvostudományát ismerteti, amikor a mikroszkóp felfedezésével új elemek kerültek az or-

vostudományba, majd rövidebben érinti a iatrofizika és a iatrokémia el-
lentéit, majd a tapasztalatokon alapuló Sydenham-i orvoslást, a Ra-
mazzinít és egyes konzervatív orvosi iskolákat is. A tizenegyedik fejezet
a XVIII. század orvoslásával foglalkozva megemlíti a Cullen és Brown
által hirdetett nervosus ingerekre reagáló különböző alkatok betegség-
okozó szerepét, ismerteti az első bécsi orvosi iskolát és a Boerhaave
híres angliai tanítványait. Kitér Morgagni és Auenbrugger jelentőségére
és Albrecht von Haller fiziológiát megalapító tevékenységére. Ismerteti
e korszakban az embryologia és Pinel nyomán a psychiatria kialakulá-
sát. A tizenkettedik fejezet a XIX. század első felével foglalkozva,
érthetően elsősorban a párisi iskola kiválóságait részletezi. A fejezet
a második nagy bécsi iskola ismertetésével zárul. A tizenharmadik
fejezetben a XIX. század természettudománya került ismertetésre,
amelynek során Virchow sejtpathológiája is szóba került. A tizenegyed-
dik fejezet a XIX. század második felének orvostudományával foglalkozik,
amely fejezetnek rövid volta feltűnik az orvostörténésznek. Viszont a tizenötödik fejezetben a bakteriológia, a tizenhatodik fejezetben a sebészet és a tizenhetedik fejezetben a klinikai orvostudomány specializálódása kerül ismertetésre, amely szintén a XIX. század történetéhez tartozik. A tizenharmadik fejezet a modern közegészségügy fejlődését tartalmazza. A tizenkilencedik fejezet szintén viszonylag rövidre fogott fejezet a XX. század első felének orvostudományát ismerteti.

Nézetem szerint hasonló lélegzetű magyar nyelven megjelenő könyv nagyban hozzájárulna annak a hiánynak kitöltéséhez, amely szerint Magyarországon orvostörténeti tanszékek jelenleg nincsenek és az egyes helyeken meglévő orvostörténeti oktatás is csak fakultatív jellegű.

Szodoray Lajos

M. Palkin, Odessza: Das Sanitätswesen der Pariser Kommune 1871 (Az 1871-i párizsi kommun egészségügyi intézkedései)

Palkinnak, az orvostudományok kandidátusának ez az orvostörténeti cikke a „Das deutsche Gesundheitswesen” 1961-i évfolyamának 37. számában jelent meg P. E. Reinschke (Berlin) fordításában.

Megismerjük belőle az 1871. március 18-tól május 28-ig Franciaország történelmét formáló kommun intézkedéseit, rendeleteit és intézményeit, melyeket mind a harcoló katonaság, mind pedig a lakosság egészségének védelmére fogantatosított, illetve létrehozott. Mindezt a szerző időrendben sorolja elő, amivel lehetővé teszi, hogy az egészségügy fejlődését a közélet többi szektorának fejlődésével együtt lássuk.

Megemlíti, hogy a visszavonulás közben az akkori párizsi XI. kerület polgármesterei hivatalában részesítette Jelizaveta Dmitrijeva, a szerző dalmai női zászlóalj egyik parancsnoka elsősegélyben a magyar Frankel Leót (tévesen írja a vezetéknevét Francélnak).

Cikke utolsó részében a párizsi kommun és az orosz októberi forradalom között von párhuzamot közegészségügyi tekintetben. Végül megemlíti az 1936—38-as spanyol polgárháború és a II. világháború során teljesített tábori egészségügyi szolgálatot, mint a szocialista közegészségügy történetének számos áldozatot követelő korsszakait.

Kár, hogy a cikk szövegébe olyan bosszantó sajtóhibák csúszhattak bele, mint a fentemlítettén kívül a híres párizsi Pere Lachaise-temető nevéé, melyet az egyik alkalommal Pierre Lachesse-nek szedtek.

Gerhard Freiherr van Swieten, Rede über Erhaltung der Gesundheit der Greise (Wien 1778) — Ins Deutsche übertragen und biographisch eingeleitet von Hugo Glaser. Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig 1964. 87 l.

Mária Terézia protomedicusának és tanácsosának, az első bécsi orvosi iskola megszervezőjének De senum valetudine tuenda c. beszéde 1763. április 11-én hangzott el az akkori Bécsi Egyetem új épületében, ahol évenként megünnepelték azt a napot, amikor 1755-ben ide beköltözhettek. Az ünnepi beszédet ilyenkor az egyes karok képviselői mondták. Van Swietenre két ízben került sor: 1759-ben, amikor „az egyszerű orvostudományról” beszélt, majd 1763-ban, amikor „az öregek egészségének fenntartása” volt ünnepi beszédének a tárgya. Ez a latinnyelvű beszéd nyomtatásban is megjelent, mégpedig 1778-ban Nemes Trattner János Tamás bécsi udvari kiadónál, az aacheni születésű Kaenzler János Tivadar orvosavató vitatételeinek anyagaként. A kiadó azonban egyidejűleg — előszó és disszertációs tételek nélkül — kiadta Van Swieten művét a nagyközönség számára is.

A mostani német fordítás a német természettudósok Leopoldina Akadémiájának, tehát annak az akadémiának, melynek Mithridates néven maga Van Swieten is tagja volt, „Sudhoffs Klassiker der Medizin und der Naturwissenschaften” (Az orvostudomány és a természettudományok Sudhoff-féle klasszikusai) című kiadványsorozata 38. köteteként lát napvilágot.

A könyv 3 részből áll. A fordító által írt életrajzszerű bevezetésből (9—35 ll.), magából a fordításból és Johannes Haussleitner magyarázó megjegyzéseiből (36—73. ll.), végül pedig a Van Swieten életével és művével foglalkozó írások, könyvek, bibliográfiájával, amit a Sudhoff-féle Klasszikusok sorozatának társszerkesztője, Rudolf Zaunick állított össze. (74—86. ll.)

Említsük még meg, hogy ebben az időrendi sorrendben összeállított bibliográfiában Győry Tibor és Bíró Imre német ill. magyar nyelvű tanulmányai is helyet kaptak.

Vida Tivadar

Th. Meyer-Steineg--K. Sudhoff: Illustrierte Geschichte der Medizin. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage. Herausgegeben von R. Herrlinger und F. Kudlien. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart. 1965. 349 oldal. 227 ábra.

Meyer-Steineg és Sudhoff illusztrált orvostörténete az 1920. év óta eltelt négy évtizedben az orvostörténelemnek legismertebb, legolvasottabb tankönyve volt. A könyv céljaul tűzte ki minél didaktikusabban, érdeklődést keltve és az orvostudomány iránti helyes történeti érzékelést biztosítva bevezetni az orvostanhallgatókat, az érdeklődő laikusokat, de nem utolsó sorban mindennapos orvosi munkájuk egyhangúságát érző orvosokat a medicina dicsőséges múltjába. Meyer-Steineg és Sudhoff közös munkája érdekes módon egyesíti a nagy tárgyi ismeretekkel rendelkező, saját önálló alapvető kutatásokat végző orvosotudóst a legnemesebb értelemben vett zsurnalisztikával, a képes folyóiratok tudományos népszerűsítésével. A könyv nem vitakozik, adatszzerűen nem dokumentál, irodalmi utalásokat nem tartalmaz és semmilyen formában és részletében sem bizonyít, hanem a szakma szeretetének pártoszával és az iránta érzett elhivatottság alázatával összefoglalja, ismerteti és csodálatos gazdagságú képanyagával illusztrálja és tanítja az orvostörténetet.

A munka az orvostudománynak, az orvosi felismeréseknek világos magasszintű áttekintését adja viszonylag kevésbé foglalkozva az orvostudománynak más természettudományokkal, a pszichológiával való kapcsolataival. A könyv az orvostudomány fejlődését — talán szűkreszabottságára visszavezethetően — önmagában tárgyalja és a társadalmi átalakulásokkal, a technika történetével csak kevésbé kapcsolja össze. Így is adatainak meglepő sokasága, minden kis részletében határozott állásfoglalása és a mű egészéből kitűnő nagy didaktikai érzék Meyer-Steineg — Sudhoffnak Herrlinger és Kudlien által átdolgozott munkáját a legjobb, vagy legalábbis az egyik legjobb orvostörténeti munkává teszi. A könyv külön értéke csodálatos finomságú és mégis művészién egyszerű kiállítás, amely a stuttgarti Fischer kiadó vállalatot dicséri.

Adalberto Pazzini: Saggi critici di Storia della medicina. (Tudós kritikák az orvostörténelem köréből) A római orvostörténeti intézet kiadványa. I. kötet 284 oldal (1959), a II. kötet 353 oldal (1965)

Pazzini, a római orvostörténeti intézet igazgatójának az ötvenes évektől kezdődően az elmúlt esztendőig megjelent egyes orvostörténeti tanulmányait foglalja össze a két érdekes kötet. Pazzini, aki jelenleg a nemzetközi orvostörténeti társaságnak elnöke, az orvostörténet legkülönbözőbb és nem ritkán legalapvetőbb kérdéseivel foglalkozott a különböző folyóiratokban közzétett, nemzetközi és nemzeti kongresszusokon, or-

vostörténeti megnyilatkozásokon megtartott előadásaiban. A két kötet érdekes képet nyújt egy nagy kultúrájú ember sokrétű érdeklődéséről, sokszínű munkájáról és szinte kaleidoszkópszerűen sok irányból bemutatja a ma élő egyik legnagyobb orvoshistorikusnak személyét, munkáját, eredményeit. Dantéről — aki az egyetemen medicinát is tanult — és munkáiban megnyilatkozó orvosi vonatkozásokról, a salernói orvosi iskoláról és az ott folyó orvosi gyakorlatról, a kórházak kialakulásáról, az orvosi gyakorlat történetéről, egyes nagy olasz és külföldi orvosok tevékenységéről írott dolgozatai mellett utalnunk kell Manardo Jánosnak, a hosszú éveken át országunkban is gyakorlatot folytató kiváló olasz orvostudóssal foglalkozó munkájára, a munkaegészségügynek, a szociális higiénének, az orvosi tevékenységről vallott felfogásoknak történetéről írott érdekes és szinte alapvető fontosságúnak tekinthető tanulmányokra. Pazzini igazi humanista és mint ilyen az orvostudomány és a humanizmussal foglalkozó számos közleménye kifejezésre juttatja az orvostudománynak az emberiség iránti elkötelezettségének alapvető feladatát. Munkája érdekes olvasmány, amely számos ismertnek vélt kérdésben új, eddig nem ismert szempontok, valóban kritikailag értékelhető gondolatok és nézetek megnyilatkozásaképpen gondolatokat ébreszt és utánkutatásra készítet.

George Sarton: Six wings, Men of Science in the Renaissance. Indiana University Press. Bloomington. 1963. 318 oldal, nagyszámú korabeli arcképpel

A neves tudománytörténész az indianapolisi egyetemen a Patton alapítvány vendégprofesszoraként hat előadásban számolt be a renaissance természettudományának fejlődéséről. Sarton véleménye szerint — amire megelőző könyvismertetéseinkben ismételtlen utaltunk is — a medicina a természettudományok és a technika történetének egy része, amely a tudománytörténet többi fejezetével csupán együttesen tárgyalható helyesen. Sarton érdekes, igen olvasmányos könyve a természettudományokról vallott felfogásokról írt, viszonylag rövid bevezető jellegű előadása után az egyes disciplinák történetét külön-külön tárgyalja és az egyidejűleg több szakmában is kiemelkedőt alkotó polihisztorok pl. Cardano munkásságát az egyes szakmák történetével kapcsolatosan tárgyalja, kevésbé az embert, mint inkább a tudományos fejlődés menetét taglalva. A renaissancekori matematika és a csillagászat, a fizika, a kémia és a technika fejezetei után a természetrajz (növénytan és állattan) fejlődését taglalja. A minket leginkább érdeklő orvostudomány és anatómia a 172—218 oldalakon kerül viszonylag szűkreszabott tárgyalásra. Részletesen megbeszéli és igen helyesen értékeli Vesalius, Paracelsus, Cardano, Servet, Fernel életművét, azokat részletesen is ismertetve. A renaissance sebészei közül Ambroise Paré, a higiénikusok közül Ficiniot és Cornarot tárgyalja. Érdekes és fontos fejezete a könyvnek az

új betegségekkel való foglalkozás és a vérbaj fellépésének illetőleg elterjedésének történeti áttekintése. A művet Leonardo da Vinci természet-tudományos tevékenységének a méltatása fejezi be. A könyv különös érdeme, hogy a szerző igyekezett valamennyi általa említett kimagasló tudós képét is közölni minden esetben az eredeti korabeli képmásnak a megadásával. Sarton ebben a viszonylag rövid kis munkájában az emberiség történetének egyik legszínesebb periódusáról ad áttekintést, nem az általánosan elterjedt és elfogadott politikai történés és nem a művészettörténet, hanem a természettudomány és a medicina szemszögéből, amely így a tudománytörténetnek kétségtelenül nagy értéke.

E. R. N. Grigg: The Trail of the Invisible Light. (A láthatatlan fény útja) Ch. C. Thomas. Springfield. (USA) kiadása. 1965. 973 oldal, nagyszámú ábra. Albumalak

Orndoff professzor előszavával jelent meg Griggnek ez az érdekes, színes, igen olvasmányos munkája a láthatatlan fény útjáról, amely — amint a könyv alcíme is mondja — az X. sugarakról a radiobiológiáig kíván történeti áttekintést nyújtani. A hatalmas képanyag, a számtalan dokumentumjellegű facsimile, a radiológiával kapcsolatos bélyegek képe stb. mellett az egyes nagy röntgengyárak plakátjai, a röntgenológiai múltjában annyira elterjedt karikatúrák gyűjteménye érdekessé, színessé és olvasmányossá teszik ezt az igen szép kiállítású könyvet, amely európai olvasó számára kissé bizarr összeállításban és szemléletben kíván a sugarak tudományának egész fejlődéséről érdekes, teljességre törekvő áttekintést nyújtani.

A könyv az első, az egész világra kiterjedni törekvő röntgentörténet, amelynek alapvető nehézségét képezi az a sajnálatos körülmény, hogy ma még egyetlen országnak sem jelent meg teljességre számot tartó nemzeti röntgentörténete. Ennek hiányában pedig az egész világra kiterjedő összefoglaló jellegű, részletekbe is belemenő röntgentörténetnek megírására törekedni is igen bátor, sőt egyenesen merész feladat, amely számtalan előny és érték mellett kétségtelenül sok nehézséget és hiányosságot is szükségszerűen magában foglal. Magyar vonatkozásban ki kell emelnünk azt a tényt, hogy Grigg érdeme annak ismertetése, hogy Klupáthy Jenő közvetlenül Röntgen felfedezésének ismertté válása után Röntgennek az X-sugarakkal kapcsolatos megállapításait utánvizsgálta és így feltehetően ő volt a legelső, aki Röntgen alapvető felfedezését megerősítette. Az igen nagy anyagot felölelő, bőséges kép és ábraanyaggal rendelkező munka az orvostörténettel foglalkozók részére igen hasznos és tanulságos olvasmány.

Roueché Berton: Der Augenblick der Wahrheit in der Medizin. Eine Sammlung medizinischer Abhandlungen aus vier Jahrhunderten (Az orvostudomány igazságának pillanata. Orvosi tanulmányok négy évszázadból) Econ kiadása. Bécs-Düsseldorf. 1965. 290 oldal.

Előbb az irodalomban jelentkezett az egyes nagy írásművekből, egy-egy nagy író oeuvrejéből „válogatott fejezetek” megjelentetésének az igénye. Az ilyenirányú könyvek előre nem várt világsikere után egyenesen folyóiratok jelentek meg, amelyek tárgya kizárólagosan az irodalom, a közgazdaságtan és időnként a művészeti alkotásokról megjelent jellegzetes és fontos tanulmányok, részben kivonatos, részben kiemelt válogatott közlése lett. Az amerikai Reader's Digest, ennek német analógja a Das Beste és számos más hasonló jellegű, főleg nyugati folyóirat és kiadvány után megszorodtak a filozófia, a tudománytörténet és az irodalom ún. „olvasó könyvei”, amelyek rövid bevezetés és befejezés mellett néhány oldalt kívántak a legfontosabb művek legjellegzetesebb részeiből megadni. E munkákat a hivatalos tudomány is igyekezett elősegíteni, hiszen csak az ilyen „válogatás” mellett volt remélhető, hogy a művekből még oly keveset is elolvasson az érdeklődő közönség, és hogy a válogatás ne a hozzá nem értő és inkább csak beleolvasó, vagy talán helyesebben belelapozó olvasó esetlegességeitől függjön.

Az orvostudomány hasonló jellegű „válogatásokat” tartalmazó munkáktól eddig mentes volt és senki sem próbálta meg egy kötetbe „összeválogatni” az orvostudomány legjelesebbjeinek és legjellemzőbbeknek ítélt munkáknak egy-egy részletét. Roueché könyve ezt a hallatlanul izgalmas feladatot igyekszik megoldani. Eredeti angol címe „kuriozitások az orvostudományban” volt, ami sok tekintetben jobban is fejezi ki a válogatás szempontjait, mintha az orvostörténet egészének orvostörténeti értékeléssel egybekötött válogatásáról lenne szó.

Szerző kétségtelenül többet tett, mint kuriozitásokat válogatott össze, igyekezett az utolsó négy évszázad orvostudománya fejlődéséről az egyes nézetek kialakulását taglalva képet adni nem ritkán az egyszerű valóság-nál többet és igazabbat mutató tükörképben ábrázolva a fejlődést. A válogatás nem időrendbeli, hanem sokkal inkább a szemlélet változásának a kifejezésére törekszik. A könyv hangsúlyozottan az olvasmányosságra, az érdeklődés fenntartására törekszik. Roueché nem a nagy felfedezéseket mutatja be, hiszen akkor Semmelweis, Pasteur, Pavlov vagy Lister műveinek a kihagyását felelőtlenségnek kellene éreznünk, hanem inkább egy nagyon is szubjektív beállítottságú, világosan szemlélődő humanista orvosnak az értékelését kell elfogadnunk, ahogyan ő kissé szatirikusan, pellengetre állítva és az orvostudomány fejlődésének hibáit is kimutatva érzékeli az orvostudomány igazságának, humanitásának a változását az idők folyamán.

A válogatás érdekes, újszerű és nagyon is gondolatokat ébresztő. Dubosnak csodálatos kultúrtörténeti ismeretanyagról és szemléletének filozó-

fikus magasságáról tesz bizonyosságot a romantika idejében a tüdőgümőkorról vallott felfogások kritikai ismertetése és történeti változásának a megbeszélése. Withering mesteri tanulmánya a digitalisnak — gyűszűvirágnak — a gyógyhatásáról. Panum tollából jelent meg az a nagyfontosságú tanulmány, amely a Faroer szigeteken százhusz évvel ezelőtt fellépett kanyarójárványt ismerteti. Caiusnak, Buddnak, Snownak, Careynek a fertőző betegségek fellépéséről és terjedéséről írott sokrétű közlései nagy érdeklődésre tarthatnak számot, közülük szinte csak Camusnak a pestisről írott csodálatos művészetű és olyannyira igaz leírása hiányzik. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül művéből vett részlet képviseli a magyar orvostudományt ebben a nagyon érdekes, igen olvasmányos és bizonyára nagy sikert elérő angolul és németül is megjelent kötetben. A könyv bizonyítja, hogy nagy orvosok életművének egyes közlései révén történő bemutatásával az orvostörténet nagy mértékben hozzájárulhat a múlt nagy orvosainak népszerűsítéséhez, azokat ismertté és életközben olvashatóvá téve.

Huszár György: A magyar fogászat története. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványa. Budapest. 1966. 266 oldal. 183 ábra. Ára: 52 Ft.

Az orvostörténet hazánkban renaissanceát éli. Ezt az élénk tudományos érdeklődést juttatja kifejezésre az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványsorozata, amely eddig inkább egyes speciális kérdések monográfiászerű feldolgozását, egyes kimagasló egészségügyi szervek tevékenységének ismertetését és a magyar orvostörténet dicső múltja egyes nagy alakjai munkájának újbóli kiadását tűzte ki célul. Huszár György könyve mintegy új irányzatot nyújt orvostörténeti tevékenységünkben feldolgozva egy nagyobb orvosi szakmának minden vonatkozását felölelő, korszerű átfogó történetét.

Salamon Henrik tollából sok évtizeddel ezelőtt jelent meg utoljára magyarországi stomatológia-történet. Salamon Henrik, mint az akkori orvosi szakmapolitika egyik vezető személyisége kétségtelenül érdekes és alapvető művében sokban saját tevékenységének öngazolását, irányzata képviselőinek nagyságát adta meg és az évtizedek távlatában szükségessé vált értékeitének nagyon is sok vonatkozásban való ártértékelése és helyesbítése.

Huszár György, aki a honfoglaló magyarság fogazatának objektív vizsgálata és a fogszuvasodás történeti kialakulásának meghatározása révén a stomatológiai patológia egyik úttörője, a társadalomtudomány megszabta módszerek és értékelések felhasználásával mintaszerűen állítja be a magyarországi fogorvoslás történetét országunk társadalmi fejlődésének, orvostudománya előhaladásának a keretébe. Az általa megismert és felfedett tények végtelen sokasága számtalan, eddig nem ismert és homályba burkolt adat ismételt kritikai feldolgozása révén világos,

áttekinthető képet nyújt a fogorvoslás magyarországi történetéről. Salamon Henrikkel ellentétben Huszár György munkája egészében a fogászat történetét, mint a magyar orvostörténet szerves részét annak számtalan összefüggésében tárgyalja és minthogy a mohácsi vést megelőző idők orvostörténete ma még — sajnálatos módon — hiányzik, bátran állíthatjuk, hogy ez a fogorvostörténet az első átfogó magyar szakorvostörténet. Huszár Györgyöt megelőzően csupán Bartók Imre tollából jelent meg a magyar orvostudomány egy másik szakágának, a szemészetnek a története. E két nagyfontosságú egy-egy orvosi szakma történetét felölelő munka méltóan megérdemelt nagy sikere mutatja annak szükségességét, hogy addig is, ameddig egy összefüggő minden részletet felölelő nagy magyar orvostörténelem nem kerül megalkotásra, minden egyes orvosi szakma története külön-külön kerüljön megírásra és kiadásra a később kialakítandó egységes magyar orvostörténetnek alkotó köveit képezve.

A nagyon gazdag, mindvégig mértéktartó képanyag nemcsak a magyar fogászat történet alapvető képanyagát alkotja, hanem ezen túlmenően mind egy egységes nemzetközi szintű fogászati történetnek, mind a magyar orvostörténetnek egyik kiindulási pontjaként értékelhető. A munka nagy értéke az igen gazdag, pontos, minden részletében megbízható irodalom. A 230—239 oldalakon a könyv megítélésünk szerint túlságosan is rövidre szabott németnyelvű kivonata teszi a külföldi érdeklődők részére még használhatóbbá a nagy fontosságú történeti munkát.

Bugyi Balázs

